FRAMTIDEN.

TIDSKRIFT FÖR FOSTERLÄNDSK ODLING.

UTGIFVEN

AF

CARL VON BERGEN.

Ny följd.

FÖRSTA ÅRGÅNGEN.

1877.

Tredje och Fjerde Häftena.

K. VET. AKADS BIBL.
Retzius 1925
STOCKHOLM

STOCKHOLM
AKTIEBOLAGET NU.

KRISTIANIA
ALB. CAMMERMEYER.

KJÖBENHAVN
G. E. C. GAD.

På **Aktiebolagets Nu** förlag har utkommit:

MÅNADSSKRIFTEN

NU

1877.

1—4 häftena.

Utgifven af **EDVARD BÄCKSTRÖM.**

Januarihäftets innehåll: *Födelsedagen* af *Onkel Adam.* — *När stormen kommer* af *G. Björlin.* — Öfvers. ur *Hernani* af *Edv. Bäckström.* — *En dag i ett engelskt hem, I* af *N. P. Ödman.* — *Vårblomma* af *Aug. Stjernstedt.* — *Mäster Konstig* af *G. Djurklou.* — *Boknyheter* af *Chr. Eichhorn.*

Februarihäftets innehåll: *Nyårsbön* af *C. L. Östergren.* — *Fogelmötet* af *C. W. A. Strandberg.* — *Drömlif* af *V. Rydberg.* — *Du vet!* af *Edv. Bäckström.* — *Om det aristokratiska samhällselementet inom svenska folket* af *Anders Fryxell.* — *En dag i ett engelskt hem, II* af *N. P. Ödman.* — *Boknyheter* af *Chr. Eichhorn.*

Marshäftets innehåll: *Carl Strandberg* † af *Edv. Bäckström.* — *Jörgen och Karin* af *Kristian Winther,* öfvers. af *Carl Snoilsky.* — *Vestalen* af *Paludan-Müller,* öfvers. af *Nils Arfvidson.* — *Om det aristokratiska samhällselementet inom svenska folket, II* af *Anders Fryxell.*

Aprilhäftets innehåll: *Lärkan* af *C. D. af Wirsén.* — *Vintergrönt, Naturröster* af *A. T. Gellerstedt.* — *Esaias Tegnérs lärare och förebilder* af *Rudolf Hjärne.* — *En dag i ett engelskt hem, III, Förmiddagen* af *N. P. Ödman.*

Prenumeration å *hel* årgång (Jan.—Dec.) kostar 6 Kr., å *half* årgång (Jan.—Juni eller Juli—Dec.) kostar 3.50 Kr., postarvodet oräknadt, och mottages hos Herrar Bokhandlare i Sverige och grannländerna, på alla Postkontor samt å Månadsskriftens expedition: Stockholm, Karduansmakaregatan N:o 7. Lösnummer säljas till 60 öre för häfte.

Sker prenumeration å Månadsskriften vid expeditionen sändes hvarje nummer, alltefter som det utkommer, under korsband, genom expeditionens försorg till prenumeranten.

Undertecknad träffas i redaktionsangelägenheter hvarje helgfri Måndag, Onsdag och Lördag kl. 2—3 e. m. å Månadsskriftens byrå, Karduansmakaregatan 7, 1 tr.

Edvard Bäckström.

Källor till Svenska Teaterns historia.

Sveriges Dramatiska Litteratur. (Till 1876.) Bibliografi af **G. E. Klemming.** Stockholm 1863—1876.

Den danske Skueplads i dens Historie fra de förste Spor af danske Skuespil indtil vor Tid. Af **Th. Overskou.** (Forts. af Edg. Collin). I—VII. Kjöbenhavn 1854—1876.

Christiania Theaterhistorie. Ved **H. J. Huitfeldt.** 1—5 Hefte. Kjöbenhavn 1876.

I.

Under det att nyligen såväl den danska som den norska teatern erhållit sin ganska utförliga historia, saknar den svenska literaturen ännu ett dylikt verk. Genom den ofvan nämda bibliografiska förteckningen på inhemska dramatiska arbeten, äfvensom genom åtskilliga andra dermed beslägtade skrifter [1], till hvilka vi i det följande skola hänvisa, har dock en fast grund blifvit lagd till den svenska teaterns historia. Vi anmäla oss här såsom vägvisare för läsaren under en stunds vandring öfver den svenska dramatiska konstens under ett nordligt luftstreck belägna fält.

Äfven de författare, hvilka med den största skarpsynthet sökt att hos oss leda den dramatiska konstens ovissa anor tillbaka ända in i den gråa hednatiden och sedan granskat hvarje dess spår under vår medeltids dunkla skiften, kunna anses hafva lyckats endast till en viss grad. Så mycket är dock ådagalagdt att äfven i vårt land böjelsen för dikter och lekar i dramatisk snitt träder oss till mötes redan ur vårt »folklifs barnkammare.» Såsom bekant är, hafva åtskilliga af Eddasångerna en icke blott under deras traditionela vandringar alstrad utan äfven deras ursprungliga form tillhörande dramatisk karakter [2]. Den i folklynnet inneboende smaken för sceniska nöjen erhöll rik näring af den katolska kyrkans lärare. På grund af den ursprungligen dramatiska formen hos åtskilliga böcker i den Hel. skrift, har man nyligen inmönstrat Salomos Höga Visa [3], endast obetydligt bearbetad, bland vår dramatiska öfversättningsliteratur. Det är ganska naturligt att de tidigaste dramatiska alster, som

---

[1] Främsta rummet bland dessa tillkommer F. A. Dahlgrens *Anteckningar om Stockholms Teatrar.* — [2] Rydqvist: *Nordens äldsta skådespel* (i *Skandia* 1836) sid. 170—172.

[3] Jungfrun från Sulem eller Salomos Höga Visa. Utg. af H. G. Lindgren, 1875.

inom kristna samhällen frambragtes, voro efterbildningar af de hel. skrifterna, och det är intet tvifvel att icke af de mysterier, framställande Frälsarens lefnadshändelser alltifrån hans födelse och till hans himmelsfärd o. s. v., hvilka utsmyckade hela årskretsen af kyrkans högtider under medeltiden, ett icke obetydligt antal, följande den allmänna odlingens strömdrag, blifvit fördt äfven till den höga Norden, om ock endast ringa spår deraf numera kunna uppvisas. Olaus Petri säger[1] äfven att redan i vår aflägsna forntid åtskilliga lustbarheter ställdes tillsamman med Guds ords förkunnande, »såsom man ser Moses gjort hafva, då han ibland annat diktade visor om Guds verk, hvilka brukades i dans.» Han berättar derpå vidare, huru »våra förfäder här i landet såsom i andra länder, sedan kristendomen hitkom, brukat visor, rim och komedier om helga män, . . . på det att de som lust hade till att skåda huru de, som spelet drefvo, hade under främmande klädebonad underliga åthäfvor, skulle ock derjemte något lära, det dem nyttigt vore antingen att göra eller låta.» De andliga skådespel han här åsyftar, kommo sannolikt hos oss i bruk, då samfärdseln med främmande länder genom åtskilliga af våra landsmäns studier vid utländska universitet samt genom munkordnarnes utvidgade kolonisationsverksamhet, erhöll ökadt lif[2].

Dylika teatraliska förlustelser häntyda på med dem befryndade drag i folkets lynne, hvarom ännu i dag våra muntra, af dramatisk liflighet genomträngda folklekar bära ett ojäfaktigt vitnesbörd. Deras slägtledning ifrån de religiöst-dramatiska fester, hvarmed de katolska kyrkobruken förnöjde allmänheten, har ofta blifvit ledd i bevis.

Under medeltiden vandrade kring land och rike en föraktad hop af gycklare, genom sitt i förhållande till tidsandan vekliga yrke brännmärkt lika mycket af folkets medfödda föreställningssätt, som af dess skrifna lagar. Och detta oaktadt voro de välkomna för en stund, hvarthelst de kommo, och kunde stundom till och med icke gerna undvaras. Under benämningen *lekare* omtalas de ofta i våra gamla urkunder, och vidlyftigt har man ordat för att visa deras rätt att anses såsom föregångare för senare tiders skådespelare. Redan sagorna om konung Hugleik och om Olof Skötkonung låta dem framträda för att visa sina konster. Det var väl knappast någon fest vid Europas hof, der icke någon af detta kringirrande slägte uppträdde. Ehuru våra egna gamla landskapslagar återspegla en af den allmänna meningen i hög grad närd hånfull missaktning mot lekare-yrket, så öfverträffas de dock häri vida af de utländska. Och dock spelade dessa lekare i det sydliga Europa en ganska betydande roll. Under sina vandringar från hof till hof, från stad till stad, lämpade de sig synnerligen väl till att kringsprida dagens nyheter och genom den tendens de icke sällan förstodo att inlägga i sina föredrag, hafva de till och med af eftervärlden förvärfvat sig titeln af den »moderna journalistikens fader»[3]. Huru-

[1] I företalet till Tobie Comedia. — [2] LJUNGGREN: *Svenska Dramat intill slutet af sjuttonde årh.*, sid. 105. — [3] VOGT: *Leben und Dichten der deutschen Spielleute im Mittelalter.* Halle, 1876, sid. 12.

vida de spelat någon sådan roll i vårt fosterland är väl icke bevisadt, men visst är, att de äfven här förekommo ganska talrikt. I jemförelse med de dyrbara och präktiga sceniska föreställningar, på hvilka kyrkan hade att bjuda, togo sig väl lekarnes prestationer icke synnerligen väl ut, inskränkta som de merendels voro till taskspelare- och lindansarekonster[1], men man saknar icke exempel på att lekarne, då de samlats till hela sällskap, äfven uppförde ganska storartade skådespel. »Skulle ock konst-framställningen i vårt land utvecklat sig i en öfvervägande lyrisk riktning, så vore detta blott det äldsta vitnesbördet derom, att under Nordens kalla himmel, känslan och betraktelsen sluta sig inom sin egen verld, utan att kunna annorlunda än lyriskt uppfatta tillvarelsen och utan benägenhet att meddela sig i åtbörd och öfverhufvud med yttre lif[2].»

Våra rimkrönikor omtala ofta dessa lekare såsom anlitade till att förhöja hoffesternas glans. På gamla teckningar ser man dem afbildade i gröna rockar, gula strumpor och röda skor[3], hvilken lysande drägt de dock enligt rimkrönikans ord hos oss stundom utbytte emot »brunt baldakin, med bräm af ekorre-skinn.» Deras lön var naturligtvis beroende af de höge herrarnes frikostighet, och bestod vanligtvis i kläder, icke alltid nya, men stundom, såsom vid hertig Valdemars förmälning 1302,

»..... fingo de dyra håfvor
Örs och gångare och andra gåfvor,
Kläder och silfver och allehanda,
Så att de foro blide hem till landa[4].»

Krönikorna säga att de lekare, som hitkommo, voro från många skilda länder. De voro sålunda här endast gäster; troligt är, att då de under den senare medeltiden blifvit här mera bofaste, deras konstutöfning ofta inskränkt sig till musik. De tillfällen, vid hvilka de då uppträdde, synas nämligen icke hafva lämpat sig till skämtsamma upptåg, såsom t. ex. då de gingo i spetsen för den högtidliga procession, af hvilken konung Karl Knutssons dotter Birgitta beledsagades, då hon 1455 invigdes till nunna i Vadstena kloster[5], o. s. v. Utan tvifvel utförde de dock ännu vid medeltidens slut någon gång sina komiska roller, då de finnas hafva varit regelbundet anställde i höga herrars tjenst. Så omtalas att herr Svante Stures hof-lekare fick vid sidan af andra lekare uppträda vid helga lekamagillets högtidsfest i Stockholm 1510, hvarvid glädjen synes hafva stått högt i tak[6]. Sammankomsterna i dessa medeltidens egendomliga skapelser, gillena, upptogos ofta nog af allehanda skämt och lekar, spel, dans och musik, hvarom deras räkenskaper bära vitne, och man har hört sägas, att glädjen under dylika lustiga samqväm stundom var så yr, att svennerne hejdlöst spelade kläderna af sig, så att de närvarande tärnorna slutligen måste

[1] PRUTZ: *Vorlesungen über die Geschichte des deutschen Theaters*, sid. 19. — [2] RYDQVIST: l. c., sid. 215—216. — [3] VOGT: l. c., sid. 13. — [4] *Gamla l. Erikskrönikan*, utg. af KLEMMING, v. 1828—1831. — [5] SILFVERSTOLPE: *Historiskt Bibliotek*, I, sid 37. — [6] Ibid: III, sid. 90. Gillet hade i sitt samfund minst två lekare.

rodnande nedslå sina blickar[1]. Huru andaktsfulla gillenas sammankomster ursprungligen må hafva varit kunde sålunda i längden glädjen icke utstängas, och att den äfven gaf sig luft i förklädningar och dramatiska upptåg är obestridligt. De ifrån gamla tider ärfda stadgar för Knutsgillet i Lund bestämma t. ex. bland annat, att »på den heliga Valborgs dag eller ock på annan dag och tid och på det ställe, som åldermannen bäst berama kan, skola årligen tagas tvennne *maj-grefvar,* eller rättare en *vinter-* och en *maj*-grefve, den förre klädd i pelsverk, den senare klädd med löf och blomsterprydd, hvilka två i spetsen för hvar sin skara bekämpa hvarandra till dess vårens representant besegrar vinterns[2].» Dessa folkförlustelser vid majfestens firande ega ett lätt igenkänligt syskontycke med de »sånger, dansar och spel, hvarmed redan de gamle romarne firade vårens ankomst (Florealia), och hos både germaniska och slaviska stammar firades det betydelsefulla årsskiftet med folkfester och pantomimiska spel[3].»

Det första egentliga skådespel, som, efter hvad nu mera är kändt, blifvit i Norden uppfördt, hänförer sig äfven till en gille-fest, kallad »Vår frus gille», hvilken firades i Aarhus 1501, då komedier uppfördes, hvari sjelfve konungens kansler tog del. De spelande voro för öfrigt mestadels skolans lärjungar, men då desse den tiden voro fullvuxne män, må deras dramatiska prestationer icke förvexlas med de s. k. skolkomedierna, hvilka ungefär samtidigt togo sin början i Heidelberg, utan torde närmast hafva liknat de gamla mysterierna[4].

De gycklare som vid enskilda familjefester plägade förhöja glädjen, kunna deremot icke med fog räknas till skådespelare-yrket, utan stodo i närmaste slägtskap med de äfven i Sverige väl kände hofnarrarne. Vi ega i behåll en utförlig skildring af ett förnämt bröllop, som firades på Bollerup i Skåne omkring 1503, emellan Tyge Brahe och Magdalena Krognos. Den person, som under de storartade förberedelserna till denna fest, tillblandade klareten, bar ett namn, som är väl bekant inom den tyska dramatiken. Han kallas nämligen Hans Wost[5] och man igenkänner lätt i detta namn en förvrängning af narrens benämning »Hans Wurst» i femtonhundratalets tyska komedier. Att hans roll vid i fråga varande fest dock var inskränkt till narrens putslustiga skämt, och hade intet att skaffa med något komedi-spel, är deraf klart, att första gången detta sedermera så ofta brukade namn framträder i tysk skrift är i den stridskrift »emot Hans Wurst», som Luther 1541 riktade mot hertig Henrik af Braunschweig[6]. Luther säger dock sjelf att namnet ingalunda blifvit af honom uppfunnet utan brukats såsom en hånfull benämning, hvilken väl kunde användas såsom ett gemensamt slägtnamn för narrar i allmänhet.

Vända vi nu våra blickar till vår egen torftiga dramatiska literatur under medeltiden, så möter oss i främsta rummet en dikt, hvilken finnes i sin hel-

---

[1] KARLSON: *Blad ur Örebro skolas äldsta historia,* I, sid. XI. — [2] HILDEBRAND: *Svenska Gillen under medeltiden* (i Hist. Bibl.) sid. 74. — [3] LJUNGGREN: l. c., sid. 126. — [4] OVERSKOU: l. c., I, sid. 34—35. — [5] BRASCH: *Gamle Eiere af Bregentved.* Kjöbenhavn 1873, sid. 73. — [6] PRUTZ: l. c., sid. 190.

het införd i den ofvannämda af Klemming utgifna bibliografien. Den handlar »*om en syndare, som undfick nåd.*» Att detta stycke verkligen blifvit hos oss uppfördt, lider alls intet tvifvel. Man kan nämligen icke gerna tänka sig, att under medeltiden så mycket arbete skulle hafva blifvit nedlagdt på ett verk, om hvilket man var oviss, huruvida det någonsin skulle komma till användning. Nu för tiden kan sådant försökas af en hvar skrifkunnig person, som vill sätta en teaterdirektörs goda smak — eller hjerta — på prof, men såsom säkert kan man antaga, att vår medeltidsskribent, innan han började öfversätta denna dikt, väl visste att ett lämpligt tillfälle skulle gifvas, då den kunde blifva uppförd, och lika vist är det att den, en gång öfversatt, sedermera af brist på omvexling antogs till mera än *en* »reprise». Om uppförandet af dikten vitnar ock dess prolog, hvari de kringstående åskådarne uppmanas till tystnad medelst dessa ord:

»Thy beder jag eder i detta rim
I ståndeu allt qvar och gören ej stim,
Då fån J lön i himmelrik» o. s. v. —

Dikten innehåller äfven åtskilliga bestämmelser, som tyda på dess »mise-en-scène», såsom t. ex. angående de spelandes inträde och bortgång. Diktens hufvudperson har blifvit af den helige Procopius[1] hänvisad till jungfru Maria, såsom den der allena kunde med sina förböner frälsa honom. Han går derföre till henne, men i början visar hon sig honom icke bevågen, hvilket den som utförde Marias roll borde tydliggöra genom att hon, — må det tillåtas oss att anföra diktens egna ord — »tiger och vänder baken åt honom», men då hon derefter ser hans djupa ånger, lofvar hon honom slutligen sin förbön. Man må icke tro att denna dikt helt och hållet saknar ställen, som kunnat göra intryck på fromma åskådare. Särskildt anmärkningsvärd torde i detta fall vara dialogen emellan Maria och hennes son, der dikten gifver anledning till dramatiskt spel.

Troligt är att skådebanan varit anordnad på en kyrkogård eller möjligen i sjelfva kyrkan, och att representationerna försiggått vid någon af mariafesterna för att locka en talrik publik att infinna sig i klostret eller kyrkan, der offer borde nedläggas vid madonnans altare. Då dylika föreställningar uppfördes i kyrkorna, hade de naturligtvis sin plats i närheten af sång-koret, hvarigenom både orgeln och sångarne kommo i deras omedelbara närhet, men ju mera de utbildades, och då såväl den personal, som erfordrades för skådespelens uppförande, som den, hvilken i nyfikna grupper samlades såsom åskådare, under tidens lopp tillväxt, blef det slutligen nödvändigt att lemna helgedomarnas trånga murar, men den vigda grunden ville man icke öfvergifva. Man slog då upp sin skådebana på kyrkogårdarne[2]. Om det lif och den rörelse dylika lust-

[1] Att dikten är öfversatt ifrån latin är troligt, ehuru originalet icke kunnat påträffas. (Ljunggren. 113). Det i dikten nämda helgonet Procopius dyrkades företrädesvis i Böhmen. — [2] DEVRIENT: *Geshichte der deutschen Schauspielkunst.* I. sid. 25.

barheter framlockade hos allmänheten, kunna vi lätt få ett begrepp, då vi läsa en ifrån medeltiden bevarad skildring af en närbeslägtad tillställning. Det var väl den gången icke något egentligt skådespel, som skulle uppföras, utan en ståtlig kyrkoceremoni, som dock för folket egde enahanda lockelse. Det var den fest, som år 1489 firades i Vadstena kloster till S:t Katarinas ära. Högtidligt tågade lysande processioner omkring på kyrkogården; basunblåsare och lekare utförde musik vexelvis med körer, som afsjöngo nyinöfvade sånger; riddare och höge prelater täflade med hvarandra i klädedrägternas prål och funno tacksamme åskådare i de tallösa hopar, som uppfylde kyrkogården eller sutto på kyrkogårdsmurarne eller hade klättrat upp på taken till de angränsande bygnaderna[1]. Från dylika åskådareplatser helsades ock medeltidens andliga skådespel af folkets andäktiga beundran eller otyglade jubel. Skådespelen uppfördes vid dagsljus, och man har intet bevis på att betalning affordrades åskådarne, hvilka dock synas ofta hafva frivilligt lemnat ganska rikliga bidrag till de stora omkostnaderna[2]. Icke ens de i Europa under medeltiden kringvandrande skådespelaresällskapen ex professo tänkte på möjligheten att skydda sina åskådare för himlens oväder; endast de förnäme och rike kunde någon gång tillförsäkra sig platser på sjelfva scenen, — en sed, som sedermera bibehöll sig intill sena tider. Att det latinska språket af de andlige oftast användes i medeltidens skådespel, minskade icke allmänhetens åtrå derefter. Man var ju van att icke förstå de ord, som under sjelfva gudstjensterna sjöngos och talades. Äfven de i långt senare tider uppträdande trupper, gåfvo sina föreställningar på fullkomligt främmande språk. I Tyskland sågos med förtjusning engelska, holländska, franska och italienska komedianter, och lika stor munterhet och glädje spredo de tyske omkring sig i Holland, Danmark och Sverige.

Vår dramatiska bibliografi för medeltiden slutar med några dikter, som af utgifvaren hänföras till »qvasidramatica[3].

Inom denna gren af vår literatur bildar den af Olaus Petri författade *Tobiæ Comedia* öfvergången till nyare tiden. I slutet af medeltiden hade skådespelen börjat erhålla en tendensartad riktning, i det att dogmåtiska tvistefrågor blifvit i dem inhöljda och reformationens förkämpar försmådde icke att följa detta föredöme. De sedermera hos oss så vanliga teatraliska öfningarna i skolorna hade af Luther blifvit lifligt förordade[4]. Han sade sjelf, att man ingalunda borde förbjuda lärjungarne att uppföra komedier, utan tvärtom uppmuntra dem dertill, emedan de derigenom dels erhöllo en god öfning i det latinska språket, som vid sådana tillfällen brukade användas, dels fingo lära huru hvar och en i sin samhällsställning borde skicka sig, vare sig han var herre eller tjenare, ung eller gammal. Han tillade att »de kristne icke borde undfly komedierna, äfven om stundom grofheter der förekommo; sådana kunde ju äfven påträffas i sjelfva bibeln.» I företalet till sin öfversättning af Tobie bok

[1] SILFVERSTOLPE: *Hist. Bibl.* II, sid. 18. — [2] OVERSKOU: l. c., I, sid. 27. — [3] De finnas behandlade i Ljunggrens ofvan anförda arbete. — [4] Melanchton sade att näst bibeln funnos inga nyttigare böcker än tragedier. (Se företalet till *Andromache*, tragoedia, 1723.)

framhåller han särskildt huru både Judith och Tobias lämpa sig väl för dramatiska framställningar. Måhända var det denna anvisning, som föranledde Olaus Petri att sammanskrifva sin »Tobiæ Comedia» (tryckt 1550). Den kan anses typisk för det bibliska skoldramat. Det har endast varit förf:s mening att genom detta skådespels uppförande på ett åskådligt och lättfattligt sätt inprägla skriftens lärdom hos åskådarne, hvarföre ock de senare upplagornas utsvälda titlar rätt väl skulle passa såsom register till en from postilla. Någon karaktersteckning söker man i bibeldramerna lika förgäfves som i deras föregångare, de gamla mysterierna, med hvilka de för öfrigt bibehållit ganska mycket slägttycke. Inrättningen af skådebanan var väsendtligen lika. Såsom i mysterierna måltider ofta framställdes, så förekomma i denna komedi icke mindre än fyra sådana. Prolog och epilog saknas lika litet. Ändamålet med dessa från medeltiden ärfda »förspråk» var att uppväcka så mycket lifligare uppmärksamhet på föreställningen. De framsades af någon bland skådespelarne, klädd såsom härold eller ännu heldre såsom något helgon. Då alla de uppträdande under hela skådespelet vistades inne på scenen, — de för tillfället talande i förgrunden, de andre längre bort, — kunde man sålunda få se t. ex. den helige Augustinus, efter väl förrättad häroldstjenst, och konung David, såsom gamle bekante vid hvarandras sida[1].

Komediers uppförande i skolorna understöddes sålunda af reformatorerne. Kyrkoordningen af år 1575 gillade att »djeknar och unge personer stundom öfva sig med spelande i komedier och tragedier, både på latin och svenska, på det att både de, som spela och de som skåda, måtte deraf taga undervisning och rättelse, dock att det sker med tukt och ärbarhet[2]. Det förut vanliga bruket att låta »den hel. Trefaldighetens personer» uppträda tilläts dock nu mera icke »ty sådan lättfärdighet kan icke vara det gudomliga majestätet till tjenst[3].» Till en början synes man hafva varit tillfredsställd med Terentii komedier, men snart voro de af lärjungarne till fullo inlärde och äfven åskådarne längtade efter omvexling. Lärarne försökte sig då sjelfve såsom skådespelsförfattare eller åtminstone öfversättare. Sålunda uppkom *skoldramat*.

Ifrån år 1589 förskrifver sig en öfversättning af Christoffer Stymelii comedia »*Studenterne*»; sannolikt var det denna, som ännu så sent som 1640 (d. 17 Juli) uppfördes i Åbo, för att förhöja festligheterna vid universitetets invigning. Man ansåg ämnet väl valdt, såsom framställande vådan af föräldrars allt för stora frikostighet emot sina studerande söner. Denna komedi, spridd

[1] Under åren 1601 och 1604 äro i Klemmings bibliografi upptagna två dramatiska dikter, *Josephi Historia* och *Konung Davids Historia*. De ega samma författare, nämligen Thomas Gevaliensis. (Se vidare Ljunggren l. c.). De hafva sin egen märkvärdighet derigenom att vi i dem påträffa de första exempel på lyriska sånger, inlagda i sjelfva texten. I den förra förekommer den vackra folkvisan: »Dufvan sitter på liljeqvist» etc., och i den senare en morgon- och en aftonvisa, hvilken sistnämda ingått såsom N:o 373 i 1695 års psalmbok. — [2] *Kyrkoordningar före 1686*, utg. af Riksarkivet, genom O. v. Feilitzen. I, sid. 347. — [3] Då under medeltiden Gud sjelf framställdes på scenen, brukade man låta en trio sjunga hans roll, såsom en erinran om treenigheten.

i hela Tyskland, skulle äfven 1595 af en kringvandrande schlesisk poet vid namn Martin Schwarzbach uppföras i Köpenhamn[1], men konsistorium förhindrade det, emedan kort förut utfärdats ett förbud för studenterne att, som det kallades, »löpa fastlagen på gatorna», hvarmed åsyftades ett ifrån Tyskland infördt bruk att under fastan flockvis vanka från hus till hus för att uppföra farser, de s. k. fastlagsspelen. Skolkomedierna kunna anses i allmänhet hafva upphört tidigare i Danmark än i Sverige, hvilket väl till en väsendtlig grad berodde derpå, att operor begynt derstädes uppföras redan 1610, sålunda till och med förr än Opitz i Tyskland infört detta slags skådespel. Deraf visar sig att teatern i Danmark, äfven Holbergs hjelp förutan, utvecklat sig vida hastigare än i Sverige, om ock denna skilnad i all sin vidd träder i ögonen först efter år 1722.

Af de ännu bevarade svenska skolkomedierna, om hvilkas uppförande man eger bestämda uppgifter, märkes *Tisbe*, författad af en skollärare i Arboga och uppförd såväl derstädes som i Carlstad och Upsala 1609—1625. I Södertelge fanns en skolmästare vid namn Jacob Rondeletius, hvilken låtit sina lärjungar uppföra några af Terentii komedier, och för att visa sin erkänsla för det deltagande såväl presterskapet som borgarne i staden visat de dramatiska föreställningarna på främmande språk, hugnade han dem slutligen (1614) med en af honom författad svensk tragico-comedia, benämd *Judas Redivivus*, som han tillegnade dem[2]. Örebro skolas gamla handlingar innehålla beskrifning på huru det tillgick vid en annan skolkomedis uppförande. Den 1 Juni 1616 uppfördes nämligen derstädes en svensk öfversättning af den beryktade skoldramaturgen Nicod. Frischlini skådespel *Rebecka*[3], och dagen derpå Terentii *Andria*[4] på originalspråket. Om denna representation berättas: »Scenen var under bar himmel på platsen utanför skolan. Skådebanan, provisionelt uppförd af det bygnadsmaterial, som blifvit ditfördt i och för skolans bygnad, torde hafva befunnit sig på den lägre belägna delen af kyrkogården, som är närmast intill skolhuset, hvaremot publiken af båda könen talrikt församlad, åskådade föreställningen från sluttningen af kyrkogården, närmare till kyrkan. Sittplatser voro till äfventyrs anordnade åt honoratiores närmast till scenen; den öfriga och kanske största delen af publiken befann sig förmodligen stående. Någon entréafgift kom ej i fråga och föreställningen var således en gratis-representation (oberäknadt de skänker in natura, som af stadsborna blifvit gifna till convivium). Aktörerne kläddes hos rektor, tågade derifrån i pocession och i full kostym till theatrum. Representationen egde rum vid ljusan dager under bar himmel en vacker sommareftermiddag. Den teatraliska delen af festen var undanstökad kl. 6 e. m. och nu följde en välfägnad af mera materiell natur,

[1] Den spelades på kyrkogården i Bergen redan 1571. HUITFELDT: l. c. sid. 19. — [2] Klemmings uppgift (sid. 20) att den äfven tillegnades drottning Kristina, beror på ett misstag. — [3] Öfversattes äfven för Söderköpings skolungdom, som uppförde densamma 1674. (Tr. s. å.). — [4] »Samma komedi hade några år förut uppförts i Upsala af det Rudbeckska kollegiets lärjungar. Skådeplatsen var kollegiets gård och publiken af båda könen, talrik och förtjust.»

nämligen ett 'convivium', der kraftigt närande ämnen både i mat och dryck i rikligt mått vankades[1].»

»*En sannfärdig Tragoedia om Troiæ stads ömkeliga förstöring*» uppfördes af skolungdomen i Kalmar 1632; en komedi »*Om den förlorade sonen*» och en annan »*Om det väländade tyska kriget*» spelades i Linköping (1645, 1659). I den sistnämda uppträdde icke mindre än 102 ynglingar. Tyska skolans i Stockholm lärjungar sysselsatte sig ofta med dramatiska nöjen. Så uppförde de i borgmästaren Jacob Grundels hus d. 13 och 14 Febr. 1638 en tragedi i 3 akter, samt ånyo, enligt Maria Eleonoras särskilda befallning d. 9 April s. å. på Stockholms slott, hvarvid de fingo mottaga mycket beröm och lifliga bifallsyttringar. De kungliga personerne synas hafva omfattat skolans teatraliska öfningar med välbehag, ty samma skolas lärjungar fingo d. 4 Maj 1668, kl. 1, inför konungen och rådet föreställa en tragico-comedia på latin, om kejsar Julianus affällingen[2]. Rektorn vid katedral-skolan i Viborg, Petrus Carstenius lät några skolgossar på Viborgs slott uppföra (1674) en af honom författad komedi, med den bizarra titeln: »*Thet himmelska Consistorium tilhoopa kallat för våra första föräldrars ynkeliga affall skuld.*» I första aktens andra scen uppträder Gud Fader; han håller en lång monolog öfver menniskornas otacksamhet och många brott, men beslutar dock att sammankalla och rådslå med sina »himmelska mör» (det himmelska konsistorium) om hvad han bör göra till menniskornas frälsning! — Författaren synes hafva varit känd för egendomliga idéer. Då han hos konung Carl XI anhöll att vid jubelfesten 1693 blifva teologie doktor, erhöll han också den skämtsamma resolutionen (d. 26 Febr. s. å.) att om han icke ville underkasta sig de föreskrifna profven vid någon akademi, skulle han vänta »till nästa jubelfest.» Man må ej undra på att denna väntan tycktes honom lång. Han förnyade hos konung Carl XII sin anhållan om doktorstiteln, men fick till svar »att han skulle ställa sig den af konungens herr fader gifna resolutionen till efterrättelse[3].»

Vid universiteten var det icke blott det latinska utan äfven det grekiska språket, som användes vid dramatiska representationer. Euripides' *Cyclops* uppfördes t. ex. på originalspråket 1611 på Rudbeckska kollegiets gård i Upsala, hvarvid icke blott professorerne utan äfven stadens borgare voro närvarande[4]. Men samma år inträdde den svenska dramatiken i ett nytt skede. Till grund för densamma började nämligen Johannes Messenius detta år lägga den serie af »lustiga comedier», till hvilka han med vägbrytarens oförskräckta sinne, hemtade ämnen ur den nordiska historien. Det är bekant att hans afsigt var »att författa hela Sveriges rikes historia uti 50 komedier och tragedier och dem offentligen exhibera, såsom ock till att sammanhämta de äldsta och skö-

[1] KARLSON: l. c., I, sid. XXXII—XXXIII. Utom 14 tunnor öl, skinkor, ett lefvande får o. s. v. hade stadsborna ditburit 53 rätter färdiglagad mat. (Ibid.). — [2] Se vidare Klemmings anf. arbete för åren 1673, 1686, 1690 och 1692, då likaledes tyska skolans elever utförde skådespel. I Söderköping och Nyköping uppfördes skådespel, på förra stället 1674, på det senare 1685. — [3] KLEMMING: l. c., sid. 56. — [4] NORLIN: *Joh. Rudbeckius*, I, sid. 26.

naste Sveriges rikes kämpavisor och dem låta på tryck utgå[1].» Att det senare blifvit lika litet verkställdt som det förra, torde vara företrädesvis att beklaga. På Messenii tid voro hans utgifna fyra komedier en omtyckt läsning och vunno stor publik, såsom det visar sig deraf, att en af dem »*Signill*» blifvit olofligen eftertryckt, hvarföre M. hotade »med en rättmätig aktion.» Han inöfvade sjelf »sina studenter» i deras roller och tillegnade dem sitt sista tryckta dramatiska arbete »*Blankamäreta*»[2] (1614) såsom »god natt och valete all den stund han dem icke längre under sin disciplin och öfning behålla kan för annat svårt dagligt bekymmer, honom af H. K. M:t pålagdt och ombetrodt.» — Det var icke blott i Upsala studenterne uppförde Messenii alster, utan äfven på Stockholms slott vid hertig Johans af Östergötland och furstinnan Maria Elisabeths bröllop d. 4 Nov. 1612 o. s. v. Från ett af Messenii skådespel, »*Disa*», härleder sig en komedi eller opera, som uppförts i åtskilliga tyska redaktioner[3]. Det fosterländska ämnet gjorde att Disas vålnad ännu 1773 frammanades på Humlegårdsteatern.

Då konung Gustaf Adolf påbjudit att trenne böndagar skulle 1621 hållas till åminnelse af Sveriges befrielse genom Gustaf Vasa, firade Upsala universitet det hundraåriga minnet med tal af professorerne samt uppförandet af »*En lustigh Comoedia om then stormechtighe Sweriges . . . konung Gustaf then första,* huru han till regementet i Sverige blef uphögd . . . och huru han upprättade Sverige ifrån påfvens möker och vilfarelse.» Den var författad af eloqventiæ professorn Andreas Joh. Prytz. Dessa dramatiska förlustelser råkade dock omsider ut för vederbörandes missnöje. Då Erik Kolmodin (1652) anhöll hos rektor och konsistorium att få med sina kamrater uppföra skådespel, blef detta honom icke medgifvet[4]. De kommo dock snart, såsom vi skola se, åter i bruk. Orsaken till konsistoriets vägran omtalas väl ej, men man kan lätt förstå att en i anledning af förlustelserna upprymd sinnesstämning förledt student-skådespelarne till ett och annat öfverdådigt uppträde. Så omtala Åbo universitets protokoll för år 1641, att en rådman anklagat trenne studenter, en smålänning, en stockholmare och en upplänning, »att de, som varit »larvatores» i nästhållna comoedia, slagit ut hans fenster», och en annan hederlig borgare, skomakare till yrket, hade varit utsatt för samma missöde, ytterligare förbittradt derigenom att de (larvatores) »jagat efter hans pojke[5].» De som

---

[1] Förordet till »*Swanhuita*». — [2] »Blankamäreta», »Signill» och »Svanhvita» innefattades i den samling skrifter, på hvilken boktryckaren J. Wielandt i Köpenhamn 1721 begärde uteslutande privilegium under 30 års tid. Konsistorium afstyrkte ansökningens beviljande, tilläggande om nämda »comedier», att de »lidet vilde komme tilpas her hos os, hvor Een iblandt 100 ikke skulde forstaae dennem; og hvad den förstnævnte især angaaer, da er det en grov Invective paa en dansk Prindsesse, som blev gift til Sverrig henved Anno 1298 (!) og skulde det være selsomt, om den paa ny blev oplagt her i Riget, da de Svenske selv næsten foragte samme Piece.» Jfr WERLAUFF: *Hist. Antegn. t. L. Holbergs Lystspel*, sid. 147. — [3] Se längre fram. — [4] *Teateralmanak* 1821. (Inneh. Hammarskölds *Anteckningar till Svenska Teaterns Historia*) sid. 9. — [5] INGELIUS: *Om Medeltidens Skådespel och deras fortgång till senare tider* . . . . . sid. 118, not. 8.

funnos skyldige dömdes att ersätta skadan, hvarjemte konsistorium beslöt att »när framdeles någon comoedia ageras, skola larvatores varnas att ej göra någon en oförrätt, om de vilja undfly straff.» Troligt är att man med »larvatores» menat de maskerade personer, som till publikens stora munterhet utförde improviserade narrscener, hvaraf det egentliga skådespelet stundom plägade afbrytas.

Vid universitetet i Åbo uppfördes 1647 och 1649 tvenne komedier[1], författade af Finlands förste dramaturg, Jakob Chronander. De äro hållna i den gamla välbekanta moral-stilen, i det att förf. viste, som han sjelf säger, »att en höflig comoedia förer ej ringa nytta med sig, ty hon är intet annat än en afmålning, hvilken oss föreställer huru uti verlden tillgår, hvaraf vi kunna menniskornas lefverne likasom i en spegel beskåda, derigenom ransaka oss sjelfve och ej sällan vakta oss för tillstundande olycka. Hennes nytta består ock derutinnan att af comediers spelande corrigeras och rättas ohöfliga och bondaktiga seder, — hvilket ej är en ringa nytta.» Det var denna tid ganska vanligt att i sjelfva hufvudskådespelet inlades en s. k. bondekomedi, »utgörande en längre, plumpare, af bönder framställd behandling af samma ämne som den egentliga komedien.» I ett af Chronanders skådespel, »*Surge*», lemna dessa scener en liflig skildring af den orättvisa och det förtryck, som kronans uppbördsmän och krigsfolket utöfvade på landets allmoge. Den studerande ungdomen synes icke hafva varit alldeles obenägen för en eller annan politisk opinionsyttring.

Under det att sålunda vid skolor och akademier en liflig hog för dramatiska lustbarheter föddes och underhölls, blef äfven landets större allmänhet i tillfälle att göra bekantskap med den nya tidens dramatik, i det att vandrande skådespelaresällskap, eller såsom de då kallades »band», slogo upp sin teater i de större städerna. Under Gustaf I:s tid stodo aktörerne, vanligen benämde »gycklare», ingalunda i godt rykte. Han lät derföre förordna att »de som herbergerade trollkarlar, gycklare eller andra landstrykare och dem intogo, utan att gifva det pastor tillkänna, när de dem innehyste, eller ock öfverhetens befallningsman, skulle böta 40 mark.» Långt senare har man slagit råd om komedianter verkligen borde räknas till dem af samhällets medlemmar, hvilka skulle tillerkännas medborgerliga rättigheter.

I Danmark infunno sig tyska skådespelare år 1595 och redan tre år förut hade så kallade »engelske komedianter och akrobater» gifvit föreställningar i Nyköping, under det att hertig Karls förmälning med prinessan Christina af Holstein Gottorp derstädes firades[2]. Dessa de första exemplen på yrkes-skådespelare i vårt land härstammade sannolikt ifrån de engelska skådespelaretrupper, som i senare hälften af det 16:de århundradet försökte sin lycka Nederländerna och i Hansestäderna. Denna utvandring ifrån England egde utan tvifvel rum före Shakspeares tid, ty sällskapen medförde intet af hans dramatiska verk, ej heller af hans föregångares, Marlowes eller Greens. Man har

[1] »*Surge*» och »*Belesnach.*» — [2] DAHLGREN: *Anteckningar om Stockholms teatrar*, sid. 5.

ansett troligt att desse skådespelare icke egentligen varit engelsmän utan företagsamme tyskar, som varit anstälde vid det hanseatiska kontoret i London och att benämningen »engelske komedianter» uppkommit dels deraf, att de uppfört öfversättningar af engelska skådespel, dels emedan lindansare- och eqvilibristkonster, som äfven plägade af dem utföras, i allmänhet voro kända under namnet »engelska konster[1]». Deras slägtskap med de långt förut bekanta, kringströfvande gycklarehoparne är sålunda röjd.

Emot slutet af Gustaf II Adolfs tid se vi anföraren för en annan skådespelaretrupp nedsätta sig i landet. Hans namn var *Christian Thum* (Thumb eller Theun). Om honom hafva vi ganska utförliga underrättelser[2]. I början af år 1628 uppförde han inför konungen en komedi, för hvilken han erhöll 200 daler, hvarjemte hans hustru af drottningen fick mottaga 100 daler »för en sömmad spets-knytning.» Den dramatiska konsten ensam förmådde väl icke underhålla konstnärsparet. Då drottningen längre fram på året reste till Kalmar, infann sig Thum äfven der och »agerade några komedier», hvilken estetiska njutning ansågs värd sina 14 tunnor spanmål. Ifrån de kungliga förråden synes han hafva fått uttaga hvad han behöft för sina komediers uppförande. Ifrån och med år 1637 utvecklade han en liflig verksamhet, åtminstone efter hvad man kan döma af reqvisitionerna från klädkammaren. Gyllenduks- och sammets-dynor, dynor med röda sammetsblommor samt »gamla blommerade täcken» utlemnades »till att förfärdiga sådana kläder, som uti komedier och andra skådespel för H. K. M:t brukas kunna», äfvensom maskeradkostymer, masker, fjäderbuskar, guld- och silfversnören, guldknappar och handskar. En annan gång behöfdes persiska gyllendukskjortlar, röda sammetsjackor, hvita atlasströjor och »en gammal messhake, hvaraf halfva ryggstycket fattades» o. s. v. Hans årliga lön uppgick till 400 daler silfvermynt (inemot 1,100 kronor); af Gustaf Adolf erhöll han dessutom redan 1628 frälsefrihet för en gård i Småland, som han sedermera utbytte mot en »afbränd kronogård i Näs kyrkoby i Upland.» År 1640 beslöt rikets råd att åt honom anslå 200 riksdaler »till hjelp och befordran att uppbygga ett spel- ellèr komedihus uti sin gård på södermalm.» Under det att han sålunda blef satt i tillfälle att spela för hufvudstadens publik, uppträdde han och hans trupp[3] fortfarande esomoftast på Stockholms slott och brukade derföre få hos räntmästaren lyfta de penningar, som fordrades »till några artiklars inköp, som han behöfde till komediers agerande.» Thum kan sålunda med skäl nämnas såsom den förste »direktör för K. Maj:ts teater», — om ock hofkapellet då ännu icke lydde under samme chef. Under drottning Kristinas tid var det Magnus Durelius som näst

[1] DEVRIENT: I, l. c., sid. 149—151. — [2] Uppgifterna om Thum äro hemtade till största delen ifrån K. Kammarens registratur och räkenskaper samt riksregistraturet. Talrika anvisningar på de i sistnämda registratur befintliga bref rörande skådespelare, hafva blifvit förf. benäget meddelade af aktuarien V. Granlund. — [3] Af Thums teatertrupp känna vi icke ens till namnet någon mera än *David Canitius*, hvilken å sällskapets vägnar utqvitterade 1642 års lön.

före kapellmästaren Andreas Düben hade den egentliga befattningen med drottningens kapell[1]. År 1647 fick han befallning att engagera italienska musikanter, hvilka förut varit i konungens af Danmark tjenst; han ålades att utforska huru stor lön de i Danmark åtnjutit och derefter underhandla med dem »om de tilläfventyrs icke voro att till lideligare conditioner disponera[2].» Drottningen var dock mycket angelägen att de skulle träda i hennes tjenst, ty kapellet låg henne mycket om hjertat. Åtskilliga sångare voro ganska frikostigt aflönade. Så erhöllo t. ex. de fransyske »vocal-musikanterne» Beaumont, De la Barre och Munie hvardera 1,000 daler silfvermynt i årlig lön (1650). Också berömdes kapellet af främlingar, som besökt det svenska hofvet. Engelska sändebudet Whitelocke hänfördes af den musik, som i början af år 1654 utfördes hos drottningen af »flere castrater, madame De la Barre och hennes broder», samt inbjöd till sig det nya italienska kapellet, som 1652 inkommit Sverige, och som då skänkte honom en samling af sina musikstycken[3]. Desse italienare, hvilka stodo under ledning af kapellmästaren Vincenzo Albrici[4], uppförde äfven operor[5].

Christian Thum omtalas ännu 1652. Äfven en trupp engelska komedianter spelade under denna tid i Stockholm och fingo bl. a. (1648 Juli) en föräring af 200 riksdaler »för det de senast för K. M:t agerade en comoedia.» Sedan Thums teaterverksamhet upphört, dröjde det icke länge innan en annan trupp infann sig, ehuru man icke känner dess direktör. Redan under sommaren 1653 fick Kongl. Kammaren till denna utbetala 400 rdr för komedier, som spelats inför drottningen. Truppen var ifrån Holland, men tillvann sig

[1] Hvad det sedermera med den kongl. teatern förenade *hofkapellet* angår, må här nämnas, att konung Gustaf I:s kapell bestod 1544 af 16 personer, lutenister, pipare o. s. v. (Deras namn äro upptagna i 1546 års räkenskaper, Kam.ark.) *Blasius Fischer* »trommeter» synes hafva varit ett slags kapellmästare. Han åtföljde hertig Erik till Kalmar och omtalas i hans tjenst ännu 1561 tillika med Jörgen von der Heijde, organisten Hans Gast, 3 »cantores», 20 spelmän och 8 »fedlare». Konung Eriks hofnarr Hercules omtalas 1565 såsom en af de dåvarande två »cantores». Under Johan III:s tid utgjorde kapellet merendels omkring 20 personer, ibland hvilka särskildt omtalas lutspelaren Renatus Duplessis. Vid Carl IX:s hof var musikanternas antal något mindre, men Gustaf Adolf utbildade småningom ett fullständigt hof-kapell, hvars fosterländska betydelse ökades derigenom, att stammen utgjordes af de tre »*svenske* spelmännen» Ludvig Bille, »fiolista», Hans Adamsson, »bandonista», och Jöns Mårtenson, »basista.» Kring dessa samlade sig allt flere utländingar, så att slutligen (1627) kapellet bestod af:

Jacob Schmidt, kapellmästare, lön	600 daler.	8 andre personer à 325	2,600 daler.
Andreas Düben, organista ... »	500 »	2 » » à 200	400 »
Christian Kraus ..... »	500 »	Martin Düben, organista	300 »
Melchior Weissell, cornetista »	425 »	4 kapellgossar à 125	500 »
Alexander Gabriel ..... »	400 »	1 »calcant» (= orgtrampare)	50 »
Caspar Zengl ..... »	400 »	Summa	6,675 daler.

Härtill kommo dessutom 8 trumpetare och pukslagare. (Enl. benäget meddelande af amanuensen C. Eichhorn, efter Räntekammarens räkenskapsböcker). — [2] Riksregistraturet. — [3] Whitelockes dagbok. — [4] Kammarens räkenskaper. — [5] FRYXELL: *Handl. rör. Sveriges Historia*, I, sid. 96.

icke bifall af drottningen. Den lemnade snart hufvudstaden, men möjligt är att det var samma trupp, som åter der infann sig i slutet af följande år. Carl X utfärdade då i Nov. tillstånd för de komedianter, »som kommit till Stockholm för att honom vid hans numera Gudi lof väl öfverståndna bröllopsfest uppvakta», att någon tid qvarstadna i staden för att spela för allmänheten. En annan holländsk trupp ådrog sig efter någon tids vistelse i landet konung Carl XI:s uppmärksamhet och anställdes slutligen 1666 i hans tjenst emot en lön af 200 dukater. Sön- och stora högtidsdagar var det dock förbjudet för »komedianter, lindansare, gycklare och andra sådane personer», att uppföra sina skådespel och konststycken[1]. I spetsen för nämda hoftrupp stod Johannes Baptista, hvilken lär hafva tillhört en gammal ambulatorisk konstnärsslägt. Ett århundrade förut hade en sångare med detta namn, till börden troligtvis italienare, varit anställd vid den teater-älskande Fredrik den andres hof i Danmark, och vid samma tid hade Johan III i sin tjenst bygmästare med samma namn. Johannes Baptista och hans trupp uppförde (d. 22 Febr.?) 1667 ett skådespel på holländska språket, benämdt »*Stockholms Parnass eller den Kongl. Skådebanans invigning.*» Dermed invigdes den nyss inredda teatern, som fått sin plats i kongl. slottets forna lejongård, hvarföre den en lång tid bar namnet »*lejonkulan*». Den var belägen i den södra, gamla slottsgrafven, på samma ställe, som den del af det nuvarande slottet, som innehåller rikssalen. Baptista hade på konungens befallning låtit uppföra teatern och omkostnaderna blefvo af de kongl. handpenningarna småningom ersatta.

Denna trupp synes hafva rest omkring i landet och slutligen i December 1674 afrest, förmodligen till Tyskland. De fingo då af konungen mottaga i föräring »den lika stor summa, som de fingo sista gången de voro här», eller 2,000 rdr specie, och dessutom erhöll direktören för egen del 200 rdr. Länge dröjde det icke innan en ny trupp af tyska komedianter infunno sig med anhållan att få »efter påskhögtidens slut (1680) anställa sina skådespel i Lejonkulan vid slottet», men konungen sade sig icke erna bevista deras komedier och vägrade dem sitt bifall dertill[2]. Likväl blef hufvudstadens publik snart åter inbjuden att fira Thalias fester, såsom man finner af en ännu bevarad teateraffisch[3], sannolikt från år 1684. Den 29 Oktober skulle då »presenterat varda uppå stora *Bollhuset*[4] den sköna och rara historien om Drottning Disa, hvilken viste genom sin vishet gifva goda råd uti den hårda och dyra tiden, och blifva anställd med en stor prakt och härliga kläder, som äro express dertill ordinerade, hvilket alla lusthafvande hafva sig till att efterrätta.» Sju år senare anlände åter en trupp till Sverige, men under tiden hade ett inhemskt skådespelaresällskap bildat sig, som spelt en vigtig roll i den svenska dramatikens historia.

---

[1] Enligt K. M:ts stadga om eder och sabbatsbrott af d. 2 Oktober 1665, hvilken förnyades d. 17 Oktober 1687. — [2] Riksregistr. d. 31 Mars nämda år. — [3] Aftryckt i *En anteckenares samlingar* sid. 224—228. — [4] Ibid.

Ett årtionde sedan Erik Kolmodin, såsom vi ofvan nämt, förgäfves sökt utverka sig tillstånd att uppföra skådespel i Upsala, blef en dylik ansökan beviljad Urban Hjärne, hvilken lät spela bl. a. en af honom sjelf författad tragedi *Rosimunda,* vid konungens besök i Upsala 1665. En vitter domare yttrar om detta skådespel »att det skiljer sig ifrån hvad svenska vitterheten dittills och äfven långt efteråt egt att uppvisa, medelst en styrka i karaktersdrag och språk, en omvexling af teater-effekter och versarter, en tragisk uppfattning och anläggning, med ett ord, ett slags aning af Shakspeare, hvarigenom det kan kallas en förelöpare af det romantiska skådespelet hos oss. Det hemska af skuggsyner omskiftar med hofnarrens upptåg och improviserade intermeder och den högtidliga kören afkunnar sina straffdomar, liksom i de gamles sorgespel. Noterna till de här afsjungna sånger äro ännu bevarade. Däribland angifves ett nummer efter en tysk melodi, men de öfrigas härkomst är okänd»[1]. Hjärne inrättade sjelf sin teater i Upsala och konstruerade det ganska invecklade maskineri, som erfordrades för nyssnämda skådespel, och detta oaktadt han aldrig varit i tillfälle att i utlandet göra förberedande studier härtill. Dessa hans ovanliga anlag för teatern hafva förvärfvat honom det efterverldens omdöme att »han var måhända det första dramatiska snille, som Sverige egt intill Gustaf III:s tid[2].» Då Hjärne flyttade ifrån akademien, afstannade studenternas dramatiska verksamhet. Åtskilliga år derefter (1682) satte sig dock Olof Rudbeck och Peter Lagerlöf i spetsen för en nybildad trupp, som förtjenat hedern att nämnas såsom den första inhemska teatertrupp i egentlig mening[3]. Ifrån år 1685—1691 spelade detta sällskap, som kallade sig »*Den Svenska Teatern*», dels i Lejonkulan, dels i gamla Bollhuset, hvilket tannolikt var beläget på nuvarande finska kyrkans plats. Denna teaterpersonal bestod af ett urval bland studentkorpsens mest framstående vittra och musikaliska förmågor och förfogade, att döma efter de uppförda skådespelen, öfver en ganska ansenlig kör och ballett. Så förekomma t. ex. i »Lykko-Pris», — en ballett, som vanligt blandad med tal och sång, — hvilken uppfördes på Carl XI:s födelsedag 1689, icke mindre än 71 personer. Att scenerierna äfven voro praktfulla kan slutas af bl. a. 1 aktens 3 scen. »Teatern föreställer der en hafsstrand, solen stiger upp ur vågorna under musik af flöjter, hvarvid Triton blåser tillsammans sina hjordar. Sirener dyka upp och börja att sjunga och spela; echo svarar. Neptunus på sin snäckvagn, jemte en hafsgudinna, åker fram; han lägger bort sin treudd, stannar och lyssnar. Gudinnan, fången af den förtrollande musiken, somnar i hans armar. Herdar och nymfer börja nu äfven att sjunga, hvarefter gudar och menniskor gemensamt utföra en ballet». I en annan scen föreställes Jani tempel o. s. v.

---

[1] B. von Beskow: *Minne af Urban Hjärne.* (Sv. Akad. Handl., 29 delen), sid. 151—152. — [2] Ibid., sid. 163—164. — [3] Att de gamla klassiska dramaturgerna fortfarande studerades vid Akademien, bevisas af bl. a. den under Joh. Columbi presidium af O. Berelius år 1684 utgifna afhandlingen: *De fructibus ex veterum comoediarum lectione percipiendis.*

En stor del af detta sällskaps repertoir finnes i behåll[1], och nyligen har från trycket utgifvits den epilog, kallad »*Valete-theatern*», hvarmed sällskapet afslutade sin verksamhet (sannolikt 1691). I denna epilog lägga sällskapets sujetter oförtäckt i dagen all den afund och vedermöda de fått utstå i Thalias tjenst, men den kompetentaste af vittre domare, Apollo sjelf, tröstar dem slutligen med försäkran att »många af högt och ädelt sinn[2]» skänkt dem sitt odelade bifall. Äfven i ett annat af de uppförda styckena skönjes en antydan om den förföljelse, för hvilken den unga, svenska teatern ansåg sig vara utsatt. Detta stycke, med titel: »*Sång- och Fägne-Gudinnornas nyligen uppslagne tjäll under den Store Atles Blomstrande* **Lind,** *på den svenska Parnassen i Nordanland*», är tydligen en hyllningsgärd, framburen af sång-gudinnorna, under Thalias anförande, 'till kongl. rådet, grefve Erik Lindschöld, på hvilkens namn titeln innebär, enligt tidens sed, en synbar anspelning. Pjesen, hvilken uppfördes på Lindschölds namnsdag den 18 Maj 1688, är honom tillegnad af D. Wallenius. Af innehållet synes att grefve Lindschöld tagit den nyfödda svenska konsten i sitt synnerliga hägn och skyddat den mot den här uppträdande, stygge »Satyrus», hvarmed väl torde åsyftas antingen en illvillig satir, såsom kritiken icke sällan älskar att uppträda, eller också möjligen något af de främmande (tyska) teatersällskap, som förgrymmats öfver att de börjat undanträngas af svenska konstnärer, hvilka man derföre sökte förlöjliga. Att också grefve Lindschölds beskydd varit af nöden, visar sig deraf att truppen upplöstes kort efter hans död[3]. Möjligen hade truppen hans inflytande att tacka äfven för det att det kungliga huset några gånger bevistade deras föreställningar.

Knappt hade Thalia stängt sitt tempel för desse inhemske konstutöfvare, förr än en främmande trupp stod vid dörren, bönfallande om att blifva insläppt. Ett sällskap s. k. »*Nordische commoedianten in hochdeutscher Sprache*[4]» ankom redan 1690 till Ystad, hvarest det uppförde åtskilliga pjeser, såsom *Judith och Holofernes, Den rike mannen och Lazarus* m. fl. De ämnade ock uppföra *Doktor Faustus;* men som de brutit emot förbudet att spela på söndagarna, funno de rådligast att hastigt packa in hela sin brokiga attiralj, för att på nya orter åter låta Pickelhering och Molières typer träda fram till en ärad allmänhets förlustelse[5]. Då begaf sig sällskapet uppåt landet och inträffade slutligen i hufvudstaden, hvarest det tog den dramatiska konsten om hand och fortsatte dermed till Carl XI:s död, då den deraf föranledda hofsorgen tvang konstnärerna att begifva sig till Danmark, efter att i 6 år hafva spelat i Sverige och Norge. Denna trupp stod utan tvifvel i samband med det omkring

[1] KLEMMING: l. c., sid. 60. Jfr äfven företalet till »*Darius*». — [2] Valete-Theatern. — [3] Ur en teaterväns anteckningar. Äfven den 18 Maj 1689 firade den svenska teatern Lindschölds namnsdag med en ballett, kallad: »*Ärans oförvissneliga och Lagerlikt grönskande* **Linder,** etc. Daniel Wallenius, en af aktörerna vid denna teater, dedicerade sin akademiska disp. »*Genius poeticus*», etc. till Lindschöld »Patrono et Mæcenati suo summo» och antydde på det tydligaste det skydd, »nostra Thalia» hos honom åtnjöt. — [4] Eller ock »Die Chur-Sächsische Hochteutschen Comœdianten.» — [5] *Blad ur Svenska Teaterns historia* af ERIK LUND. I *Nu* för 1875, sid. 426. CAVALLIN: *Lunds stifts Herdaminne,* II, sid. 318—319.

år 1670 af magister Johan Velthen bildade, »berömda band», hvilket icke blott var den i konstnärligt hänseende vigtigaste af 1600-talets vandrande komediant-trupper, utan ifrån hvilket man äfven anser sig kunna genealogiskt härleda de senare, mera namnkunniga truppernas stamträd[1].

Den till Sverige anlända truppen uppförde på stora Bollhuset bl. a. den 23 Nov. 1696, kl. 3 e. m.[2] en tysk bearbetning af Messenii »*Disa*», afdelad i sex akter, hvar och en tillökt med »eine schöne Presentation» och dessutom en epilog, hvari Tiden berättade Sveriges historia och Carl XI:s bedrifter. Epilogen slutade med »en flygande örn, som på firmamentet fäste en glänsande sol med konungens namn och devisen: »toto fulgebit in orbe.» Derefter gafs en komedi, kallad: »*Die erdichtete Trauer*[3].»

Samtidigt med denna tyska trupp vistades i hufvudstaden ett annat sällskap under ledning af italienaren *Sebastiano di Scio*. Direktören sjelf lär, att döma efter hans binamn »Arlechino», hafva vunnit rykte såsom komiker. I Berlin hade han under några år låtit se sina skådespel och balletter, men äfven, liksom de flesta af hans ärade medbröder, stått allmänheten till tjenst med chirurgiska operationer, samt erhållit tillåtelse att försälja »balsam och chemiska medikament[4].» Hans uppförande derstädes af »Doktor Faustus» förorsakade utbrottet af de andliges fejd emot teatern. Fem gånger spelade desse komedianter på hofvet och erhöllo af Hedvig Eleonora resehjelp då de 1696 lemnade landet[5].

Vid sidan af dessa hvarandra aflösande inhemska eller utländska skådespelaretrupper, plägade hofven och den förnäma societeten ofta förlusta sig med fester af mer eller mindre dramatisk art. Åtskilliga urkunder omtala sådana alltifrån konung Sigismunds tid[6]. Under 1600-talet kunna de hänföras till trenne slag, nämligen herdespel, balletter och värdskap, hvartill ock möjligen kunde läggas ett fjerde, torneringar. *Herdespelen* uppstodo då de schlesiske och isynnerhet de nürnbergske diktarne, efter trettioåriga krigets slut, i brinnande åtrå att gifva luft åt den förtjusning, som den länge saknade freden omsider uppväckte, »nästan uteslutande svärmade för idylliska föreställningar, som vunno lifligt bifall likaväl vid hofven som hos folken[7].» Furstliga högtidsfester, landtliga utflygter i sköna engder, hofskaldernas courtisanta toner —

[1] Af Velthens epokgörande verksamhet meddelar Devrient en intressant framställning, I, sid. 224—267. — [2] Sannolikt detta år, möjligen 1691. — [3] KLEMMING: l. c., sid. 14—15. — [4] WERLAUFF: l. c., sid. 473, not. 92. Om honom meddelas utförligare underrättelser i PLÜMICKE: *Theatergeschichte von Berlin*, sid. 59, 67. — [5] Anteckningar i Kammararkivet. Ännu ett sällskap omtalas, men underrättelserna äro så knapphändiga, att man ej vet mera om detsamma än att en viss *Christina Kohlmeter* 1699 erhållit 108 daler till ljus för »K. M:s komedianter» (*Blad ur Sv. Teat. Historia*). Möjligtvis var det samma trupp, som komedianten *Joh. Aug. Ulich* tillhörde, hvilken i April 1697 erhöll pass för att resa till Gefle. (Eichhorns Samlingar). Hau bar titeln »sachsisk comediant» och hade kort förut haft för afsigt att söka borgare-rätt i Köpenhamn samt derföre begärt att blifva antagen såsom »stads-comediant» derstädes. WERLAUFF: l. c., sid. 292, not. 16. — [6] LJUNGGREN: l. c. 160 o. ff. — [7] OVERSKOU: l. c., I, sid. 107.

allt frammanade ett förtjusande herdelif med blommor och sång, i vårens och sommarens sköte. När så hösten och vintern bortskrämde Floras täcka barn, och herdar och herdinnor icke längre viste hvarmed de skulle smycka sig, då förvandlade de sig hastigt till gudar och gudinnor, eller i nödfall till hjeltar och hjeltinnor, och trådde dansen med samma lust, icke längre på grönskande ängar, men i stället i ljusstrålande hofsalar, der konsten nästan tycktes öfveranstränga sig för att breda glömskans flor öfver naturens vissnade behag. Skönheten, dygden, tapperheten, — ingen blef då lottlös i sångens hyllning.

Under åren 1636—1661 var det hufvudsakligen de båda dansmästarne *Beaulieu,* »maistre de Hotell», och *De Sonnes,* som hade förtroendet att ordna de kungliga balletterna. Vid deras sida stod en italiensk ballettmaskinist, Antoni Brunati, med titel »architecteur.» Då 1642 en storartad ballett uppfördes för att fira Johan Casimirs dotter Kristinas förmälning med markgrefven Fredrik af Baden-Durlach, nedramlade hela musikläktaren. Snart fann man nödigt att uppbygga en ny ballett-sal[1]. Den 24 Juli, drottningens namnsdag, 1651 anställdes först en stor ringränning, hvari den unge Claes Tott eröfrade det af 1,200 rdr bestående priset; på aftonen dansades en herdeballett på en för tillfället uppbygd teater, prydd med grupper af enar och granar[2]. Oaktadt en skenbar enkelhet, kräfde dock dylika fester ganska dryga utgifter, om man ock icke får sätta tro till de rykten, genom hvilkas utspridande drottningens fiender sökte mot henne uppväcka folkets missnöje, att nämligen balletterna vid hofvet stundom kostade ända till 20,000 rdr[3].

Till omvexling brukades ej sällan vid hofven föreställas s. k. *värdskap,* ett slags hofmaskerader, hvarvid vanligen det höga fursteparet uppträdde såsom värd och värdinna, och hoffolket såsom gäster, förnäme eller bondfolk, hvilka blefvo af »värdsfolket» uppassade. »Här se vi — säger en tysk författare — ett skenbart utträdande ur hoflifvets trånga skrankor, en kokett lek med de lägre samhällsklassernas knappare vilkor, liksom man understundom ser arbetsfolkets grofva bröd serveras såsom en läckerhet vid förnäma taflar[4].» Icke alltid höllo sig dessa värdskap inom så anspråkslösa gränser. Såsom exempel anföra vi ett värdskap som firades i rikssalen på Stockholms slott, på Carl XI:s födelsedag d. 24 Nov. 1670. Det bar titeln: »*De sju planeters yttersta effekt och verkan till att förmedelst deras lyckliga influentier sollicitera den stora konungen i norden efter som han nu börjar nalkas de åren, då han vill begynna tänka på att med kongl. vishet, dygd och heroiskt mod Svea Rike och den öfver hela verlden högtprisade och berömda Svenska nationen styra och regera*[5].» I kostbara drägter uppträdde der den förnämsta hofpersonalen, Saturnus i grå kostym, Mars i röd, Venus i grön o. s. v., hvarje »planet» åtföljd af en präktig skara, hvaribland sågos representanter af de olika nationerna, elementen,

[1] Anteckningar ur Kammar-arkivet. (Eichhorn). — [2] *Dansk Hist. Tidskrift* 5, sid. 311. — [3] Bergius: *Nytt Förråd af Äldre och Nyare Handl. rör. Nordiska Historien,* sid. 54. — [4] Prutz: l. c., sid. 132. — [5] Enligt original-handskrift i aman. C. Eichhorns samlingar.

gudinnor af många slag, romerska triumfatorer, dygden och en full bonde, Polyfem och en qvacksalvare, Endymion och »un amant desesperé» — alla blandade om hvarandra i ett lysande och brokigt virrvarr. Den unge konungen sjelf, klädd i guldbrokad och gult siden, representerade solen lika värdigt som H. M. enkedrottningen i den bleka, hvita färgen återgaf månans milda glans. I de af grefve Lindschöld för tillfället författade verser framhölls för den inom kort myndige konungen att »menniskan icke skall vara en armer stjerne-träl», hvari naturligtvis de vid festen närvarande »planeterne» måste underdånigst instämma, tillika lofsjungande ej blott konungen utan äfven hvarandra, med jublet:

»Hans hus är fullt med stjernor, och han är sjelf en sol.»

Men äfven rent dramatiska föreställningar egde rum inom hofkretsarna. Under jultiden 1651 uppfördes i Upsala ett teaterstycke, i hvilket drottning Kristina spelade kammarjungfru och Olof Rudbeck herde med en skalmeja, »den han väl förstod att spela[1]»; den 6 Januari 1664 hölls likaledes ett »lustspel», för hvilket Kammaren utbetalade 200 daler[2]. Molière, Corneille och Racine voro nu icke okände i Sverige. Samuel Columbus, hänförd af deras snillen, beslöt att öfversätta deras arbeten, emedan han var öfvertygad om »att den skarpa nordiska luften kunde genom sådana roligheters idkande något mildras och många bizarra humeurer, att jag med förlof må säga finnehufvuden, sina fel erkänna och sjelfve åt dem le[3].» Ehuru han icke utförde denna sin plan, blef dock åtminstone Racine snart införd på svensk scen, ehuru ej i svensk öfversättning. I Januari 1684 uppfördes hans *Iphigenie* af »det höga och förnäma hof-fruntimret» och titelrolen spelades af Aurora Königsmark. I anledning af denna fest-representation, tände skalderna talrika rökoffer »till de svenska amazonernas beröm.» Lindschöld och Carl Gripenhjelm täflade i lofsång, Auroras spel hade tjusat. Man sjöng:

Så länge verlden står, så länge solen skiner,
Så länge vädret blås, så länge elden brinner,
Så länge dagen ljus och natten mörker har,
Så länge jorden träd och marken örter drar,
Ja allt så länge sjön och hafvet fiskar gifver,
Så länge himlen hög och jorden nedrig blifver,
Så skall förutan slut fast tusend' tusendfallt
Auroras vackra namn bli dyrkadt öfverallt[4].

Några månader derefter »visade det ädla fruntimret andra gången ett prof på sin gentillesse», som det heter i en samtida anteckning, och ett annat af Racines skådespel Ester förbereddes till uppförande 1693 den 24 November, men drottning Ulrica Eleonoras död lade den gången hinder i vägen.

---

[1] KLEMMING: l. c., sid. 43. — [2] Kamreraren Sandbergs anteckningar i Kammararkivet. — [3] KLEMMING: l. c., sid. 57. — [4] C. GRIPENHJELMS dikter, utg. af Hanselli. Aurora Königsmark har i trenne bref, tryckta i Bergii »*Små-Saker*» 2:a och 3:e delarne, meddelat skildringar af den förnäma verldens lustbarheter vid Medevi helsobrunn.

Innan det för den svenska dramatikens utveckling betydelsefulla sjuttonde århundradet gick till ända, riktades vår literatur med den första tryckta öfversättning af en klassisk dramaturgs skrifter. Terentii komedier började utgifvas 1699, liksom för att före öfvergången till en ny period i den svenska teaterns historia, bringa en hyllning åt den gamle romaren, som genom sin glada vetenskap äfven för den svenska bildningen öppnat dramatikens lustgårdar.

Hittills hade man i Sverige i allmänhet hållit till godo med de teatertrupper, som sjelfmant här infunnit sig, och man kan derföre icke undra på att den estetiska smaken fortfarande var ganska outvecklad. Huru föga de dramatiska prestationerna motsvarade äfven ganska måttliga anspråk, synes deraf att de kringvandrande sällskapen ständigt klagade öfver att de mest tragiska scener, som, enligt deras mening, voro af gripande effekt, blefvo afbrutna af stormande skrattsalvor, icke sällan åtföljda af lustiga visor, uppstämda i chorus i »salongen». Moln af tobaksrök hindrade stundom skådespelerskorna att utsäga mer än halfva meningarna. Härtill kom slutligen den dramatiska literaturens uselhet. I Sverige hade lika litet som i större delen af Tyskland de spanska, engelska eller franska mästerverken ännu hunnit göras tillgängliga för den stora allmänheten. En blick på vår dramatiska bibliografi[1] visar lätt huru torftig denna del af vår literatur var, och om de teaterstycken, hvilka uppförts, men aldrig blifvit tryckta[2] och således ej kommit till vår kännedom, hysa vi på goda grunder samma ringa tanke. Vi voro då såsom ofta långt efter vår tid.

---

[1] Sedan första häftet af herr Klemmings dramatiska bibliografi utkom, hafva några af de skrifter, hvilka deri omtalas såsom endast befintliga i handskrift, blifvit tryckta. Vi meddela dem, till literaturvänners tjenst, här nedan, äfvensom vi för tiden till år 1699 göra ett litet tillägg till den nämda bibliografien, hvilket verks framstående värde för vår literaturhistoria, vi äro de villigaste att erkänna: »*De Creatione Mundi*» och »*Belial de Inferno*» (från 1500-talet), Kl., sid. 9—10, tillsamman tryckta i Stockholm 1864; »*Jesus lärer i Templet*» (från samma tid), Kl. sid. 10, praktupplaga, tryckt i Stockholm 1873; »*En lustigh Comedia om Doctor Simon*» (från samma tid) tryckt i Stockholm 1865; »*Judas Redivivus*», 1614, Kl. sid. 19—20, tryckt i Stockholm 1871; »*Andelig Julafröjd och gode nye Tijdender om then lille Jesu och ny-födda Judakonungen i en comoedia.*» Warnemünde skantz then 1 Maj Anno 1639. Af Laurentius Oest. Hastadius etc. Tryckt troligtvis i Rostock. Det enda kända ex. påträffades i Strengnäs läroverks bibliotek; »*Alle Bedlegrannes Spegel*» etc.... åttonde resan aff Trycket uthgangen, Åhr 1866. Stockholm. (40 ex.); »*Querela seu Dialogus emellan en fördömd själ och kropp*» af Bernhardo på Latin, nu rijmvis på svenska afsatt af O. Ungius. Tryckt i Linköping 1669; »*Sven Bryngelsons Dalii Valet-Skänck*» etc. Kl. sid. 58, omtryckt i Dalii skrifter, utg. af Hanselli, Ups. 1869; »*Darius*», af Isaac A. Börk. Kl. sid. 90. Tr. Örebro 1874; »*Valete-Theatern*» af dens; ibid. Tr. Stockholm 1874; »*Esther*». Öfvers. från Racine af Törnqvist (Adelcrantz). Kl., sid. 63. Tr. Stockholm 1871 (25 ex.). —

[2] Otvifvelaktigt är att många svenska teaterpjeser från den här berörda tid funnits, vare sig original eller öfversättningar, hvilka först efter noggrannare undersökningar skola blifva åter framdragna. Äfven lära åtskilliga upplysningar om sådana literära alster sannolikt vara att hämta ur arkivens för detta ändamål nästan obegagnade källor. Ett lysande exempel på de resultat, hvartill sådana forskningar kunna leda, lemnas af P. V. Jacobsen i den afdelning af hans danska »Personal- och Tids-Historie i det 16 Aarh.», som handlar om »Skuespil og Skuespil-Forfattare». (*Historisk Tidskrift*, band 5, sid. 495—534).

Utrymmets knapphet förbjuder oss att här redogöra för teaterns ståndpunkt i andra europeiska länder. Vi påminna derföre endast om att intet af Molières eller Corneilles skådespel blifvit på svenska språket *offentligt* uppfördt, förr än den förstnämdes »*Qvinnoskola*» 1738 spelades på Bollhusteatern, att Shakspeare först 1819 infördes på svensk scen, och att endast några ytterst fria bearbetningar gjorde på 1770-talet Calderons namn härstädes bekant. Lullys operor blefvo, med ett enda undantag, aldrig uppförda i Sverige. Hans *Atys*, »konungens opera», *Phaëton*, »folkets opera», och *Isis*, »musikanternes opera», hade för alltid försvunnit från pariser-teatrarna, då den förstnämnda 1784 uppfördes på Kongl. teatern i Stockholm [1]. I stället undfägnades den skådelystna svenska allmänheten emot slutet af den tid vi här skildra med sådana literaturens missfoster, som de tyska s. k. »*Haupt- und Staats-actionen.*» Man har ofta sett uppgifvas att de voro dåliga öfversättningar ifrån spanska original, men om äfven detta skulle kunna tillämpas på de äldsta, uppstod dock snart den ena tyska efterbildningen efter den andra, hvilkas nationalitet är lätt igenkänlig på de ämnen de behandla. Deras förnämsta uppgift var att framvisa utomordentliga händelser och personer. Konungar, tyranner, hjeltar fingo naturligtvis aldrig saknas. Tamerlan, Cromwell och i senare tider Carl XII voro särdeles i publikens smak. Icke blott mellan akter, utan äfven mellan vissa scener i samma akt, lät man stundom, ifall vi få sätta lit till Holbergs bekanta parodi på detta slags skådespel, många år förflyta [2]. Språket var ytterligt svulstigt; på dekorationer, tablåer, fyrverkerier och bataljer sparade man icke. Den gamla tidens hjeltar fingo här till och med vänja sig vid krutrök [3]. Allt var beräknadt mera för åskådare än åhörare. Hvad rolernas utförande angår, hade väl de fel, för hvilka Shakspeare låter Hamlet gissla skådespelarne, sällan tydligare framträdt än här.

Detta ogräs på dramatikens fält kunde icke utrotas förr än långt in i det adertonde århundradet. Det stod sålunda i Tyskland ännu i fullt flor, då man i Sverige började att inleda underhandlingar om införskrifvandet af en ny fransk teatertrupp, med hvilken den dramatiska konsten hos oss inträdde i ett nytt utvecklingsskede.

CARL SILFVERSTOLPE.

---

[1] Den gafs första gången i Paris d. 10 Januari 1676. DE LAJARTE: *Bibliothèque Musicale du Théatre de l'Opera.* Paris 1876. — [2] *Ulysses von Itacia*, 3 akt., 4 och 6 scen. — [3] Se förordet till H. Linders upplaga af »*Karl der Zwölfte vor Friedrichshall*». Eine Haupt- und Staatsaction. Tryckt i Dessau 1845.

Frederik Paludan-Müller[1].

(7 Februari 1809—28 December 1876.)

1.

Jag behöfver blott tillsluta mina ögon för att se honom framför mig lifs lefvande som han såg ut. Jag ser det glädtiga småleende, hvarmed han sade sitt »god dag» till en gäst; jag hör den skälmaktighet, hvarmed han under det lifliga samtalet kastade fram en eller annan gäckande ordlek af samma slag som de, efter hvilka Mercutio och Shakspeares andre unge män gå på jagt; jag ser honom framför mig som han gick och stod under de sista åren, då en svår sjukdom hade bräckt hans kraft och ålderdomen tryckt sin prägel på hans vackra gestalt; men jag kan lika så lätt se honom i mandomsårens spänstighet och helsa, sådan han var, då jag lärde känna honom.

Det var en Augustidag 1863, jag första gången hade lyckan se och tala med Frederik Paludan-Müller. På en utflygt med några unga slägtingar till honom kom jag till Fredensborg och med klappande hjerta steg jag öfver tröskeln till hans sommarbostad. Mina vänner voro närmare bekanta med skalden, jag ensam var främmande, men hvartenda poem, han hade skrifvit, kände jag, och jag förnam en med oro blandad lycksalighetskänsla vid att befinna mig så nära den man, jag länge hade beundrat på afstånd. Vi stodo ett ögonblick i den låga kammaren, jag fick nätt och jemt tid att kasta en blick på det anspråkslösa bohaget, då dörren till nästa rum öppnades och den vi sökte trädde in och med sin underligt höga och späda stämma bjöd oss ett belåtet välkommen. Ett aristokratiskt ansigte — dragen liksom skurna, liksom uthuggna af en idealistisk konstnärs mejsel; de känsliga, rörliga näsborrarne och de djupa, kraftigt blåa, skönt liggande ögonen, under de starka ögonbrynen gåfvo lif åt uttrycket; en helt obetydlig lomhördhet meddelade åt ansigtet något lyssnande och uppmärksamt; på hufvudet hade han en liten rund mössa, som klädde honom förträffligt och gaf det ädla ansigtet någon likhet med ett gammalt florentinskt porträtt; det älskvärda och skälmska småleendet gjorde den fint formade munnen dubbelt så vacker; den hvita halsduken gaf hufvudets hållning något högburet och värdigt. Man finge leta efter ett mera *distingueradt* yttre; han såg i lika hög grad adlig och älsklig ut.

---

[1] Denna uppsats, som här meddelas i öfversättning från den danska originalskriften, har blifvit oss tillsänd af d:r G. Brandes med anhållan om dess införande i *Framtiden*.

Red.

Snart var ett upprymdt samtal i gång. Då han hörde att jag, fastän mitt fackstudium var juridik, sysselsatte mig med estetik, föll talet på förhållandet mellan det sköna i naturen och i konsten, och ifrig idealist som han var påstod han, att i naturen kunde der ej vara tal om någon indelning i skönt och oskönt. Antingen måste allt eller också intet i naturen kallas skönt. Det var ett slags genljud af den hegelska läran om det sköna såsom endast och allenast menniskans verk. Vi hade under samtalet vandrat in i Fredensborgs slottspark; han satt vid brädden af Esromsjön, pekade med sin käpp på en stor, tjock groda och sade: »Voltaire har rätt, då han låter grodan säga: *le beau idéal, c'est ma crapaude.*» Han hade en viss naiv glädje af att begagna ett riktigt djerft, riktigt gäckande uttryck sådant som detta. Der fans en intressant motsats eller dubbelhet i hans konversation: han begagnade än sådana abstrakta och högtidliga vändningar, som ej synas rätt naturliga för det yngre slägtet, sade, att det gladde honom att i mig finna »en af det skönas dyrkare», och dylikt, än roade han sig med att gripa ett riktigt cyniskt uttryck för sin tanke; så yttrade han om Bissens då nyligen uppresta Oehlenschlägersstod, med hvilken han var missbelåten: »sedd framifrån — på trefoten, sedd bakifrån — på nattstolen.» Man finner samma omskifte i tonen uti hans humoristiska skaldestycken. I hans samtal gjorde detta en underlig verkan; det tog sig ut som när en svan afbryter sin stilla, konungsliga seglats med att vända bakdelen i vädret som en and. Men detta var egentligen blott det första intrycket; det försvann, då man hade lärt känna honom närmare. Man förstod då, att hans väsens hermelinsaktiga renhet och den skygghet för beröringen med det smutsiga och platta i hvardagslifvet, som hade gjort honom till eremit, hade till sitt motstycke det polemiskt spelande och spirituela, det bespottande nedblickandet på mycket af det, som högligen beundrades af andra, och den skarpsynta uppfattning af det löjliga, som gjort honom till satirisk diktare.

Vi återvände hem från parken för att spisa middag. Paludan-Müller blef städse allt muntrare, slutligen uppsluppen. Han lade för oss kolossala portioner rompudding, öste strömmar af hallonsaft deröfver och deklamerade, då blott den hvita toppen på min tallrik kunde skönjas: »Der er en Ø i Livet.» — »Ni känner väl det vackra stycket?» frågade han:

»Der er en Ø i Livet
Dens rette Navn er Elskovs-Ø.
Af stejle Fjeld *omgivet,*
Midt i den bitre Sø.»

»Det är en af de skönaste ingifvelserna i »Ludlams Hule»; det har Oehlenschläger skrifvit på Bissens stol. Men ön här ligger icke midt i den bittra, utan midt i den söta sjön. Låt det nu smaka er!» Vi skulle dricka mycket vin dertill, det var helsosamt, det var nyttigt, det var ungdomens pligt — och nu följde talrika goda och dåliga »vitzar» om ungdom och vin. Då vi omsider togo afsked, mätte han oss med ett ögonkast från topp till tå och

yttrade derpå med sitt godmodiga småleende: »ungdomen nu för tiden är dock ej så galen, som jag trodde.» Med detta mycket vilkorliga beröm gingo vi.

Från den dagen hade jag fem år i rad den glädjen att höra till de ytterst få unga män, som egde ständigt tillträde till Paludan-Müller.

2.

Han bodde om sommaren i Fredensborg och om vintern i Ny-Adelgade i Kjöbenhavn, och det förekom mig understundom som om den tvåfaldiga vistelseorten svarade emot olika sidor af hans väsen och poesi. Han passade för sitt sommarhem. Der fans något i hans väsen som var beslägtadt med de höga, stolta alleerna, med den regelmessiga trädgårdens rena luft och stränga tukt. De hvita bildstoderna af grekisk-ogrekiska gudar och gudinnor mellan träden erinrade om hans mytologiska dikter och öfverensstämde med lynnet hos den skald, som så ofta hade sett och skildrat Venus och Aurora vid deras morgontoilette. Med alla sina stora och sällsynta skaldegåfvor saknade Paludan-Müller i sin poesi det naiva; han var egentligen aldrig naturens skald, derför egnade sig en trädgård fullt lika så väl för hans poetiska stämning som en skog. Det lilla slottet der ute, der snart den nya konungafamiljen flyttade in, passade tillsamman med hans inre verld. Han var lojal och politiskt konversativ så godt som någon, lojal som en man från Frederik VI:s tid. Då jag en gång i ett samtal anmärkte ett och annat emot denna tid, svarade han blott: »Ni har aldrig blickat in i hans trofasta, blå ögon; hade ni det, skulle ni döma annorlunda.» Han kände sig glad och hedrad, när han då och då fick besök af en af de unga prinssesorna; de vunno hans hjerta genom sitt älskvärda och okonstlade sätt; jag mins ännu, huru förnöjd han var en dag, då prinsessan Dagmar hade förärat honom sitt porträtt jemte några vänliga rader. Ändtligen passade stället äfven för hans behof af ett ensligt lif. Han bodde derute långt före och långt efter alla andra gäster från Kjöbenhavn; han lemnade staden, när almanackan lofvade vår, och flyttade in igen först när de sista löfven fallit af. På detta sätt hade han en djup ensamhet att glädja sig åt derute.

Besökte man honom om vintern i Kjöbenhavn, fann man honom bland mycket olika omgifningar. Han bodde som sagdt i Ny-Adelgade, således visserligen endast några få hus från Kongens Nytorv, men likväl vid en af de dåligaste och mest vanryktade gatorna på den tiden. Hans icke särdeles lysande ekonomiska förhållanden hade förmodligen föranledt honom att slå ned sina bopålar här. Ingen besökande kunde från Grönnegaden eller någon af de närmast liggande gatorna komma till honom utan att passera hela rader af qvinnor, som stodo stilla eller trippade fram och tillbaka, ja som nästan spärrade trottoaren midt emot honom. Det var en underlig ödets skickelse, att *Kalanus'* rene och stränge skald aldrig någon vinterafton kunde träda utom dörren utan att hafva för ögonen så många och så talande vitnesbörd om

menskligt elände och vanära. Mången afton har jag sett honom på dessa gator, när han gick ut för att göra ett eller annat uppköp, gå stödd på sin käpp förbi dè många råa och larmande paren till en kryddkrambutik i närheten och derifrån tillbaka, utan att se hvarken till höger eller till venster. Jag tänkte då på att *Kalanus'* skald tillika var *Adam Homos,* och — var det icke staffagefigurer från »Adam Homo», original till den vackra Line och den svarta Trine skalden sålunda dag ut och dag in hade för ögonen? Det var så till vida icke heller någon så besynnerlig nyck af ödet att placera Paludan-Müller här midt i sjelfva medelpunkten för Kjöbenhavns ömkligaste och fulaste laster. Men var man en gång inom hans dörr, så hade man sannerligen fullständigt glömt det obehagliga granskapet. En gammal kärntrogen och sitt herrskap ytterst tillgifven tjenarinna, hvilkens gunst man icke kunde undvara, emedan hon, såsom skalden sjelf skämtsamt påstod, tyranniserade huset, stängde in en i det fredliga och stilla hemmet, och här var allt besjäladt af skaldens goda anda och goda lynne.

3.

Men ehuru jag sålunda har känt Paludan-Müller, kan jag för ingen del säga, att jag känner hans lefnad. Han har gent emot offentligheten varit lika så sparsam på meddelanden som Chr. Winther, och i det enskilda umgänget var det icke hans sed att tala om de händelser, han personligen upplefvat. Han var öfver hufvud icke någon berättare. Han afhandlade med stort intresse hvilket problem som helst; men hans tal vände sig sällan omkring fakta såsom sådana. Hans framställning var icke bildlig utan resonnerande; det poetiska kom icke fram i målande uttryck utan i spirituela ljusglimtar. Jag har icke sjelf sett Paludan-Müller i någon afgörande eller ens mycket spännande situation; jag vet icke en gång om hans yttre lif någonsin har företett ödesdigra, afgörande situationer. Våra moderna skalders yttre lif är ju i allmänhet mycket tomt. De uppfostras i en lärd skola, komma till universitetet, tillbringa några år med fruktlösa försök att tillegna sig en eller annan fackvetenskap, utgifva sina första poetiska alster, företaga en större utrikes resa och få ett embete eller en skaldepension. Hos en del kommer härtill en lång och hårdnackad strid för att vinna erkännande. Men till och med detta dramatiska element saknas i Paludan-Müllers lif. Han blef visserligen en tid bortåt icke uppmärksammad efter förtjenst, men han blef aldrig misskänd; han deltog icke i något andligt fälttåg, och hans literära polemik inskränker sig till en enda versifierad bagatell *Trochœer og Jamber,* som han skref för att försvara sitt svagaste arbete mot en anonym recensent. Hans lefnad företer derför lika så få framskjutande kanter som de fleste moderne skriftställares.

Han föddes 1809 i en prestgård i Kjærteminde på Fyen, blef vid elfva års ålder satt i Odense skola, blef student 1828 och tog år 1835 juridisk examen med näst högsta betyget. År 1838 gifte han sig; 1838—40 gjorde

han resor i mellersta och södra Europa. Han blef 1851 riddare af Dannebrogen och fick 1854 titel af professor. För öfrigt var han under den mogna mannaåldern skald och enstöring.

Hvad han var som yngling, det måste jag gissa mig till af hans skrifter. Hans särdeles väl lyckade porträtt i *Dansk Pantheon* för 1844 ger oss bilden af en Apollons och lyckans gunstling, vacker, älskvärd, skalkaktig, farlig för qvinnohjertan. Han håller hufvudet en smula lekfullt på sned, handen litet kokett innanför västen; endast ett par rynkor vid ögonen tyda på, att det icke är en yngling man har för sig. Jag föreställer mig honom såsom ung man mycket firad i sällskapslifvet, det afgjorda lejonet på de fyenska herrgårdarne; man har sagt mig, att han egde en sådan färdighet att improvisera och en sådan humor, att han stundom i en sällskapskrets uppfann hela små skådespel och sjelf spelade dem helt och hållet allena, springande från den ena ändan af salen till den andra för att besvara sina egna repliker. Jag erinrar mig äfven hafva hört omtalas, att han i en mycket tidig ålder hade en hjertesorg, i det en ung flicka, som var honom kär, beröfvades honom genom döden. I alla händelser har den kedja af bittra erfarenheter, utan hvilka han icke kunnat skrifva första delen af Adam Homo i sitt 31:sta år, dämpat hans ursprungliga lefnadslust, och ännu helt ung drog han sig helt och hållet undan från verlden, aflägsnade sig fullständigt från det offentliga lifvet och nästan fullständigt från sällskapslifvet — och lefde uteslutande för sitt hem, sin konst och sina teologisk-filosofiska studier. Hans äktenskap var lyckligt men barnlöst, så att icke heller i hans husliga lif fans någonting som drog hans blick utåt. Ju mera han afskar trådarne utåt till den honom omgifvande verlden, desto mera lugnt och kontemplativt blef hans sinne. Det är derför endast genom tillfälliga, lösryckta yttranden, genom ord, som han då och då i samtal lät undfalla sig, utan att ana hvilket intryck de måste göra på en yngling, som jag kom på det klara med beskaffenheten af de resultat, han i kraft af sin lifserfarenhet och sin menniskokännedom alltid hade till hands. De voro icke af någon optimnistisk beskaffenhet.

Jag påminner mig t. ex. en dag, då jag öfverlemnade till honom ett exemplar af min första skrift, en broschyr: »Tack! Det skall blifva mig kärt att läsa boken; när vill ni hafva den igen?» — »Jag beder er behålla den.» »Ni vill skänka mig den. Hvilken oskuld! Han lemnar sjelf sina böcker åt folk. Ger ni den också till andra än mig? Till edra vänner och nämare bekanta? Ack, tro mig, ni skall icke länge fortfara dermed. Det gör man endast när man är mycket ung.» På den tiden väckte en sådan replik min opposition ungefär på samma sätt som den kalla och blodiga ironien i Adam Homo då gjorde det; sedermera lärde jag bättre förstå den frihet från illusionen och den afslutenhet, som låg der bakom.

Jag påminner mig en annan gång, då denna misstänksamma bitterhet likaledes gjorde ett starkt intryck på mig, emedan hon sårade mig. Det var på Paludan-Müllers födelsedag 1867. Jag hade ett par dagar förut kommit hem

från Paris, der jag hade tillbragt ett fjerdedels år, och ett af mina första besök var det jag gjorde till skalden för att önska honom lycka. Der var icke så få gäster tillstädes, isynnerhet äldre damer. Sedan jag någorlunda fått göra reda för mitt intryck af Paris, föllo sig hans ord sålunda: »Nu stannar ni väl här tills vidare?» — »Nej», svarade jag, »jag ärnar snart återvända till Paris för att se verldsutställningen; några italienska damer, i hvilkas hus jag mycket umgåtts, hafva uppmanat mig att bo hos dem någon tid.» — »Det skall ni icke göra», sade Paludan-Müller häftigt, »nej stanna nu här!» — »Men hvarför skulle jag icke resa?» — »Rent ut sagdt, derför att ni är för god att hänga i hälarne på några italienska damer.» — »Hvilka uttryck ni brukar! Jag kan försäkra er, att dessa damer äro fullkomligt otadliga och blott visat mig en uppmärksamhet och en vänskap, som jag värderar.» — »Nej, nej, nej, jag säger icke något derom, jag säger endast, att ni icke skall bry er om några sådana der italienskor! Bruka er tid och er förmåga till hela förhållanden; det skall man; man skall så, der man sjelf kommer att skörda; man skall bruka sin tid till fördel för sin moder, sin syster, sin hustru o. s. v. i hela förhållanden, det andra är bara förspild tid.» Han sade detta med mycket allvar och på ett egendomligt afgörande sätt, liksom ville han nedtysta hvarje invändning. Vid det tillfället sårade hans ord mig, ty det förargade mig, att dessa italienska damer, af hvilka den ena var en ungdomsväninna till professor Bröchner och som begge visserligen voro mycket för goda för att omtalas på ett sådant sätt, skulle sålunda gifvas till pris åt hela chokoladsällskapet. När jag nu tänker derpå, är det endast derför, att denna bitande misstänksamhet synes mig vara ett symptom på det själstillstånd, ur hvilket »Adam Homo» framgått. Det var ingen tillfällighet att Clara Galt är en af Paludan-Müllers bäst lyckade karakterer.

Det var dock jemförelsevis sällan denna negativa sida af Paludan-Müllers väsen trädde fram; långt flere intryck har jag qvar af hans furstliga finhet, af det kärleksfulla och omtänksamma hos honom. Hans förhållande till sin hustru var den fulländade ridderligheten; och en liknande ridderlighet utmärkte hans umgänge med de icke särdeles många och med yttre företräden icke synnerligen utrustade damer, som besökte hans hus. För vackra qvinnors beundran och smicker var han absolut otillgänglig. Jag påminner mig ett tillfälle, då en utmärkt vacker dam, som ändtligen en gång lyckades att få sitta vid hans sida i ett sällskap, hade öfverhopat honom med uppriktigt menade tacksägelser för hans 'Adam Homo, och hennes beundran var icke okritisk, ty hon framhåller det stället, der Adam kör in genom Kjöbenhavns Vesterport med sin brud, och Alma, som just går utför vallens sluttning, ser dem komma, rodnar och slår upp sin parasoll, såsom det hvilket hade gjort det starkaste intrycket på henne:

Med Lynets Hast den lille Parasol
For Kinden og for Öiet op hun förte
Og dækket af dens Skjærm som af et Skjold,
Hun skjælvende nu Milles Udraab hörte.

Ned efter Vognen, som med Larm bortkjörte,
Hun længe stod og stirred, stiv og kold,
Saa drog hun Veiret dybt, og langsomt fremad
Igjennem Porten ud hun vandred hjemad.

Särskildt det draget, att Alma slår upp parasollen, framhöll damen såsom ett bevis på skaldens kännedom om qvinnonaturen. Men derigenom vann hon just icke Paludan-Müllers gunst; ty allt hvad han sedermera om henne anmärkte till mig var: »Hon har säkert gjort icke så liten förtret i sina dagar.» Deremot antog han sig bland damerna med synnerlig värme de ödmjuka och de tillbakasatta. Der fans t. ex. i familjen en gammal ogift tant långt in på sextiotalet, som visserligen var hjertans god och duglig, men som var en i hög grad oansenlig varelse, mycket klent utrustad och som alltid likasom ställde sig sjelf i skuggan. Paludan-Müller gjorde sig till denna gamla dams riddare; han visade henne alltid en utsökt uppmärksamhet, och han, som annars nästan aldrig bjöd någon till middag, gjorde hvarje år en liten middagsbjudning på Fredensborg på hennes födelsedag och utbragte hvarje år på nytt hennes skål med några hjertliga ord.

4.

Icke långt efter sedan jag lärt känna Paludan-Müller, började jag uppträda såsom författare, och det första jag lät trycka med mitt namn under var en kritik af en af hans böcker. Med en godhet och ett intresse, som för mig var högst välgörande, vakade han öfver mina första steg på författarebanan. Då den långvariga polemiken om förhållandet mellan tron och vetandet började, följde han med ungdomlig eld hvarje inlägg för och emot, ja, han var så ifrig att få läsa, hvad man derom kunde hafva att säga, att jag måste skicka honom alla mina tidningsartiklar rörande denna fråga, sedan han omtalat för mig, att han en gång, då han på grund af yttranden af mig väntade att få se en replik från mig i »Fædrelandet», flere aftnar å rad förgäfves gått till Iversens boklåda för att köpa numret. Den högst betydliga olikheten i våra grundåskådningar så väl af lifvet som af konsten störde under många år icke det goda förhållandet. Då inträffade det att en olycklig tillfällighet, ett rent missförstånd, i ungefär halftannat år beröfvade mig glädjen af hans umgänge. Hans faders, den aflidne biskop Jens Paludan-Müllers efterlemnade papper utgåfvos af hans söner, och han bad mig anmäla denna bok. Jag uppfattade detta, som om meningen varit att anmäla den, huru än min dom måtte utfalla, då man eljest måste frukta, att den alls icke skulle blifva omnämd, och jag lofvade att i hvad fall som helst skrifva med all möjlig pietet, något hvarom jag äfven vinnlade mig. Anmälan, som var en vidlyftig och genomförd kritik, stod i *Dagbladet* för den 21 Juli 1868. Den började sålunda:

»Då den Sibbernska brefvexlingen kom ut, var den läsande allmänheten ense om, att brefven från den såsom biskop aflidne Jens Paludan-Müller ut-

gjorde perlan i denna samling. Man lärde i de berömde sönernas föga omtalade fader känna en författare, som tilldrog sig uppmärksamhet genom den friskhet, med hvilken han uppfattade, och som tillfredsställde uppmärksamheten genom den klarhet, med hvilken han utvecklade lifsproblem eller vetenskapliga spörsmål i en enkel, nästan klässisk brefform. Man fann i mannen en genombildad frågare, en i hög grad vaken och forskande ande. De nu utgifna papperen innehålla anteckningar, som denne man under en lång följd af år nedskrifvit, oftast blott för att klargöra sina egna tankar genom att fästa dem på papperet, stundom för att meddela sig till en af sina söner eller utbyta ideer med en vän. Det gör ett vackert och egendomligt intryck att se en man, som är i besittning af så rika och brukbara förmögenheter, skrifva så helt och hållet obekymrad om sina tankars utbredande och det bifall de möjligen kunde vinna, så helt och hållet uppfyld af lusten att undervisas, så fjerran ifrån tanken på att vilja lära andra, så ifrig att vinna klarhet och så likgiltig för att vinna ett namn. Han har varit en af sin tids framstående personligheter; man märker detta icke blott på grund af den innerlighet, med hvilken han på hvarje utvecklingsstadium tillegnar sig sin tids ideer, utan ännu mera af den talang, med hvilken han anar, hvad som skall komma, med hvilken han glimtvis framställer såsom förmodan eller hypotes, hvad en senare tids vetenskap har bevisat. Ännu obekant med Hegel, tumlar han i sin ungdom om med dialektiken; utan att känna Herbart antyder han i afhandlingen om harmonien mellan de fysiska och de psykiska lagarne Herbarts föreställningsmekanik, och mot slutet af sitt lif upptäcker han i det innerliga sammanhanget mellan föreställning och begrepp en af de utgångspunkter, som kritiken af Hegels logik hos Trendelenburg och andra snart skall gripa. . . . Han visar sig från början till slut som en högt begåfvad dilettant inom filosofien, som sysslar med uppgifterna, bringar en och annan till sitt rätta uttryck oeh i sitt sökande uppgifver den ena för att öfvergå till den andra utan att föra någon under sökning helt och hållet till slut.»

Härefter följde, punkt för punkt, en sönderdelande kritik af biskopens filosofiska förfaringssätt, och artikeln slutade med dessa ord:

»Man kan från en naturalistisk filosofis synpunkt hafva icke så litet att invända mot författarens försök; men man behåller ett skönt och tilltalande intryck af hela personligheten. Det är en man som har lefvat ett stilla, verksamt och inom sig sjelft rikt lif, alltid produktiv och alltid mottaglig för inverkan, gestaltande sina egna och omgestaltande andras tankar i en okonstlad och ädel språkform, som tillhör honom, och som från honom gått i arf såsom det goda går i arf; man återfinner denna stil i skalden Paludan-Müllers verser och i historikerns manliga och ypperliga prosa. Han har egt kännedom om sina företräden; han har lika fyndigt som vackert skildrat sig sjelf sålunda: »Den tankekälla i mitt inre, som alltid flutit jemnt, lugnt och rikligt, aldrig brusande, har hela mitt lif igenom varit mig en outtömlig källa till lust och näring. Omvexling af sinliga intryck har jag derför utan saknad kunnat und-

vara, och ensamhet har varit mig behagligare än sällskap; åtminstone har jag icke haft mycket behof af sällskap såsom näringsstoff för mitt andliga lif . . . Fantasi vågar jag icke berömma mig af, icke heller af omfattande och troget minne; men en klar föreställningsförmåga har blifvit mig gifven i förening med ett långsamt men skarpsinnigt förstånd, ett träffande och sundt omdöme och en just icke vanlig förmåga af tanke, idé och omedelbar förnimmelse af sanningen.» Han bör behålla sista ordet.»

Hade jag den tiden varit i besittning af större menniskokännedom, och hade jag stält riktigt lefvande för mina ögon skaldens svärmiska pietet och beundran för sin aflidne fader, då hade jag icke trott mig kunna genom de sympatetiska inlednings- och slutorden utplåna det ogynsamma intrycket af mina anmärkningar. Jag tyckte då till och med, att jag gått så långt, som det på något sätt var mig möjligt, och min förvåning var lika så stor som min sorg, då Frederik Paludan-Müller kände sig till den grad besviken genom mitt bedömande af boken, att han i första hettan beskylde mig för brist på ordhållighet med hänsyn till mitt löfte om att uttala mig med pietet och förklarade mig, att allt personligt umgänge oss emellan från detta ögonblick måste upphöra. I Februari 1870 var dock has groll mot mig åter förbi, och han riktade sjelf de första försonande orden till mig. Men ehuru vi som oftast talade med hvarandra, och jag vid flere tillfällen erfor, att skalden icke hade glömt sin välvilja mot mig, kunde det forna, innerliga förhållandet aldrig mera helt och hållet återställas. Af all den sorg en fast öfvertygelse och den obetingade hängifvenheten åt en idé vållar sinnet, är ingen smärtsammare än den skilsmessa de så ofta medföra från utmärkta menniskor, hvilkas lifsåskådning leder dem i motsatt riktning.

Sista gången jag talade med Frederik Paludan-Müller var på valdagen den 25 April 1876; vi sammanträffade i Gothersgadens exercishus. Han, som på ålderdomen blifvit litet mera lomhörd och icke beräknade styrkan af sin röst, sade till mig alldeles högt midt under kandidatens tal: »Det här är något riktigt tråkigt att stå och höra på; låtom oss gå några slag upp och ned tillsamman.» Detta gjorde vi också en god stund, under det jag ständigt måste tysta honom för att icke ådraga oss åhörarnes ovilja.

Han talade med mig om *Det nittende Aarhundrede,* som han ständigt läste, och sade: »Det skall säkerligen glädja Christian Winther, att ni har skrifvit så varmt om honom; men jag kan icke begripa, att ni kan sätta dikterna *Til Een* så högt; de göra på mig det intrycket som hade han pinat dem ur sig, som om han hade lofvat sig sjelf eller någon annan, att han hvar söckendag skulle skrifva en kärleksdikt och nu plågade sig dermed, när sånggudinnan icke ville skänka sitt bistånd.» Något riktigt hjertligt erkännande af Winthers talang egde öfver hufvud icke rum från hans sida; dessa skaldelynnen voro allt för främmande för hvarandra. Det var icke det sensuela hos Winther, som stötte honom tillbaka; ty han svärmade ju för Aarestrup och återkom ofta till att denne var en vida mera betydande skaldepersonlighet än Winther; men så

vidt jag kunde förstå, kände han (liksom för öfrigt också Hauch) mycket starkt frånvaron af en manligare ton hos Chr. Winther. Var det kanske en smula personligt groll med i spelet? Vare härmed huru som helst, så tyckes icke heller Winther å sin sida hafva hyst någon riktigt varm känsla för Paludan-Müllers poesi. *Hjortens Flugt,* som utkom året efter *Kalanus,* har i sitt förord denna lilla snärt åt Paludan-Müller och hans drama:

Ifald det kunde more Jer,
Jeg Billederne vil afdække,
Skjöndt jeg — paa det Lav — ikke kan
Med sligt Mirakel og Spektakel
Som hist den indianske Mand
Og min Collega Mester Jakel.

Jag har också då ock då kunnat spåra, att Paludan-Müller för Chr. Winther var alltför byronsk till sin ton och icke nog dansk. Winther deremot var för honom alltför omanlig.

Från Chr. Winther gled samtalet öfver till Gosses afhandling om Swinburne. Om Gosse talade han med sympati, men jag behöfver knappt säga, att Swinburne var honom en styggelse. Hade han känt honom personligen, skulle han kanske fält ett gynsammare omdöme om honom, men han var alltför mycket biskopsson och alltför konservativ för att icke känna sig i hög grad tillbakastött af en republikansk och ateistisk skald. Ju äldre han blef, destomera träget sysselsatte han sig med biblisk, ja med egentligt teologisk granskning. Han kunde — om ock blott på skämt — berömma sig af att vara en ganska lärd dogmatiker; af sitt skaldevärde deremot berömde han sig aldrig, icke en gång på skämt. En ackomodationsfilosofi till och med af en mycket fri anstrykning kunde han godkänna hos en skald, men icke något afgjordt fritänkeri.

Slutligen föll talet på Julius Langes afhandling *Om Kunstværdi.* Huru mycken sympati han än i allmänhet hade för författaren, så kunde dock denna bok omöjligt vara honom till lags. Dertill var den honom allt för realistisk. Langes yttrande, att konsten icke handlar om det sköna, var honom en nagel i ögat. »Hvad blir det i sådant fall af ideerna, af det sanna, det sköna, det goda!» sade han med leende ögon och en lustig åtbörd, som om han ville uttrycka, att någonting galnare än det att förgripa sig på ideerna, kunde man knappast hitta på. Emellertid ljöd från talarestolen midt under vårt samtal än »100 millioner», än »befästning från landsidan» samt »hör, hör», och hyssjningar från åhörearskaran, så att mitt försvar för Langes ometafysiska estetik småningom gick i stycken för mig, och jag sade skalden farväl. Då jag erfor, att detta mitt meningsutbyte med honom hade varit det sista, slog det mig som en underlig tillfällighet att vårt första och vårt sista samtal hade handlat om det samma, om det skönas väsende och om naturens och konstens förhållande till det sköna. Han hade på valdagen häfdat samma idealistiska uppfattning af konsten, som den morgonen tretton år förut vid Esromsjön.

Hela sitt lif igenom hade han ju också praktiskt häfdat den, varit, som han sjelf hade kallat det, »den dyrkare af det sköna» såsom idé.

5.

Fr. Paludan-Müller hör icke såsom Grundtvig och Ingemann, Heiberg och Poul Müller, Hauch och Winther, Aarestrup och Bödtcher till den stora oehlenschlägerska gruppen; han hör liksom Hertz till J. L. Heibergs krets. Det är tydligt nog Heiberg, som från början var den danske mästare i poesien, till hvilken han såg upp. Han har sjelf en gång berättat mig, att han i sin ungdom var så intagen i Heibergs person och samtal, att denne då och då sent på natten måste använda denna formel för att få honom att gå: »Ja hör, Paludan-Müller, går ni icke nu, så låter jag bädda åt er här på golfvet.» Han omtalade också alltid med den största värme Heibergs poesi; den var honom kär på grund af dess klarhet, dess tankerikedom och romantiska flygt. Dess brist på psykologiskt djup var honom icke emot; han gladde sig öfver dess genialitet, som anslog beslägtade strängar i hans egen själ, och dess spekulativa tendenser stämde öfverens med hans egen drift att framställa det allmängiltiga, allmänmenskliga. Jag kan icke säga, att jag satte något synnerligt stort värde på hans omdömen om poeter och poesi; naturligtvis kunde han då och då säga någonting mycket träffande; men i allmänhet var hans uppfattning för mig endast så till vida lärorik, som den gaf mig en inblick i hans egen skaldebegåfnings natur och hans personliga ideal i fråga om poesi. Det går merendels så med skalders omdömen om andra skalder; omedvetet prisa de dem i förhållande till deras likhet med dem sjelfve och gifva derför i sina uttalanden om de andre en ypperlig utgångspunkt för bestämmandet af deras egna poetiska lynnen.

På Oehlenschläger satte Paludan-Müller i grunden ytterst ringa värde. Han, som värderade reflexionen inom skaldekonsten så högt, kunde icke sympatisera med den oehlenschlägerska fantasien. Då vi en gång talade om Oehlenschläger, sade han plötsligen med ett nästan komiskt allvar: »Kort och godt, Oehlenschläger var dum.» Jag log och sade: »Finner ni alls ingenting i *Axel og Valborg*?» Han svarade: »Jo, der kan ju finnas mycket som är vackert, men bara stämning och känsla, alls inga tankar.» *Tanken,* som af Théophile Gautier en gång definierades såsom »den sista tillflykt en poet kan tillgripa, när han ingen lidelse har och inga gestalter ser framför sig», var för honom hufvudsaken, om icke i hans poesi så åtminstone i hans estetik. Sjelf sökte han alltid att framställa ideen, detta ord taget i platonsk mening såsom det evigt förebildliga. Derför skref han *Amor og Psyche,* derför *Adam Homo* och derför *Ahasverus.* Men hvarhelst han icke fann detta allmänna, förebildliga, der fann han ingen poesi af värde. Jag talade en gång med honom om Björnsons bondenoveller. Han brydde sig icke synnerligen om dem. »Sådant der kan vara ganska näpet», sade han, »men det är ju icke något för

en skald att uppehålla sig vid. Det är som om man ville använda en hel bok till att skildra hvad som föregår i en liten hönspigas själ.» Det karakteristiska i detta yttrande är, tyckes mig, det, att det icke var mot behandlingssättet, han hade någon kritisk gensaga att göra, utan mot sjelfva stoffet såsom sådant, mot sjelfva böjelsen för att skildra ett obildadt själslif. Sinnet för det naiva fattades honom. Å andra sidan hyste han en verklig afsky för det teatraliska och fann det många gånger i sin ifriga antipati deremot, hvarest andra icke kunde skönja det. Sålunda kunde han icke tåla Runeberg, emedan denne, såsom han påstod, var alltför teatralisk. Och med kritisk säkerhet grep han en af de ytterst få strofer, der man skall kunna finna en skymt af någonting uppstyltadt hos den store finske skalden? »Hvilken teaterhjelte är icke hans Sandels!» sade han:

Min häst, låt sadla min ädla Bijou!

hvem annan än en teaterhjelte yttrar sig så? Och beskrifningen sedan, när han håller på redutten:

Han rörde sig ej, stolt dröjde han qvar;
som han suttit, satt han ännu.
och hans öga var lugnt, och hans panna var klar,
och han sken på sin ädla Bijou.

Jag svarade, att sjelfva situationen på detta ställe medförde en effekt, som tog sig ut för ögat, och att Runeberg förekom mig vara den minst teatraliske bataljmålare bland alla för mig bekanta skalder, som hafva skildrat ett krig. Jag fäster icke stor vigt vid Paludan-Müllers yttrande; möjligen var det endast afsedt att retas med mig litet, emedan han visste, att jag då helt nyss hade hållit några mycket entusiastiska föredrag om Runeberg; men det ger en vink om riktningen af hans poetiska smak. Han hyste en öfverdrifven skygghet för det teatraliska, emedan han ständigt var på sin vakt mot den storhet, som yttrar sig i estetiska former. Han fann Alexander liten och endast Kalanus sublim. För honom inskränkte sig den menskliga storheten till den sedliga storheten, och den sedliga storheten åter gick för honom helt och hållet upp i den sedliga renheten[1].

Läsaren skall finna ännu flere prof på Paludan-Müllers omdömen öfver andra skalder i de bref från honom, jag tillägger såsom bihang. Ehuru de innehålla åtskilliga alltför välvilliga uttalanden om mina egna tidigaste alster, har jag tagit dem med såsom liffulla bidrag till deras författares karakteristik.

6.

Hade han i sin estetiska totalåskådning utgått från Heiberg, så bröt han sig dock snart sin alldeles egna väg. Denna förde honom långt bort från

[1] Se *Æsthetiske Studier*, afhandlingen *Frederik Paludan-Müller og hans Adam Homo*, som redogör för grundtankarna och sammanhanget i Paludan-Müllers skaldeverk.

Heibergs, den korsades icke af någon annans; men den lopp på en ej så kort sträcka parallelt med S. Kierkegaards. Icke så att det var fråga om någon påverkan från Kierkegaards sida på Paludan-Müller. Skalden hyste icke en gång någon synnerlig sympati för den beslägtade tänkaren. Paludan-Müller stöttes tillbaka af Kierkegaards breda, oklassiska form, hvilkas företräden icke tyckas ha fattats af honom. Han berättade mig till och med en gång, att han hade gifvit Kierkegaard det (allvarsamt menade) rådet att göra en resa till Rom för att genom åsynen af forntidens konst få mera sinne för formens betydelse, och att Kierkegaard derpå endast hade svarat, att han icke brydde sig det ringaste om formen. Han kände icke det innerliga sammanhanget mellan ande och form hos Kierkegaard. Det var en gemensam tidsanda, som frambragte den andliga frändskapen mellan de båda enslige tuktarne af sin samtid; det var ingen strömning från själ till själ dem emellan.

Man kunde på Paludan-Müller använda ett i andra delen af *Enten-Eller* förekommande uttryck: »det gifves skalder, som hafva vunnit sig sjelfva genom att dikta.» Ty hvad annat är det en skald gör, som i sitt diktarlif tillryggalägger vägen från det sinnrika till det sanna, från det lekande och glittrande till klara, och från det gratiösa till det väldiga och stora! Ingen har varit lekfull och skimrande såsom han — hans *Dandseriden* var derför för den solide Poul Möller en styggelse — men ingen blef heller sträng och dömande såsom han; hvem vet, om icke denne samme Poul Möller, i fall han hade upplefvat *Ahasverus*, skulle hafva känt sig uppskrämd af en så skarp enfald? I hvad fall som helst anade han föga, att samma hand, som på den tiden spelade virtuosnumren i byronska ottaven, tjugu år senare skulle gripa Dantes domedagsbasun.

Paludan-Müller stod från början såsom virtuosen bland de samtida skalderne i Danmark. Grundtankarne i hans första arbete lågo nästan dolda under skämtets drillar och qvickhetens koloraturer. I *Kjærlighed ved Hoffet* (1832), ett till hälften af Shakspeare, till hälften af Gozzi inspireradt romantiskt lustspel efter dåtidens snitt, ljödo herdepoesi och lyriskt hofspråk, ordlek och ordspel, svärmeri och narrbjellror om hvarandra; en rikt begåfvad, sorglös och planlös ungdom har skakat fram denna bok ur sitt ymnighetshorn. I *Dandseriden* (1833) var virtuositeten ännu mera uppsluppen och sjelfsvåldig; de lättflytande stanzerna berättade, klagade, logo, hånade och brusto i löje, fortsatte hvarandra liksom den ena arabesken glider öfver i den andra med en pratsam smidighet utan like. Det allvarsamma, som berättas, gör icke intrycket af att hafva tilldragit sig; det satiriska, som säges, gör intet intryck af att vara allvar:

Fly Venskab, som man henter ved Pokaler,
Fly Elskov, der faaer Liv ved Klang af Guld;
Fly Menneskevennen, der ta'er Munden fuld,
Men eier aldrig i sin Pung en Daler;
Fly Levevisdom, fuld af Idealer,
Og Dyden, naar den Klogskab er for huld;

Men først og sidst de dannede Profeter
De vandede Poeter og Priveter.

Haab intet Paradis, naar Hjertet luer,
Frygt Intet, kun din egen Sjæls Ruin,
Tro, at den Aand og Form, du kalder din,
Fik Rod i Liv som Dödens Magt ei truer.
Er svagt dit Hoved, vogt det vel for Fluer,
Er svag din Villie, vogt den vel for Vin.
Se Livets Lyst i Huslighed og Theevand,
Se ingen Tröst i Strikke, Dolk og Ske'evand.

Då här en uppfordran till tro på själens odödlighet är sammanflätad med en rekommendation af tévatten och med varningar af föga höfvisk art, så har detta icke sin grund i något slags frivolitet, utan i den ungdomliga och muntra ysterhet, författaren förnimmer från det ögonblick, han känner sin älsklingsstrof ottaven galoppera och stegra sig under honom. »Dandserinden» är en blandning af »esprit» och hänförelse, ur hvilken ännu icke hvarken färger eller former dyka fram. Den är ett musiknummer, som än uttrycker glädjens lätta dans, än tungsinthetens längtan efter hvila, allt efter som de vexla under pubertetsåldern med dess djerfva hopp, dess oförstådda längtan och dess slösaktiga lek med krafter. På »Dandserinden» följde sedan året derefter *Amor og Psyche*, ett nytt virtuoskonstverk, i högsta grad öronsmekande och harmoniskt, men som ännu icke tecknar någon gestalt eller bränner in någon bild i läsarens sinne. Det är en musik, som strax uppfattas och lika så hastigt glömmes; det är ett evigt, melodiskt sjungande solo och i kör af genier, zefyrer och nymfer, hvars enda fel är det att vara allt för konstnärligt fulländadt, alltför afslipadt och glatt. Hela den stora dramatiska dikten innehåller icke någon egendomlighet, hvarken i föredraget eller i handlingens gång, och någonting afstickande, det vill säga någonting ovanligt utprägladt eller kantigt, skulle här hafva verkat högt välgörande. Så förvånande tekniken än är, står den sällan i samband med en poetisk känsla, men först der ett dylikt samband finnes, börjar stilen i strängare mening. Dock må man icke glömma, hvilka stora framsteg den metriska tekniken i vår poesi har gjort, sedan »Amor og Psyche» utgafs, just på grundvalen af hvad der åstadkommits. Visserligen skulle en nu lefvande skald undvika den massa af tröttande trestafvelserim i presens participium, hvarmed Paludan-Müller söker att uttrycka Zefyrs sväfvande; men detta beror endast på, att han var den förste, som försökte att tumla om med språket på detta sätt. Det är enligt min uppfattning icke bland de i metriskt hänseende grannaste partierna man här finner de mest lefvande stroferna, de, som säkrast bära prägeln af skaldens ande; det är i en sådan replik som *Sorgens*, då hon kastar den mörka slöjan öfver den afsvimmade Psyche:

Om den Dödeliges Vugge,
Moderleiet redt saa nær,
Sværmer alt med stille Sukke
Sorgernes den mörke Hær.

Lette Taarer Øiet dugge,
For det første Smil at dræbe;
Skriget ligger paa hans Læbe
Med det første Morgenskjær.

Og naar Barnets Tid er runden,
Ungdoms korte Stund förbi,
Falmet Krandsen, som var vunden,
Svundet Elskovs Trylleri —
Ak, naar Drömmen er forsvunden,
Som ham Livet skulle smykke;
Gjemmer selv den döde Lykke
Dödens Sorger indeni.

I dessa strofer är redan hela den egendomliga Paludan-Müllerska melankolien tillstädes. Här röjer sig redan den blick på döden, som skulle utveckla sig till ett rufvande öfver döden, och som slutligen skulle framträda såsom en Tithons, en Kalanus', en Ahasverus' kärlek till döden. Här spåras redan det intresse för undergångens lag, som framkallade dikten *Abels död,* den insigt i att den döda lyckan gömmer alla dödens sorger, som fick sitt uttryck i *Tithon,* och den känsla af att tillintetgörelsen öfverallt står på lur på lifvets och glädjens tröskel, som så ofta kommer fram i hans dikter. Hör t. ex. den, som bär titeln *Dandsemusik:*

Se, hvor Solen gylden smiler,
Höit i Luftens klare Blaa!
Se, hvor Skyen fremad iler
Som en Fugl med Vinger paa!
Lyt til Klangen
Nu af Sangen,
Som med Toner
Deilig fylder Lundens Kroner —
Al den Jubel skal forgaae.

Man kan, om man vill, kalla denna ton skorrande; men i Paludan-Mülles öra skorrade den icke; tvärtom fann han ett slags tillfredsställelse, ett slags hvila i att ställa sig och andra för ögonen det ändligas obevekliga och oundvikliga öde. Då turen också kom till honom att skrifva några rader under sin visitkortfotografi, skref han dessa karakteristiska ord:

Her læser jeg, at op og ned
Alting i Verden gaaer,
Hvo, som er oppe, altsa veed,
Hvad snart ham forestaaer.

Om man emellertid har framhållit, att enskilda ställen i *Amor og Psyche* redan förebåda skaldens skönaste och djupaste arbeten, har man ännu icke låtit rättvisa vederfaras dikten. Den har icke blott såsom tankedikt en sammanhängande och genomförd symbolik, som tvang skalden att komponera sitt stoff något strängare än förr, men den utmärker sig genom den alldeles säregna

kolorit, som är egendomlig för Paludan-Müllers mytologiska dikter. Det är ingen stark kolorit, än grått i grått, än ljust i ljust, men dock icke alldeles färglöst; det är perlreflexer, perlemorglans, ett blekt skimrande färgspel, likt det, som lyste från insidan af det musselskal, i hvilket Venus steg upp ur hafvet. Hos Paludan-Müller målar Fantasus Psyches bild för Amor på ett sådant »perlhvitt skal»; det är nästan symboliskt med hänsyn till hans eget utförande af Psyches figur. Dessa gestalter äro ju nämligen icke af jordisk natur; deras rätta hem är icke jorden, och till och med de ibland dem, hvilka såsom Psyche äro af jordisk härkomst, säga slutligen jorden farväl.

Psyche (knäböjer).

Gæa, du hellige Moder!
Du som mig födte og ammed,
Du af hvis kjærlige Læber
Livets Toner jeg hörte,
Tag mod din Datters Farvel!
Ei skal jeg mere dig skue,
Mindernes elskede Steder
Foden ei meer skal betræde
— — — — — — — — —
Hisset i himmelske Sale
Alle Smerter vil svinde.

Hela Paludan-Müllers sträfvan såsom skald under detta tidskifte är, såsom jag en gång har yttrat, i grunden endast ett storartadt, på mångfaldigt olika sätt nyanseradt afsked från Gæa. Romantiken var ju icke någonting annat; den skydde och flydde det lif, den såg omkring sig, och den karakterslösa tid, i hvilken dess skalder med sorg sågo sig försatta. Paludan-Müller delade af hela sitt hjerta denna romantikernas ovilja mot skaldens verkliga omgifningar och deras olust för att ens i fantasien uppehålla sig vid detta mörka, tunga och bedröfliga klot, som nu en gång, antingen skalden tyckte om det eller icke, vred sig omkring med honom och alla hans skypalats och luftslott. Han vämdes vid sin egen tid, och säkert har han en mening med, när han lät Tithon säga om sin samtid:

Hvad troer du denne Tid vil föde af sig?
En Tid, der trænger til en vældig Storm,
For af sin dybe Slummer op at vækkes;
En Tid, der i Bedrifters Sted har Drömme,
Og Leg og Væddekamp for dristig Daad;
En Tid, hvor af sin egen Haand man krandses,
Hvor man i Fortids Helte seer sig stor,
Hvor Mennesker vil leve höit som Guder,
Og dog har Trællesind — jeg væmmes ved den!

Denna skildring gäller visserligen Mindre Asien på trojanska krigets tid; men stämmer icke beskrifningen märkvärdigt väl med den, som i *Adam Homo* gifves af Kristian VIII:s regeringstid i Danmark:

En Tid, da man i Hob sig kotted sammen
For at tilveiebringe noget Stort
Og under Hurra skiltes ad med Gammen
Naar Ingenting tilsidst man havde gjort

och det är i och för sig lätt begripligt, att en skald med denna blick på omgifningarna föredrog vistelsen i »Morgenrödens Rige» framför den bland sina samtida i Kjöbenhavn.

Men det egendomliga var, att han icke var ensam om att föredraga denna vistelseort. Alla de bästa hufvudena i hans samtid hade företagit samma jemförelse och gjort samma val som han; det fans ju någonting poetiskt hos de flesta af dem; och så tilldrog det sig, att en allmän utvandring egt rum ur verkligheten, och att skalden i morgonrodnadens rike fann sig i det talrikaste sällskap. Det var den så kallade »estetiska» perioden, och många voro de, hvilka, liksom den unge estetikern i Kierkegaards *Enten-Eller*, förflyktigade hela verkligheten i ett öfverjordiskt, metafysiskt fantasteri.

Detta ger anledning till ett omslag i Paludan-Müllers poetiska tendens. Han stannar midt i sin flykt undan verkligheten och styr kosan tillbaka till jorden. I dikten *Tithon* utmålar han lifvet på morgonrodnadens ö, vid eterhafvets kuster, dit Auroras kärlek upplyftat Tithon. Det är ett lif sådant som Rinaldos i Armidas förtrollade trädgårdar, en tillvaro, der ett rosenskimmer har utbredt sig omkring allt, öfver himlen liksom omkring de sköna qvinnorna, ett lif med sång och bägarklang, älskog och musik och seglatser på eterhafvet i evig ungdom och under en evig vår. Och dock är detta lif aldrig själlöst, dess njutning aldrig låg, men alltid salig. Det är beslägtadt med det lif, om hvilket Hauch och så många andra ädla svärmare på hans tid drömde, och som han skildrade, då han sjöng om vintergatans haf, der »de förlossade andarne glida fran saligt drömmande utan ängslan och sorg, med odödlighetens glans i ögat genom obekanta verldar»; det är denna glömska i njutningen, som Bödtcher och så många i hans samtid sökte i en deras bästa år upptagande vistelse under Italiens sol; det är den eviga ungdomen och den aldrig slutande vår, som Christian Winther och Andersen och alla de af deras generation, hvilka, liksom de icke förstodo att åldras, förmådde fasthålla och framtrolla. Men det utgör Paludan-Müllers storhet såsom menniska, att han leddes vid detta lif och denna skönhet. Han diktar, att midt under all denna glömska af det jordiska och midt under allt detta frassande i lycka, Tithon förtäres af längtan efter sitt land, sitt folk, sin samtid, efter hela den oideala verklighet, han en gång så gerna hade lemnat. Och det är visserligen icke utan skäl han längtar; ty ingenting mindre än Priamos' tronbestigning, Helenas bortröfvande, det tioåriga krig, som Homeros skulle besjunga och Trojas fullständiga förstöring har inträffat, medan han lefde högt i morgonrodnadens molnland. Så hade på sin tid den franska revolutionen spelat ut sitt storartade drama, under det vissa personer sjöngo Rahbekska visor. Så hade Kjöbenhavn spelat sällskapsspektakler under slaget vid Waterloo och Danmark estetiserat under Julirevolutionen.

Paludan-Müller låter Tithon tilltvinga sig Auroras tillåtelse att återvända, och den replik han nu uttalar, i det han åter sätter sin fot på jorden, torde beteckna den betydelsefullaste vändpunkten i Paludan-Müllers utveckling:

Tung er din Luft, o Jord! Ned som en Byrde
Den falder paa mit Bryst og mine Lemmer.
Og som en Vægt den tynger fast min Skulder.
Uvenlig er din Hilsen — kold og skarp
Du sender mig den barske Vind imöde,
Og i din Vinterdragt du har dig klædt.
Hvorhen jeg seer, er dine Marker öde —
Paa Træets Grene hænger Lövet gult,
Dit Græs er vissent; med din Krands af Sne
Har alt den fjerne Bjergtop hist du smykket.
Vil du mig skræmme? Er saa streng din Mine,
Fordi jeg har dig svigtet og forladt? —
O, dig jeg hilse vil, min Fædrejord!
Med dette Kys tag mine Glædestaarer!
Er du end öde, dog mit Bryst du fylder.

Den mark, på hvilken Paludan Müller här med Tithon sätter sina fötter, är *Adam Homos* mark. I det ögonblick, då jordens luft lägger sig tungt på Tithons skuldror, »gör Paludan-Müllers poesi ett besök hos Gæa igen.» Han hade då redan utarbetat första delen af Adam Homo.

7.

»Detta är kött af vårt kött och blod af vårt blod» hade samtiden kunnat säga, då denna bok kom ut. Samme skald, hvilken såsom yngling hade målat *dissolving views* i molnen och hvilken såsom gubbe, återkommen till sin ungdoms åskådningssätt, skref: »Man fordrar kött och blod af poesien; kött och blod finnas i slagtarbodarne; men hvad man af poesien kan fordra, är endast känsla och själ», denne samme skald skänkte på sin mannaålders middagshöjd samtid och efterverld ett af vår literaturs mest natursanna och mest lifsvarma verk, ett arbete, hvilket icke såsom hans föregående var en påklädd tanke, utan hvars hjelte var läsarens köttslige bröder och hvars väsen var en blodig satir. Hela boken var ett pund kött, som med den stränga lagens knif utskurits så nära det nu lefvande slägtets hjerta som möjligt.

Det var ett stycke Danmark, det var ett stycke historia — ett stycke lefvande tyg, skuret ur tidens väf. Mytdiktningens metafysiska spegelbild af menniskans väsen var här undanträngdt af det psykologiska och moraliska studiet af den verkliga enskilda menniskan. Scenen var icke mera ett hof i romantikens land eller ett luftslott i eterriket; det var Jylland och Sjælland och Fyen; tiden var icke mera det eviga ögonblicket eller det fantastiska »sjutton-hundrade- och hvitkål», utan åren 1830—48, bourgeoisiens guldålder i mellersta Europa och de år, under hvilka den ladé grunden till sitt herravälde i

norra Europa, de år man mest egentligt kan beteckna såsom Ludvig Filips föga lysande regeringstid. För första gången hade här rum och tid af Paludan-Müller blifvit erkända såsom krigförande makter.

Men på samma gång uppgiften nu sålunda var individualiserad och skarpt begränsad i tid och rum, hade hon icke desto mindre uppfattats såsom riktad på det allmängiltiga. Adam Homo skulle, såsom titeln angaf, vara menniskan sjelf, icke mindre förebildlig än skaldens mytiska gestalter hade varit. Han är derföre i grunden sjelf en mytisk gestalt; hans historia är bourgeoisiens lefnadslopp såsom myt.

Det fans ett uttryck, som ständigt kom igen i Paludan-Müllers samtal, när han talade om vetenskap och konst; det var orden: stora uppgifter. I dessa ord innefattade han sitt kraf på sig sjelf och andra. Sjelf sökte han alltid att ställa stora uppgifter för sig, ty han hade den tron, att endast dessa utveckla krafterna och äro värda en kraftansträngning, och oss yngre uppfordrade han ständigt att välja ut åt oss stora uppgifter, emedan han menade, att man endast genom att arbeta på lösningen af sådana kunde frambringa arbeten med stadga och varaktighet i ett lands literatur. »Vi hafva», sade han en gång till mig, »mera än nog i vår literatur af det, som ryker och far som agnar; sök alltid att skapa någonting, som kan blifva stående i literaturen och som kan hafva en framtid för sig.» Det säkraste medlet till att uppnå detta syntes honom i hans egen konst vara det att under framställningen af individuela personligheters karakterer och öden återgifva den allmänt menskliga typen. De skalder, hos hvilka det tillfälliga spelar en viss rol, höja sig visserligen icke så högt, men de blifva i stället ofta mera lefvande, mera intagande; ty tillfälligheten, det är det bizarra, det gratiöst öfverraskande, den oberäkneliga oregelbundenheten. Paludan-Müller är i valet af sina planer i en sällsynt grad fiende till det tillfälliga. Hans sinne för det allmänt menskliga icke mindre än hans brist på egentlig uppfinningsförmåga hindrade honom att någonsin välja sådana psykologiskt eller moraliskt bizarra ämnen som Hertz så ofta fördjupade sig uti (se t. ex. *Fristelsen* eller *Emma*). Det var arten, den normala *homo sapiens*, som för honom var tilldragande.

Jag talade en gång med Paludan-Müller om det för kritiken intressanta och lärorika i att erfara, i hvilken ordning de särskilda delarne af ett skaldeverk voro koncipierade och i att veta, hvar den verkliga utgångspunkten för fantasiens verksamhet i hvarje gifvet fall har legat. Jag bragte härvid Heibergs poesier på tal och Paludan-Müller berättade, att fjerde akten af *En Sjæl efter Döden* hade skrifvits många år före återstoden af detta skaldeverk såsom en satir öfver skådespelaren Nielsen; han anmärkte vidare, att Heiberg alltid plägade skrifva kupletterna i sina vaudeviller först och sedan efteråt gruppera replikerna omkring dem. Derpå frågade jag *à brûle-pourpoint*: hvad skrefs först af *Adam Homo*? och Paludan-Müller, som annars icke gerna inlät sig på meddelanden om sina egna skrifters historia, svarade utan att betänka sig: det var dessa rader, de enda i hela dikten, som äro tryckta med kursiv stil:

Her hviler Adam Homo med den blide Aand,
Baron, Geheimraad, Ridder af det hvide Baand.

Denna upplysning, som i intet hänseende väckte min förundran, är mycket lärorik, och hade samtiden egt henne, skulle den icke ha famlat i en sådan ovisshet i sin uppfattning af de första sex sångerna, som kommo ut 1841 och först sju år senare fortsattes och afslutades. Till och med Heiberg tänkte sig det efter den första delens utkommande såsom möjligt, att skalden skall låta Adam sluta som en lycklig äkta man i en idyllisk prestgård på landet; (se Heibergs anmälan af »Adam Homos» första del); så litet hade man från början klart för sig den djupa pessimism och den öfverlägsna ironi, ur hvilken dikten framsprungit. Man anade icke, att det, allt ifrån det ögonblick då Paludan-Müller här satte pennan till papperet, var hans afsigt att låta denne den danska bourgeoisiens representant, som börjar med ungdomlig älskvärdhet och ungdomliga svärmerier efter hand förråda alla och allt, svika allt, hvarpå han har trott, förråda och öfvergifva alla, som hafva trott på honom; man anade icke, att han var bestämd till att först uppträda som folkets man och folktalare, lifvad af hänförelse för sina landsmäns fullkomnande,

For Almenaanden, Videnskaben, Kirken
For Frihed, Kunst og nordisk Poesi

för att sedan sadla om, »öfvergifva idealet» och folkligheten, utveckla sig till »den fine mannen», sola sig i hofgunstens strålar och slutligen betäckt med titlar, öfversållad af ordnar, högtidligt jordas såsom baron, geheimeråd, riddare af hvita bandet m. m.

Och när Heiberg icke anade detta, kan man då förundra sig öfver, att allmänheten från början befinner sig alldeles på villspår angående bokens betydelse? Den gjorde ingen lycka; man fann den platt. Den läsande verlden, som icke var van vid en så stadig spis, och som var van att af Paludan-Müller bjudas till gäst vid gudarnes taffel i Olympen, fann åtskilliga ställen anstötliga, andra allt för hvardagliga och trodde öfverhufvud, att Paludan-Müller denna gång hade valt sig ett ämne, som låg alldeles utanför hans begåfnings rätta tummelplats. I en ytterst välvillig biografi öfver skalden (*Dansk Pantheon* 1844) anmärkes det, att första delen af »Adam Homo» visserligen har »vackra enskilda drag», men »den bred framställning och ett alltför långvarigt dväljande i de lägre, icke-ideala sfererna, i hvilka skalden, som bekant är, icke har något att beställa.» Under så ringa anslutning höll realismen hos oss sitt intåg i den poetiska berättelsen. Och likväl skulle denna så öfverlägset bedömde »Adam Homo» icke många år derefter förelîgga fullbordad som den betydelsefullaste, ja som den »strängt taget enda verkligt typiska och för en främling lärorika danska romanen[1].» Den doktrinära estetiken har åtskilligt att invända mot ett arbete, hvars totalbild är så föga uppbygglig, och hvars totalstämning är så ofullkomligt försonad; jag har sjelf i en afhandling, som

[1] *Hovedströmninger i det 19:de Aarhundredes Literatur* I, 24.

ehuru tryckt 1868 redan är skrifven år 1865, låtit en och annan doktrinär invändning mot diktens ämne komma på tal[1]; men den doktrinära estetiken har spelat ut sin roll och den tid är förbi, då man trodde sig kunna föreskrifva skalden, hvad han fick välja till ämne för sin dikt och hvilka gränser hans realism skulle iakttaga. Det gifves ingen gensägelse af denna art, som icke en dikt slår till jorden, när den har kommit så långt, att den lefver. »Adam Homo» har uti sig det lif, som öfverlefver en lång rad af menniskogenerationer. De skrifter, som nämdes tillsamman med denna dikt, då den kom ut, äro redan glömda, under det att man förmodligen skall om några hundra år ännu vända tillbaka till i fråga varande skaldeverk såsom till ett af den danska literaturens klassiska arbeten: ty Adam Homo är ett historiskt dokument af första ordningen på samma gång som ett konstverk.

Visserligen har en förgången tidsålders åskådningssätt lemnat efter sig starka spår i denna satir, som försöker att höja sig öfver sjelfva denna tidsålder och döma den. Men utan en så kraftig stödjepunkt i hela den traditionela teologiska och sociala lifsbetraktelsen skulle skalden å andra sidan icke kunnat ega den aldrig vacklande säkerhet i sitt moraliskä omdöme, som nu gör dikten så klar och genomskinlig. För honom liksom för hans samtid i Danmark är Strauss en fasa och George Sand en löjlighet. Han är så ifrig att få angripa den förre, att han redan omtalar honom i anledning af faddrarnes första samtal vid Adams dop, och detta ehuru Adam då boken utkom, år 1841, måste tänkas vara omkring 25 år gammal och Strauss' bok kom ut först 1835. Och skall han framställa en representant för den qvinnotyp, han afskyr, tror han sig icke kunna göra det bättre än genom att i henne karrikera qvinnoemancipationen och låta henne hafva George Sands porträtt på sin vägg. Men man bör icke häka sig fast vid ett enstaka oförståndigt omdöme eller vid en underordnad inskränkthet i någon enstaka punkt, der det är så mycket som vitnar om den mest genomträngande förståndsskärpa och mest omfattande andliga synvidd. Låt vara, att Almas »Religiöse Betragtninger», hvilka i allo påminna om den aflidne biskop Paludan-Müllers papper, väl mycket fördjupa sig i dogmatiska grubblerier; de äro tänkta, så som man kunde vänta af en qvinna, och den känsla, som uti dem framträder, är alltid skön. Huru själfullt är icke det ständiga bekymret för, huru det skall gå med djefvulen på den ytterstà dagen och hoppet om att äfven han skall blifva salig! Låt vara, att de metafysiska trådar, som slingra sig genom berättelsen, de strödda betraktelserna om frihet, tillfällighet och nödvändighet, redan nu förefalla oss litet gammalmodiga; de intaga så litet rum i det hela, att de icke kunna skada totalintrycket på något mottagligt sinne. Och hvilken rikedom af djupa och klara intryck står icke sålunda qvar!

Det har stundom förefallit mig, som vore detta det manligaste, det mest maskulina skaldeverk, som skrifvits på danska. Huru många andra af våra

[1] *Aesthetiske Studier* s. 181.

skalder hafva icke varit barn, huru många andra icke blinde svärmare, och huru många hafva icke böjts som rör för alla vindar; den skald, som skrifvit detta, var en man. Man genomlöpe i tanken hela galleriet af hans personer allt ifrån den fantastiske grå Galt till den oförlikneligt platte lille Jensen, allt ifrån det ohjelpligt romantiskt bortkollrade hos von Pahlen till det kostligt plattfotade hos Peter Homo! Hvem hade tänkt, att Paludan-Müller, när han ändtligen en gång beslöt sig för att stiga ned från det elfenbenstorn, i hvilket han dittills hade uppehållit sig, skulle röra sina fötter med så dristiga steg på verklighetens stengata. Andra skaldeverk i vår literatur utmärka sig genom behag, genom skönhet, genom romantisk hänförelse eller genom trogen uppfattning af naturen; denna bok är sann — och detta ensamt gör den lärorikare och djupare än alla de andra. Läs boken och läs den om igen, min läsare, och du skall besanna detta. Jag kan icke citera ur denna bok såsom ur andra för att liksom styrka min uppfattning af dess värde med bevisningsställen; jag har försökt det, men jag skulle i sådant fall komma att citera allt för mycket. Jag vill endast fästa uppmärksamheten på att detta verk framgått ur en så djup intuition, att tiden först efter hand vuxit upp i jemnhöjd med detsamma. Enskilda delar deraf, som icke ännu voro fullt sanna, då boken utkom, ha blifvit det under de senast förflutna åren. Det var på den tiden onaturligt, att den rödhårige gossen, mot hvilkens familj Adam vill göra godt i tysthet, svarade honom med hånfulla och hotande ord om pauperismen; det såg på den tiden godtyckligt ut, att geheimerådet v. Enckens vink till bokens hjelte om att afstå från »att agitera den stora hopen» föll i så god jord; man fattade då icke ännu den genialiska profetia, som dolde sig i Homos oförlikneliga tal såsom teaterdirektör, profetian om, att alla det dåvarande slägtets idealer skulle sluta med att, husvilla i verkligheten, »öfvergå till teatern.» Men det nu lefvande slägtet förmår att till fullo uppskatta »Adam Homo.» Dess sex sista sånger utkommo i ett ogynsamt ögonblick i December 1848, just då ett väknande folkligt lif alstrade en härskara af ljusa förhoppningar och sköna illusioner, under hvilkas glans denna bok på sitt stora afstånd från ögonblicket icke tycktes betyda mera än en stjernas ljus betyder för en skogsbal, som hålles under belysning af tusen faeklor. Men några nätter senare, när facklorna längesedan brunnit ut, då ser man stjernan. Eller ser det nu lefvande slägtet henne icke? Ofta frestas man att fråga sig sjelf, hvartill folket brukar sina ypperliga böcker. Brukas de verkligen endast till att inbindas i vackra band och sedan ställas upp i bokskåp och på hyllor? Hvaraf kommer det sig annars, att man alls icke märker någon verkan af dem? Eller har kanske Adam Homo haft det inflytandet, att andra Adamssöner i honom hafva funnit ett slags Bädeker för resan genom lifvet med angifvande af målet, som det gäller att nå, af medlen, som det gäller att bruka, och af skären som man måste segla förbi, om man vill komma i besittning af lika så mycket af jordlifvets härligheter som bokens hjelte?

»Adam Homo» är framför allt annat, som Paludan-Müller skrifvit, en dansk

epopé. Dikten är icke blott högst egendomlig i hela sin anläggning, utan den gifver äfven en trogen bild af våra nationela egendomligheter och nationela synder. Jag har i min skrift *Naturalismen i England* sökt uppvisa dess ställning till Byrons till formen beslägtade hjeltedikt *Don Juan.* Denna utredning gaf anledning till ett svar från skaldens sida, hvilket med en replik af mig finnes i Februari-Marshäftet af *Det nittende Aarhundrede* för 1876. Men ehuru »Adam Homo» icke kunde tänkas hafva blifvit hvad den blef, om icke Byrons dikt gått förut, har dock det danska skaldeverket en sådan smak och doft af den jordmån, som fostrat det, att det redan genom sin originalitet skulle häfda sin plats bland de få episka dikter af första rangen, Europa i detta århundrade har frambragt[1].

8.

Näst efter »Adam Homo» är *Kalanus* Paludan-Müllers intressantaste skaldeverk. Det är det positiva uttrycket för hans ideal liksom Adam Homo det negativa. Ingenstädes visar hans tendens sig mera beslägtad med Kierkegaards ursprungliga än här. Den uppgift, *Kalanus* söker lösa, är alldeles enahanda med den, till hvilkens lösning *Enten-Eller* gaf så vigtiga bidrag, den att framställa den af Kierkegaard så kallade »estetiska» lifsåskådningen förkroppsligad i en personlighet gent emot den etiska inkarnerad i en annan, låta de båda lifsuppfattningarna bryta sig mot hvarandra och bibringa läsaren öfvertygelsen om den estetiskas afgörande nederlag. Hos Kierkegaard representeras de båda olika sätten att betrakta lifvet af en estetiker och en assessor i rätten; hos

[1] Arbetet är så när som på ett par enskildheter, som röja byronskt inflytande, absolut Paludan-Müllerskt. Jag kan utom dessa icke nämna en enda detalj, der skalden haft en förebild. Men det kunde kanske roa läsaren att se samma ämne, som behandlas i en af Almas berömdaste sonetter, behandladt på franska. Jag åsyftar här den sonett, som slutar med orden:

Da vilde det mig gaae som Fiolinen,
Der sönderslagen, atter sammenföiet
En bedre Tone gi'er men svagre Klang.

Det heter på ett ställe hos Lamartine:

Du poëte c'est le mystère:
Le luthier qui crée une voix
Jette son instrument à terre
Foule aux pieds, brise comme une verre
L'oeuvre chantant de ses doigts;
Puis d'une main que l'art inspire
Rajustant ces fragments meurtris,
Réveille le son et l'admire
Et trouve une voix à sa lyre
Plus sonore dans ses débris!
Ainsi le coeur n'a de murmure
Que brisé sous le pied du sort.

Paludan-Müllers behandling af ämnet är både mera enkel och mera sann.

Paludan-Müller uppbäras de af historiska namn; det är ingen ringare man än verldseröfraren Alexander, som här representerar den »estetiska» lifsåskådningen, och det är den indiske filosofen Kalanus, som gifvits honom till motståndare. Det ideela förhållandet vid framställningen af en sådan andlig envigeskamp skulle nu vara det, att skalden lyckades utrusta båda de kämpande parterna med lika utmärkta egenskaper. Uti i fråga varande fall förhåller det sig i sjelfva verket så, att hos Kierkegaard estetikern är på det rikligaste utrustad med andliga gåfvor, etikerns inlägg deremot något träaktiga och svaga, men att tvärtom hos Paludan-Müller etikern är en icke mindre själfull än inspirerad varelse, en menniska af den renaste andliga skönhet, under det den store Alexander här icke står i jemnhöjd med sitt historiska namn. Denne Alexander skulle visserligen aldrig hafva underkufvat Asien. Paludan-Müller synes under sin hänförelse för den indiske tänkaren hafva mist det lefvande intrycket af att Alexander var ett snille, icke blott heroisk som Achilleus utan tillika stor såsom Cæsar. Och med Alexander är öfver hufvud hela den grekiske anden här neddragen i en lägre sfer; de män, hvilka här stå såsom representanter för den grekiska filosofien i hennes glansperiod, d. v. s. för en filosofi, som verlden nära 2,000 år derefter ännu tärde på, säga här så obetydliga, så andefattiga saker, att den indiske eremiten vinner de lättaste segrar öfver deras resonnemanger. Den ene af dem är en hvardaglig pratmakare, den andre en föga djupsinnig men skicklig dilettant. Sålunda står eröfraren der som det enda någorlunda värdiga motstycket till asketen.

Handlingens gång är nu den, att den indiske eremiten Kalanus i Alexander, som under sitt triumftåg uppnår Indien, tror sig se en uppenbarelse af sjelfva Bramas ljus, närmar sig konungen i ödmjuk tillbedjan och följer honom till fots på hans ökenmarsch ända till Pasargadæ, der han (i första akten) är nog lycklig att åter få företräde hos konungen, som han knäböjande helsar med namnen »Gud, herskare, visdomsfurste, kraftens konung.» Alexander, som inser mannens sällsynta värde, binder honom genom godhet vid sin person och ger honom plats vid en fest, som han samma afton firar. Vid denna fest, hvars beskrifning lyckats skalden alldeles utmärkt, infinna sig sköna grekiska hetärer, som sjunga till Alexanders ära och under jubel plundra hans juvelskrin, och här upptäcker Kalanus till sin förvåning och fasa småningom, att den store fursten, i hvilken han sett en förkroppsligad Gud, hvarken fruktar för ruset, som slumrar på bägarens botten, eller viker tillbaka för demonen, som gömmer sig bakom qvinnoskönhetens mask. I det första ögonblickets förfäran stöter han med sin knif efter den ena hetären, men afväpnas. Förfärad och förlamad står han, då gillet är slutadt, icke blott bittert bedragen i sin tro, utan förkrossad öfver att hafva svikit Brama genom att förvexla en svag, dödlig menniska med honom. Han kan icke försona denna synd och vända tillbaka till guden på annat sätt än genom sjelfförintelse. Han beslutar att enligt indisk sed bränna sig sjelf.

Men då Alexander nästa dag sofvit af sig festruset och erfar Kalanus'

föresats, blir han orolig för, att han aftonen förut möjligen varit för sträng mot sin främmande tillbedjare och beslutar att gå till honom för att lugna honom med försäkringen om att han ännu ständigt eger konungens nåd. Han kommer, då Kalanus, fullkomligt beredd på sitt slut, redan af sin moder blifvit smord såsom dödsoffer. Han vill lugna Kalanus och erfar till sin förundran, att denne icke har hyst någon fruktan för att konungen skulle vara förtörnad. Han beder honom afstå från sin föresats, men förgäfves. Tyrannen blossar upp i honom; Alexander hotar Kalanus; han befaller honom att lefva, men hotelserna studsa tillbaka från den, som just vill dö. Förvåningen öfver inderns trots föder vrede, och då den alltid lika orubbligt lugne, stille tänkaren till svar endast antyder det ovärdiga i att låta vreden få makt öfver sinnet, tror sig Alexander se hån följa på trotset och lyfter med skymfordet »slaf» sin hand till ett slag. Det afvärjes, och hotet aflöses af lugna, känslofulla öfvertalningsförsök, af ädla böner, af högsinnade löften — allt förgäfves. Alexander ber Kalanus att af vänskap för honom lefva, ber honom lefva som konungens vän och broder, ber honom dela rikena med sig, mottaga krona och spira ur hans hand — det gör lika så litet intryck som förut hotelserna. Då sker det sublima: Alexander kastar sig ned på knä för Kalanus' fötter och tigger honom om hans lif.

Denna situation är den skönaste, den mest dramatiska, den anderikaste Paludan-Müller i sitt lif har diktat. Den är hufvudscenen i alla hans dramer. Den är summan af alla hans tankar och drömmar. I det ögonblick Paludan-Müller låt Alexander här sjunka ned på knä, kastade han all verldens storhet, dess glans och rykte, snillet och äran ned för den andliga renhetens fötter. Detta knäfall uppväger Kalanus' för Alexander i första akten. Men till och med denna yttersta sjelfförnedring från hjeltens sida sker förgäfves. Och stycket slutar med, att Kalanus' ande, luttrad i de heliga lågorna, från bålet stiger till Bramas himmel. Med allt sitt uppbjudande af tankeansträngning, qvickhet, lärdom, dialektik och sedlig hänförelse beredde icke Kierkegaard i »Enten-Eller» den etiska verldsåskådningen en så lysande triumf, som Paludan-Müller beredde henne i denna enda scen.

Och liksom man kan betrakta Tithons hårdnackade fasthållande af sitt beslut att vilja ned till jorden såsom ett förebud till inträdandet af Paludan-Müllers kortlifvade men i så hög grad lyckliga tendens till realismen, så kan man äfven uppfatta Kalanus' likaså hårdnackade fasthållande af sin föresats att lemna jordlifvet såsom symptom af Paludan-Müllers återvändande till sin ungdoms abstrakta poesi. Det hedniskt mytiska återkommer såsom biblisk myt. Och visserligen hafva de verk, som följa på »Adam Homo», en långt djupare psykologi än hans första ungdoms; den i mannaåren vunna psykologiska insigten kunde ju icke skjutas åt sidan; men de behandla icke mera lifvet i dess bredd och med dess färger; de vända sig bort från verkligheten och utmynna i eremitlifvet, eremitidealet, försoningsofferdöden eller verldsundergången; det är försakelsens, uppoffringens, sjelfförintelsens och verldsförintelsens poesi.

9.

Den mest energiska af dessa den sista periodens alster är dikten *Ahasverus*. Det är en domedagsprolog, som har kläm i sig. Vi upplefva med Jerusalems skomakare verldens sista dag, erfara af honom, hurudant verldens lefnadslopp har varit, sedan humaniteten aflöste kristendomen, huru humaniteten följdes i hälarne af bestialiteten, till dess bestialitetens regemente aflöstes af Antikrists, som denna dikt skildrar. Det är ett drama, som Joseph de Maistre med hänryckning skulle hafva undertecknat, ett drama, hvars utfall mot frihetsideerna och toleransen utgöra en kommentar på vers till Vatikanens Syllabus; den är ännu mera en katolsk än en kristlig dikt. Den utgör jemte Kierkegaards senare skrifter höjdpunkten af reaktionen mot det adertonde århundradet i vår literatur. Här har reaktionen lupit ut i sin allra finaste spets, och derför är här liksom i Kierkegaards »Øieblikket» katolicismen ställd i det möjligast fördelaktiga ljus. Denna dikt har i sina monologer och dialoger tröttande partier; men den har äfven fulländadt sköna och högst praktfulla ställen i de korsånger, som uttrycka menniskornas ångest för den stundande olyckan, och i den ljufva englasång, som vaggar Ahasverus till ro. Men det yppersta i dikten, det nästan Michael Angeloartadt stora i densamma är basunen, som förkunnar verldsundergången.. Det var riktigt i Paludan-Müllers anda att nedkalla förintelsen öfver allt det ändliga. Jag vill här anföra ett par af de första stroferna:

Basunen (från skyarne):

Knæl, knæl, o Jord! og, ifört Sæk og Aske,
Afkast din Herligheds og Stoltheds Maske!
I Himlens Skyer er Engleskaren kommen,
Den følger Dommen.

Ned, ned i Støv, hvad kneiser og hvad trodser!
Naturens Sten- og Kunstens Mur-Kolosser!
Hvert kronet Spir og alle höie Taarne,
Til Fald udkaarne!

Ned, ned i Støv for Dödens Drik at tömme,
Med Hovmods Planer, Ærens stolte Drömme!
Ned for i Undergangens Dyb at favne
De store Navne!

Dessa basuntoner innefatta i sig Paludan-Müllers poesi. Men emot Jerusalems skomakare är i »Ahasverus» ställd Antikrist, och det är denna gestalts svaghet, som försvagar intrycket af hela dikten. Paludan-Müller lärde aldrig af Byron konsten att måla en Lucifer. Hans fasthållande af sin barndoms ortodoxa intryck gjorde, att han icke trodde sig kunna måla djefvulen för svart eller, rättare sagdt, för platt. För att dramat här skulle kunnat få någon riktig brytning, borde Antikrist hafva varit utrustad med väldiga och lysande egenskaper, som gjorde hans herravälde förklarligt; i stället derför är han

hållningslös och otymplig pratmakare. Kom redan Alexander till korta, så gör Antikrist det ännu mera. Och Lucifer i *Paradiset* delar samma öde som han. Det är en Lucifer, som endast har ett enda genialiskt infall, nämligen att klyfva kärnan, ur hvilken kunskapens träd skall växa upp; men en sådan Lucifer efter Byrons är detsamma som en Iliad efter Homeros. Den första delen af *Paradiset* innehåller underbart sköna lyriska saker, såsom vexelsången mellan anden och naturen eller englarnes sång från morgonstjernan, en kosmisk poesi, som i renhet och friskhet påminner om Shelleys; men Lucifers obetydlighet i förening med Adams och Evas misslyckade naivitet försvagar helt och hållet intrycket af den storartadt anlagda dikten. Paludan-Müllers ortodoxi hämmade så väl i »Ahasverus» som i »Paradiset» hans fantasis flykt: Antikrist blef uppstyltad, Lucifer blef tom *in majorem gloriam Dei.*

10.

Paludan-Müller företer såsom konstnär den dubbelheten, att han till hela sin själsriktning var afgjord spiritualist med en genomgående dragning åt det öfverjordiska och abstrakta, men i sitt otvifvelaktigt betydelsefullaste och mest lefvande verk, det såsom hvars författare efterverlden skall minnas honom, var en utpräglad realist och blickade verkligheten i ögonen med en fasthet, som är högst sällsynt i danska poesien. Men denna dubbelhet häntyder på en annan.

Endast med motsträfvighet närmade han sig i regeln jorden; men å andra sidan inlät han sig endast ytterst sällan på den i traditionel mening andliga diktningen. Hans Pegasus förde honom lika så ofta till det hedniska Elysium som till den kristna himmelen, och till och med der han medelbart tyckes uttrycka det kristliga idealet, berör han det endast för att i samma ögonblick åter aflägsna sig från det. »Kalanus» t. ex. tyckes vid första anblicken kunna kallas en kristlig dikt i egentlig mening; ty det förekommer läsaren otvifvelaktigt, att Kalanus, om han, i stället för att hafva varit samtida med Alexander, hade varit samtida med Jesus, och om denne, såsom ortodoxien påstår, sjelf hade sagt sig vara Gud, skulle hafva sett alla sina förhoppningar och förväntningar uppfylda. Men ser man närmare efter, så innehåller dikten en mera indisk än kristlig hänförelse för döden; sjelfmordet, som kristendomen alltid har fördömt, är framställdt såsom den absolut ideela handlingen, och till och med om bålets lågor uppfattas såsom en skärseld, lik den med hvilken Adam Homo slutar, så är det dock högst egendomligt, att den enda dogm, af hvilken denne protestantiske skald tyckes inspireras, är skärseldsdogmen, som protestantismen har förkastat, liksom den enda sedliga typ, han med hänförelse lofprisar, är munklifvets, som protestantismen har låtit falla.

Det var ett ärligt och sanningskärt ord, som den aflidne skaldens broder uttalade vid hans kista, sedan försök gjorts att taga Paludan-Müller såsom skald i beslag för den officiela protestantiska kyrkan, nämligen att man dock

icke alldeles obetingadt kunde kalla den en kristlig skald, som icke någonsin direkt hade stält sin poesi i kyrkans tjenst. Med all sin ortodoxi såsom privatman har Paludan-Müller icke skrifvit en enda psalm. Med all sin poetiska förkärlek för bibel och legend, vände han gång efter annan tillbaka till den hedniska myten såsom till sin tankes spegel. Han var kristen, emedan han af naturen var spiritualist, icke tvärtom, och hans spiritualism stämde derför likaså harmoniskt tillsamman med det indiska försjunkandet i det heliga Nirvana och med det klassiska svärmandet för Venus Urania som med den kristliga hänförelsen för helgon och martyrer. Under alla former voro förnekelsen och tillintetgörelsen af kött och blod honom kära.

Liksom den bekante grekiske filosofen hade han kunnat bära tillnamnet *Peisithanatos*. Likasom den italienske skalden Leopardi och liksom sin samtida och landsman Hans Bröchner hörde Paludan-Müller till den lilla grupp af personligheter, som kunna kallas dödens tillbedjare. Då Christian Winther blef gammal, skref han en dikt, i hvilken han uttalade sin kärlek till lifvet och sade, att han, när en gång hans timme sloge, skulle sätta sig »sur och tvär i Charons båt». Paludan-Müller tycktes alldeles tvärt om, liksom denne Adonis, om hvilken han skref sin sista dikt, vilja ropa till Charon: »tag mig med!» och, innan färjkarlen märkte, hvarifrån rösten kom, vilja springa ned i båten.

Jag talar här icke om hans personliga tro såsom menniska; jag vet, att han trodde på ett lif efter döden. Jag mins till och med, huru han en dag, då han erfarit, att Strauss hade tillegnat sin aflidne broders minne en bok (för öfrigt med det rörande tillägget, att han icke kunnat tillegna honom någon, medan han lefde, emedan detta skulle ha skadat honom för mycket) i sin naiva ortodoxi uppfattade detta såsom ett bevis på, att Strauss icke helt och hållet kunde lösrycka sig från föreställningen om själens personliga odödlighet. Men jag talar här endast om Paludan-Müller såsom skaldepersonlighet. Och såsom sådan var det icke odödligheten utan döden, som han älskade. Huru trött, huru dödligt trött är icke Tithon vid lifvet! Med hvilket allvar frågar icke Kalanus Alexander: »O tal, hvad er da meer end Döden?» Med hvilken hänryckning gömmer sig icke Ahasverus i sin ensliga graf i det ögonblick, då alla de andra stackarne måste stå upp ur sina grafvar, och med hvilken salig fröjd upprepar han icke sitt omqväde: »Og ind i den evige Hvile!»

Som gammal man skref Paludan-Müller sin stora roman *Ivar Lykke*, hvilken innehåller vackra vitnesbörd om hans varma fosterlandskärlek och hans rättsinniga tänkesätt, men som i öfrigt är en barnslig produkt utan poetiskt värde. Den, som i trettio år hade lefvat som eremit, kunde icke skrifva romaner. Den kolossala romanen i tre band uppväges fullständigt af den lilla dikt på ett ark med titeln *Adonis,* som var hans sista ord till den danska läsande allmänheten. Den är en hednisk apoteos af döden. Trött vid Venus och hennes oroliga fröjder, längtar Adonis till Proserpinas rike och hvilar ut i den eviga kontemplationen. Proserpina säger kärleksfullt till honom:

Derfor sög hos mig hun Tröst!
Ikke Lidenskabens Trængsel,
Ikke Savn og Suk og Længsel
Men *Betragtning* er min Lyst.

Och dikten slutar med denna högtidliga och sköna strof:

Saadan sad i Dödens Bo
Ikke langt fra Glemsels Kilde
Begge Elskende nu stille,
Som i Evighedens Ro.
Ingen Lyd sig höre lod,
Over dem med Stjerners Vrimmel
Hvælved sig den aabne Himmel;
Maanen i sin Nedgang stod.

I denna drömmande ställning vid dödsgudinnans fötter vill jag fasthålla den ädle skaldens skugga.

Der sitter han, och liksom i töcken glida alla hans yppersta skaldesyner förbi hans öga. Han ser floden Styx. Venus Urania och Endymion segla i en båt floden utför, och kronan, som Venus bär, kastar ett klart stjerneskimmer öfver de mörka böljorna och kusterna. Han ser Amor och Psyche saliga sväfva förbi den höga och stolta Orion, han ser Adam och Alma sväfva oupplösligt förenade genom skärseldens luttrande lågor, ser Alexander på knä framför Kalanus och den smärta, fina gestalten med den hvita bindeln om pannan, sjungande sin svanesång, stiga under segerhymnen öfver bålet genom röken och de svarta skuggorna till Brama.

Saadan ved Gudindens Fod
Sidder midt i Dödens Rige
Slumrende den Lykkelige,

medan hans verk öfverlefva honom och bevara hans namn. Der var alltid mycken himmel i hans målningar; men hans namn skall säkrast knyta sig till det i hans bilder, som skildrar jorden.

G. Brandes.

Tillägg.

Bref från Frederik Paludan-Müller.

I.

Til

Hr. cand. mag. G. Brandes.

Kjöbenhavn d. 2 Mai 1865.

Med sand Fornöielse og Interesse har jeg i Bladet »Fædrelandet» for 29de April d. A., læst Deres Anmeldelse af Digtet »Ungdomskilden» og det til samme knyttede Apercu over min Forfattervirksomhed. Fornöielsen og Interessen har for en stor Del havt sin Grund i Belærelsen — i den Belærelse om Gangen og Indholdet af mit Skribentliv, som jeg helt igjennem har öst af Anmeldelsen, hvis mange træffende og skarpsindige Bemærkninger have bragt mig til at pröve og veie min egen Fortid, og kaldt mange halvforglemte Tanker og Digtninger tilbage i min Erindring. At et fremmed Öie ofte seer klarere end vort eget, hvor Talen er om os selv, har ogsaa ved denne Leilighed bekræftet sig for mig, og det er i al Oprigtighed, at jeg anerkjender det intelligente Blik og den fortrinlige Combinationsevne, der udtaler sig i Anmelderens Domme og Betragtninger.

Men foruden det Tankeudbytte, Læsningen har ydet mig, har den Velvillie, den næsten personlige Hengivenhed, der udtaler sig i Anmeldelsen, gjort mig godt. Denne Velvillie paaskjönner jeg i höi Grad, og det er mit Önske, at De altid maa bevare mig den ubeskaaren. Imod Slutningen af Recensionen har Deres Godhed dog fört Dem forvidt; thi baade som Autor og som Menneske er jeg i Sandhed langtfra at have naaet det angivne ophöiede Standpunkt, og Grunden til, at jeg har valgt Prosaformen til »Ungdomskilden» er ene den, at jeg var overtydet om, at dette Emne bedst egnede sig til den historisk-fortællende Form, hvorved Eventyrligheden fik Virkelighedens Præg, og Illusionen og Virkningen paa Læseren följelig blev större.

Med Agtelse

Deres hengivne

Fr. Paludan-Müller.

II.

Kbhvn. d. 28 Febr. 1866,

Kjære Brandes! Tak for det mig tilstillede No. af »Fædrelandet» og den deri indeholdte »sidste Replik». Jeg har med Opmærksomhed flere Gange gjennemlæst Repliken — ogsaa læst den höit for min Kone — og for hver ny Gjennemlæsning har dens Gehalt og fortrinlige Form meer og meer gjort sig gjældende. De har virkelig, efter min Formening, truffet punctum saliens, og det vil være Modparten umuligt at benegte Dualismen. Dermed er jo Spörgsmaalet forelöbig afgjort, og den Quæstion, som nu staaer paa Dagsorden er, om en sand Philosophie kan have meer end eet Hovedprincip. Dette forekommer mig ligesaa umuligt, som at en Himmelklode skulde kunne dreie sig om to Axer. Vel er det jo meget nemmere at forklare Tilværelsen ud af to Principer — der da lettelig faae Udseende af to Krykker — men det bliver da ikke sand c: speculativ og ægte systematisk Philosophie, men snarere hvad man har kaldt Accomodations- eller Livsphilosophie, som jo kan være en

fortræffelig Ting for den Enkelte (og navnlig er Digteren aldeles uundværlig) men ikke tör fremtræde med Fordring paa objectiv Gyldighed og under Navn af Videnskab. Men dette er en vidtlöftig Materie, og jeg er ingen Philosoph, men kun en Amateur i Philosophien.

Endnu engang Tak for den interessante, vittigskrevne og indholdsrige Replik, som De vel benævner den sidste, men som jeg haaber i Videnskabens og Sandhedens Interesse vil blive efterfulgt af mange, lige saa vel skrevne, philosophiske Afhandlinger.

Deres hengivne
Fr. Paludan-Müller.

i Hast!

III.

Fredensborg d. 9 Aug. 1866.

Kjære Brandes!

Hjemkommen fra en lille Udflugt i det sydlige Sjælland forefandt jeg her Deres Brev af 6te d. M. og skynder mig nu med at besvare det.

Trods alle mine indhöstede Erfaringer om det Kjedelige i at gaae i Compagniskab med andre Forfattere, og den ubehagelige Situation, hvori man kommer, ved at lade sig indbinde i eet Bind med Krethi og Plethi, saa holder jeg dog saameget af Deres Ven Richardt, og har saamegen Agtelse for hans Talent, at jeg ikke skulde lade mig bede to Gange om et Bidrag til hans Samling[1], hvis jeg i min Pult havde Et eller Andet, der passede for den. Men da dette nu ikke er Tilfældet, og jeg ikke vil sende en ren Bagatel, kan jeg ikke ved denne Leilighed være Dem eller ham til Behag. Strax at sætte mig ned og skrive noget Nyt, föler jeg mig for Öieblikket ikke oplagt til, og har desuden min egen Bog og sammes Correctur at tage Vare paa. Deres Overtalelser og Fristelser ere heller ikke lokkende nok; thi hverken * eller * eller * eller hvilkesomhelst andre literære og illiterære Kumpaner og Snaphaner sporer jeg mindste Drift og Lyst til at efterligne. Forlang derfor ikke det Umulige eller at jeg skal gaae ud af min Natur.

O forskaan mig, vise Daare!
Træt ei længer med Naturens Röst!

Forresten hilser min Kone Dem venligt, og vi begge önske, at De snart vil besöge os.

Deres hengivne
Fr. Paludan-Müller.

IV.

Fredensborg d. 18 Aug. 1866.

Kjære Brandes! Hermed följer de laante Dagbladsartikler, med Tak for Laanet. De to Artikler om R. Nielsens Logik og Gjensvaret til Dr. Heegaard interesserede mig meget, navnlig den sidste. Jeg glæder mig til, engang at faae et helt Skrift af Dem; thi alle disse Smaa-artikler anseer jeg for Forlöbere af et System. Af Aviserne seer jeg, at De har ladet Dem hverve til at gjöre Tjeneste hos Fröken Zahle, der tilsigter et uopnaaeligt Maal[2]. Gid Hvervingen (Selskabet er lidt blandet) og Tjenesten maa bekomme Dem vel!

Deres
Fr. Paludan-Müller.

---

[1] Vintergrönt.
[2] Frågan gälde offentliga föredrag för damer.

V.

Fredensborg d. 5 Juli 1867.

Kjære Brandes! Tak for den tilsendte lille Afhandling om Emil Aarestrup. Jeg finder den meget smukt og interessant skrevet og Alt hvad De siger om Manden og hans Poesi er vist træffende sandt. Aarestrup var, efter mit Skjön, en betydeligere Aand end f. Ex. Chr. Winther, om end hans Talent var mere indskrænket, og om han end ganske havde viet sig til det Forgjængeliges og Phænomenales Sanger og Dyrker. Deraf den Modsigelse mellem Aanden og dens Product, som saa tidt paatrænger sig Læseren. I eet Stykke har De dog ikke truffet det Rette, naar De kalder Aarestrup en höi, svær Mand. Svær var han vistnok, idetmindste, da jeg saae og talte med ham 1849, og magelig var han ogsaa, thi han kunde neppe komme op af Sophaen. Men höi var han ikke; neppe saa höi som jeg.

Jeg længes nu efter at höre med hvilke Studier og Arbeider De for Öieblikket beskjæftiger Dem. See vi Dem ikke för, haaber jeg dog at De ikke glemmer den 20 Juli, men vil besöge os paa den Dag som sædvanlig og være med at drikke den gamle Fröken L:s Skaal.

Min Kone hilser Dem paa det Venligste.

Deres hengivne

Fr. Paludan-Müller.

VI.

Kbhvn. d. 11 November 1867.

Tak, kjære Brandes, for den tilsendte lille Afhandling om Henrik Ibsen, for hvem De har forstaaet at vække en betydelig Interesse, trods alle de gjorte Ankeposter. Afhandlingen er skreven med Liv og Aand, men hvorvidt den allevegne træffer det Rette, tör jeg ikke indlade mig paa at bedömme, da jeg af alle Ibsens Skrifter kun kjender »Brand», der just ikke tændte mit Hjerte i Flammer. Jeg har imidlertid nu faaet Lyst til at læse Kongs-Emnerne, som De anbefaler saameget. Hvad De i Afhandlingen bemærker, mig angaaende, veed jeg ikke, hvad jeg skal sige til. Jeg har Intet derimod, hvis Tingen er rigtig. Vist er det, at jeg af alle menneskelige Egenskaber sætter Oprigtigheden höiest; hvor den mangler, er der Intet at gjöre, ikke engang for Gud.

Jeg har i den senere Tid læst et Par mindre Stykker af Dem i Illustreret Tidende, om Herz som Lystspildigter og om Alfred de Musset; begge Stykkerne interesserede mig meget, uagtet De jo i det ene lod mig tjene til Folie for desbedre at udhæve Hertz'es Fortjenester. Men det har jeg aldeles Intet imod; tværtimod gjorde den Varme, hvormed De talte, mig godt. Een Ting syntes mig dog, at De ikke tilstrækkeligt udhævede: nemlig Hertz's store Fortjeneste som national Digter. Med Undtagelse af Holberg og Heiberg har ingen af vore gode Digtere leveret saamange træffende Billeder og Figurer fra Folkelivet. Vel forstaaer han ikke altid at laane dem Vinger som Heiberg i hans bedste Vaudeviller; men de ere slaaende sande, som vare de daguerreotyperede og trods al deres Prosa underholdende. —

Lev nu vel! og spred Dem ikke saameget, at De ikke faaer Tid til at samle Dem. Deres.... Evner kræve store Opgaver og vidtomfattende Arbeider.

Deres hengivne

Fr. Paludan-Müller.

VII.

Fredensborg d. 5 Juni 1868.

Kjære Brandes!

Jeg har nu gjennemlæst Deres »Æsthetiske Studier» og sender Dem min Tak for dem. Den förste Afdeling (om det Tragiske og Komiske) bærer med Rette Navn af Studier, da Forfatteren langt mindre i dem lægger an paa at præsentere os sine færdige Resultater end at vise os den Tankeproces, hvorigjennem de ere blevne til. Derved er ogsaa Stilen bleven eiendommelig og meget forskjellig fra den i Charakteristikerne og Skuespilkritikerne. Men denne Stil, som maaskee for de Kyndige vil forhöie Læsningens Nydelse, da man ligesom kan höre Tankepulsen banke i den, vil frastöde det större Publicum, der ikke vil læse mellem Linierne, men vil have Alting klart og let forstaaeligt. Begge Afhandlinger forekomme migforövrigt baade interessante og dybsindige, skjöndt jeg ikke er ganske enig med mig selv, om jeg giver Dem Ret i Alt — dertil vilde udkræves endnu en nöiagtig Gjennemlæsning. De har ved disse Afhandlinger godtgjort Deres Competence til at skrive os en Æsthetik eller Poetik, hvad maaskee for Dem kunde blive en interessant Fremtidsopgave og hvorved et Savn vilde udfyldes i vor Literatur.

Skuespilkritiken vil læses med sand Fornöielse af Alle: den er saavel fra Indholdets som fra Formens Side fortrinlig. Sproget er ædelt og Framstillingen overalt beaandet.

Med Hensyn til Charakteristikerne, da kjender De allerede min Mening om de fleste af dem. De ere alle skrevne med Aand og Talent, men jeg vilde dog ikke underskrive enhver af de afgivne Domme, mindst med Hensyn til Hertz og Ibsen. Med Undtagelse af Amors Genistreger finder jeg ikke at hans versificerede Lystspil kunne maale sig med de bedste af hans prosaiske, og hvad Ibsen betræffer, da kan jeg ingenlunde gaae ind paa Deres höie Lovtaler over Kongs-Emnerne. Hverken for Psychologiens eller Historiens Domstol holder Stykket Stand, uagtet jeg ikke vil negte, at det indeholder flere ypperlige, ja endog geniale Scener.

Hvad nu endelig min egen Ringhed betræffer, da læste jeg Deres Afhandling om »P.-M. og hans Adam Homo» ikke blot uden Fortrydelse, men med den Interesse, som altid följer en personlig Afspeiling, hvad enten denne nu er i Damers Öine eller i Mænds Tanker. I Skitsen af Forfatterlivet har jeg ikke blot som sædvanligt erkjendt Deres store Combinationstalent og Deres Evne til at oprede spaget Blaar og Garn — NB! ikke Blaagarn! — men kan i flere Dele være enig med Dem. Hvad derimod Dommen over de enkelte Værker angaaer, da skal jeg hverken benegte eller bekræfte den, men forbeholder mig mit uafhængige Votum, der i flere Tilfælde maaskee ikke saa lidt vil afvige fra Deres.

. . . . . .

Deres hengivne

Fr. Paludan-Müller.

Åsigterna om vintergatan.

Till innemot slutet af det senast förflutna århundradet hade astronomerna företrädesvis, ja nästan uteslutande sysselsatt sig med undersökningar om rörelserna hos de kroppar, som räknas till vårt solsystem. Visserligen hade man ej underlåtit att medelst iakttagelser bestämma läget af ett stort antal s. k. stjernor på det skenbara himlahvalfvet, men med högst få undantag var det omöjligt att på grund häraf vinna någon egentlig astronomisk kunskap. Ty en sådan förutsätter alltid kännedomen om en rörelse, hvilken åter endast kan ernås, då stjernors lägen blifvit bestämda vid minst tvenne olika tidsepoker. De iakttagelser, som blifvit anställda före medlet af det adertonde seklet, voro i allmänhet ej tillräckligt noggranna, hvaraf följde, att kännedomen om stjernornas rörelser ej förän långt senare kunde vara annat än högst ofullständig. — Vid undersökningar, hörande till stellarastronomien, var man sålunda nästan uteslutande hänvisad till betraktelser och spekulationer grundande sig på stjernornas skenbara fördelning på himmelen, samt på företeelsen af den svagt skimrande gördel, hvilken nästan såsom en storcirkel omsluter firmamentet. Detta ljusbälte, som vi benämna *vintergata*, kallades af grekerna »Galaxias» och förmodades redan af några deras filosofer (Demokritos, o. a.) bero på det sammanlagda ljusintrycket af en otalig mängd stjernor, hvilka voro för ljussvaga att kunna särskiljas från hvarandra af blotta ögat.

Det synes visserligen knappast möjligt att ensamt på denna väg utbilda en positiv stellarastronomi och framför allt att afgöra dess vigtigaste fråga, den nämligen huruvida stjernorna, dem vi skåda på firmamentet, med vår sol bilda ett system i mekanisk mening, som åtminstone nu har karakteren att vara stabilt, eller om rörelserna i detsamma böra förutsättas vara sådana, att de enskilda kropparna aflägsna sig mer och mer från hvarandra, utan att någonsin mer återkomma i hvarandras närhet. Besvarandet af denna och dylika frågor kommer alltid att mer eller mindre bero på metafysiska och subjektiva skäl, såvida undersökningen icke stödjer sig på verkliga, iakttagna rörelser, och saknar derför vetenskapligt värde; men icke desto mindre äro de försök, som i denna riktning blifvit gjorda, af högsta intresse. Det har nämligen visat sig, att åsigter på den antydda vägen blifvit vunna, hvilka i vissa afseenden varit i verkligen förvånande grad riktiga; och detta oaktadt bevisen och slutledningarna ofta varit af så obestämd, ja underhaltig art, att vi omöjligt kunna tillerkänna dem någon öfvertygande kraft.

Huruvida ens nu, då kännedomen om stjernornas rörelser vunnit en grad af utveckling, som ojemförligt öfverträffar det föregående århundradets, stellar-

astronomien inträdt i stadiet af att vara en positiv vetenskap, är en fråga, hvars afgörande måste bero på den olika uppfattning, man kan hafva bildat sig om gränserna emellan det positiva, hvars realitet ej kan betviflas, och det metafysiska, det rent spekulativa. Visserligen måste hvarje iakttagelse kunna läggas till grund för en slutsats, och denna åter igen för en ny slutsats o. s. v., så att man ständigt synes hafva ett obegränsadt fält öppet för spekulationen. Saken förhåller sig emellertid icke så, och förbiseendet häraf innesluter ett af de gröfsta misstag, naturvetenskapsmannen kan förebrå filosofen. Hvarje iakttagelse är nämligen endast relativt riktig, hvaraf åter med nödvändighet följer, att vi ej kunna afgöra, huruvida ens den första, omedelbart ur iaktagelsen dragna slutsatsen är absolut sann. För oss är densamma städse endast sannolik, och denna sannolikhet öfvergår äfven på de följande, medelst spekulation vunna resultaten, men alltid i förminskad mån, ju längre kedjan af slutledningar är. Denna behöfver i sjelfva verket alldeles icke vara synnerligen lång, innan man kommit till resultat, hvilkas osäkerhet och ofta oriktighet är förvånande stor. — Gränsen intill der man kan tillerkänna resultaten af det på iakttagelser grundlagda tankearbetet en positiv karakter, är derföre något vilkorlig och dess uppdragande måste i någon mån bero på forskarens vetenskapliga takt. Förbrytelser emot denna äro emellertid alldeles icke så sällsynta, som man vore benägen att förmoda, utan man skulle tvärtom med största lätthet kunna sammanställa ett långt syndaregister, häntydande på den menskliga naturens benägenhet att ej vara nog varsam vid begagnandet af sin dyrbaraste egendom, sitt sunda förnuft. Vi nämna i förbigående endast ett exempel på en förnuftets utsväfning, hvilken emellertid allena uppväger tio; det var Hegels påstående, att emellan Mars och Jupiter ej skulle kunna finnas någon planet. Ödet, som ibland förekommer oss ironiskt, fogade emellertid så, att planeten Ceres upptäcktes af Piazzi i Palermo nästan samtidigt som Hegel i skrift meddelade sitt »bevis» för en sådan upptäckts omöjlighet.[1]

Likvisst gifves det vissa vunna resultat af stellarastronomiska forskningar, hvilkas realitet ej på något sätt torde kunna betviflas och hvilka derför hafva en verkligt positivt vetenskaplig karakter; men frågan är, huruvida de insigter, man sålunda vunnit utöfver föregående tiders åsigter, äro nog besläktade med hvarandra, stå i ett nog väsentligt inbördes sammanhang, för att desamma skulle kunna utgöra grundvalen för en systematisk vetenskap. Måhända består hela vår stellarastronomi endast af spridda fakta utan något inre samband? Auguste Comte, den ryktbare franske tänkaren, besvarar denna fråga med ett bestämdt *ja*.[2] »Det är således förgäfves», säger Comte, »som man

[1] Denna anekdot finnes omnämd i ett bref från Schumacher till Gauss.

[2] *Traité philosophique d'astronomie populaire*, Paris 1844. Hans i nämda verk p. 112 uttalade åsigt lyder: »Bien loin que la saine astronomie concerne, comme on le croit ordinairement, tous les astres observables, il importe beaucoup de reconnaître qu'elle est, au contraire, nécessairement bornée à quelques-uns d'entre eux, l'immense multitude des autres n'y pouvent essentiellement figurer qu' à titre de moyens naturels d'observation. Il faut, à cet effet,

sedan ett halft århundrade bemödar sig att urskilja tvenne slags astronomi, en *solsystemets* och en *stellarastronomi*. I deras ögon, som göra vetenskapen till en sammanfattning af verkliga lagar och ej endast af spridda fakta utan inre sammanhang, förefinnes den senare säkerligen endast till namnet, under det att den förra utgör en verklig astronomi.» Ingalunda kunna vi obetingadt instämma i denna Comtes åsigt, då, enligt vårt förmenande, en verklig stellarastronomi endast kan vara en tidsfråga, såvida en sådan ej redan skulle förefinnas; men icke desto mindre hafva vi ansett oss böra anföra Comtes mening, emedan densamma på sin tid ej var oberättigad samt dess uttalande utgjorde en väl behöflig protest emot den hyperspekulativa riktning, som på stellarastronomiens gebiet älskade att söka en tummelplats för sina debaucher. — Vi skola nu bemöda oss att framlägga det slag af tankeverksamhet, som synes oss hafva gjort den anförda gensagan behöflig. Det är möjligt att vi derunder komma att yttra tvifvelsmål om det berättigade, eller måhända till och med kunna påvisa det felaktiga i deduktionerna hos män, hvilka i andra afseenden räknas till mensklighetens yppersta. Emellertid tro vi oss detta oaktadt på intet vis stöta mot den aktning, man alltid är skyldig åt store mäns minne; ty det synes som om den sanna storheten endast skulle vinna derpå, att den oförskylda lager, som en blind beundran försökt att häfta vid den ärligt förtjenta, blifver borttagen.

Stjerneverlden företer sig för oss såsom projicierad på den inre sidan af en ihålig sfer, det s. k. himlahvalfvet. På detsamma dels urskilja vi ett stort antal mer eller mindre intensiva ljuspunkter, dels erfara vi äfven ett annat

---

déjà poser ici, en principe général, la distinction fondamentale des divers astres visibles en *interieurs* et *exterieurs*, selon qu'ils appertiennent au même système solaire que notre propre planète, ou qu'ils sont placés en dehors de ce système. Cette indispensable distinction, souvent représentée par le contrast, désormais irrécusable entre l'idée indéfinie *d'univers*, domine nécessairement l'ensemble de la vrai philosophie astronomique, qui, sans elle, ne saurait aboutir qu'à des notions confuses et incertaines. Le cours entier de ce traité démontrera, de la manière la plus décisive, que nos saines connaissances astronomiques sont essentiellement bornées au *monde* dont nous faisons partie, c'est-à-dire au groupe peu nombreux qui, conjointement avec notre terre, circule autour de notre soleil. Envers ces astres seulement, nos théories, soit géométriques, soit mécaniques, sont pleinement satisfaisantes, de manière à permettre des prévisions aussi précises que certaines. Quant à tous les autres corps que nous pouvons apercevoir, nous ne possédons avec sécurité que des notions purement négatives, en vertu desquelles nous pouvons assurer qu'ils n'appartiennent pas à ce système partiel, unique objet propre de l'astronomie positive, et qu'ils n'enfluent aucunement sur ses phénomènes intérieurs, seuls dignes de nous interésser sérieusement, comme plus ou moins liés aux vraies conditions d'existence de l'humanité. — — — — — — — — — — — — — — — — —
— —
— —

C'est donc en vain que, depuis un demi-siècle, on s'est efforcé de distinguer deux astronomies, l'une *solaire*, l'autre *sidéral*. Aux yeux de ceux qui font consister la science en lois réelles et non en simples faits incohérents, la seconde n'existe certainement que de nom, et la prémière seul constitue une véritable astronomie.»

ljusintryck, i det de ljussvagare och sannolikt mer aflägsna stjernorna ej med blotta ögat kunna särskildt varseblifvas utan endast genom deras stora antal förläna en viss, allmän ljushet åt himlahvalfvet. På detta urskiljer man under stjernklara nätter vintergatans i hvitt skimrande bälte från den mörkare himmelsgrunden. Några större eller mindre afstånd till olika stjernor eller delar af rymden kan man naturligtvis ej direkt urskilja, men det intrycket gör sig dock gällande, att de ljusare stjernorna äro oss närmare än de svagare. — De för blotta ögonen synliga stjernorna synas fullkomligt regellöst spridda på firmamentet, först ett noggrant efterräknande visar oss, att de ljussvagaste af dessa stjernor i något större mängd förekomma inom en zon, genom hvars midt vintergatan drager sig fram. Sjelfva vintergatan är emellertid ingalunda ett likformigt bälte med öfverallt samma bredd, utan tvärtom ganska oregelmässig, ehuru i sin helhet ganska nära motsvarande en storcirkel. I olika delar af vintergatan finner man olika ljushet, olika bredd, olika formationer samt förgreningar af högst egendomligt utseende; något före dess inträde i det norra himmelshalfklotet förmärkes en delning af det ljusa bältet, som fortsättes ända till stjernan α i Svanen, desslikes utgår en gren i stjernbilden Perseus, som slutar ungefär vid α Tauri, under det att hufvudgrenen går mot Orion och Procyon. På det södra halfklotet är vintergatans utseende än besynnerligare. Förgreningarna äro högst talrika och oregelmässiga, så att de trotsa hvarje beskrifning. I det fortlöpande ljusbältet märkes dessutom liksom svarta öppningar, de s. k. kolsäckarne, men långt ifrån sjelfva bältet finner man tvenne, liksom från vintergatan borttagna ljusfläckar, de s. k. magellhanstmolnen. — Om nu vintergatan utgöres af en, för oss oräknelig stjernehär, så synes i sjelfva verket sannolikheten ej vara allt för stor, att alla dessa stjernor med hvarandra bilda ett enda system i mekanisk mening. Härtill är vintergatans företeelse för litet symmetrisk. Nära invid temligen stjernfattiga ställen, »öppningar», befinnes mycket tätt sammangyttrade stjernhopar; förgreningar och kanaler omvexla på ett så mångfaldigt sätt, att man svårligen kan föreställa sig, huru stabiliteten i ett sådant system vore möjlig.

På dessa sparsamma fakta synes nu svårligen någon positiv vetenskap kunna grundläggas; icke desto mindre hafva desamma åtskilliga gånger tjenat till utgångspunkt för spekulation. — Redan Kepler förmodade vintergatan vara en omätlig stjernring, i hvars midt vår sol är belägen; han antog dervid solen vara den förnämsta kroppen i verlden, vara likasom hjertat i universum, från hvilket ljus och värme sprides till verldsalltets olika delar. Han föreställde sig vidare stjerneverlden vara begränsad och omsluten af ett sferiskt kristallager, hvars diameter är bortåt 37,000 ggr större än jordens afstånd från solen. Sferens tjocklek ansåg han emellertid ej vara mer än omkring 2 geogr. mil. — Man kan antaga, menar Kepler, följande den hebreiska traditionen, att stjernorna befinna sig spridda inom detta sferiska lager, hvilket skulle bestå af något vattenartadt ämne, fruset till is, i följd af det stora afståndet från solen, urkällan till värme och ljus i universum. Keplers uttalade åsigter — om de i alla

afseenden voro hans egna, skola vi lemna derhän — äro så vidt skilda från de faktiska förhållandena, att endast Keplers stora namn kan förläna dem något intresse. Mycket snart lemnade han gränserna för det positiva vetandet, hvilka visserligen på hans tid ej voro så synnerligen vida, och lät sin fantasi fritt utsväfva, uppställande dervid den ena hypotesen efter den andra. Först tillåter han sig utan något vetenskapligt berättigande det antagande, att stjernornas afstånd från solen förhålla sig till Saturni (den då kända yttersta planeten) afstånd liksom detta senare förhåller sig till solkroppens radie. — Vidare håller Kepler före, att en tredjedel af den i verldsrymden befintliga materien är koncentrerad i solkroppen; den andra tredjedelen har åtgått till planeterna och till etern (ett af Aristoteles begagnadt uttryck), som uppfyller rymden inom stjernesferens konkavitet. Denna sfer är slutligen danad af den återstående tredje delen. Då nu den inre sferytans radie är bekant på grund af hans hypotetiska analogi, så kunde han lätt beräkna eterns täthet i förhållande till solkroppens. Tätheterna förhålla sig nämligen omvändt såsom de af lika stora qvantiteter materie uppfylda rymderna, och dessa förhålla sig åter såsom tredje potenserna af radierna. Emedan nu den inre sferytans radie är 4 millioner ggr större än solkroppens, så sluter han, denna gång med fullkomlig följdriktighet, att eterns täthet endast är en 64 trilliondel af solkroppens. — För att utröna det sferiska lagrets tjocklek, uppgör Kepler en tredje hypotes, lika litet motiverad som de föregående, den nämligen att materiens täthet i det i fråga varande lagret helt enkelt kan beräknas genom att bilda det geometriska medeltalet af de båda föregående tätheterna; han finner sålunda lagrets täthet vara en 2 milliondel af solkroppens. Härmed är lagrets volym äfven gifven, då massan i detsamma är lika med solmassan. Efter en mycket lätt räkning, som vi här kunna förbigå, finner man för lagrets tjocklek de ofvannämda tvenne milen.

I Keplers skrifter finnas likväl ställen, som antyda en sundare uppfattning och mindre vågade hypoteser om materiens fördelning i verldsrymden. Han uttalar nämligen den tanken, att fixstjernorna möjligen äro solar i likhet med vår sol; men, då man genom den kopernikanska astronomien ej vinner något afgörande af denna fråga, fann han ej något skäl att frångå det häfdvunna föreställningssättet. W. Struve, som vi hafva att tacka för en särdeles lyckad analys af Keplers m. fl. meningar om stjerneverldens konstitution, synes vilja tillskrifva Kepler en benägenhet att så mycket som möjligt ansluta sig till den då rådande verldsåskådningen i mening att underlätta det kopernikanska systemets allmännare antagande.[1] Huruvida hans åsigt om verldsbygnaden likväl i någon väsentligare grad närmade sig våra dagars, framförallt, huruvida han hade bildat sig ett klart begrepp om det oriktiga i att tänka sig materien omsluten af en begränsande sferisk yta, kunna vi ej mer afgöra. Sannolikt synes det emellertid ej vara.

---

[1] *Études d'astronomie stellaire.*

Med större bestämdhet uttalar sig Huyghens öfver analogien emellan stjernorna och vår sol, förutsättande dervid i allmänhet en likformig fördelning af stjernorna i verldsrymden. Han antog med andra ord afståndet från vår sol till de närmaste stjernorna vara ungefär detsamma som från dessa till de närmast derpå följande. Med tydliga ord förkastar han läran om fixstjernesferen, sägande: »Så länge man endast kunde betrakta stjernorna med blotta ögonen, uppskattades deras skenbara diametrar för stora, hvaraf följde att afståndet till desamma ej fick antagas vara allt för stort. Under sådana förhållanden borde likväl en skenbar årlig rörelse hos stjernorna varseblifvas, beroende på jordens rörelse kring solen.[1]» Med tuber har man dock märkt, att stjernorna förete sig endast såsom omätbara punkter, hvarföre vi äro berättigade att anse dem vara så långt bort, att den skenbara rörelsen af oss ej kan förmärkas. Men de enskilda stjernorna kunna ej gerna vara väsentligen mindre än solen, alldenstund de från sina omätbara afstånd lysa med så liflig glans. På denna grund kan man ej förmoda dem fasthänga i en och samma sferiska yta, utan strödda i de oändliga himmelsrymderna. — Förmodande alltså stjernorna vara omätligt aflägsna från oss, försökte han en annan utväg än den direkta uppmätningen af parallaxen för att ernå något begrepp om afståndens verkliga storlek. En fotometrisk metod skulle ersätta den direkta. Genom att afblända solens glans kunde han jemföra denna med den skenbara ljusstyrkan hos Sirius, hvarefter stjernans afstånd erhölls medelst räkning under antagande att dess verkliga glans och yta var densamma som solens. På detta sätt leddes han till slutsatsen, att Sirius är 27,644 ggr längre bort från solen, än sist nämda himlakropp från oss.

Huyghens nedlade sina åsigter om stjernornas natur i ett arbete, betitladt *Cosmotheoros,* hvilket för öfrigt innehåller mycket af en så fantastisk natur, att vi hafva svårt att förstå, huru en så skarpt seende man som Huyghens kunde befatta sig dermed. Bland annat försöker han t. ex. besvara frågan, huruvida planetinnevånarne kunde hafva ett sinne utöfver våra fem. — Cosmotheoros säger ingenting direkt om vintergatan, men man kan med största sannolikhet antaga, att han afser äfven denna, då han ordar om stjernornas mängd, såsom större än sandkornen i hafvet. I en annan afhandling *Systema Saturnium,* hvilken synes hafva undgått W. Struves uppmärksamhet, meddelas nämligen, att vintergatan är ingenting annat än en hop af talrika stjernor.[2]

De af Huyghens uttalade åsigterna blefvo snart antagna och reproducerades nästan omedelbart af Fontenelle i en upplaga af det då för tiden berömda

---

[1] Den vinkel, hvarunder jordbanans radie synes från en punkt i rymden, benämnes punktens årliga parallax. Då punkten betraktas från den i rörelse stadda jorden, måste densamma skenbart ändra sitt läge på himlahvalfvet, och som denna ändring är betydlig nog att af oss kunna bemärkas och uppmätas, erhålla vi en bestämning af parallaxen och följaktligen äfven, efter en enkel trigonometrisk räkning, af sjelfva afståndet.

[2] Nam cæteræ nebulosæ olim existimatæ, atque ipsa via lactea, perspicilla inspectæ, nullas nebulas habere comperiuntur, neque aliud esse quam plurium stellarum congeries et frequentia.

populära arbetet *Entretiens sur la pluralité des mondes.* Fontenelle uttalade derjemte afgjort den öfvertygelsen, att vintergatan utgöres af en oräknelig mängd, mycket nära hvarandra belägna solsystem. Man finner i denna skrift till och med antydningar om rörelser hos stjernor, ehuru den olyckliga cartesianska hvirfvelteorien, hvilken Fontenelle ännu omfattade, hindrade honom från en klar uppfattning häraf.[1]

Nära nog samtidigt med det de senare upplagorna af Fontenelles bok sågo dagen, utkom en vigtig afhandling af engelsmannen Halley, deri han bevisar att några stjernor ändrat sitt läge sedan Ptolomei tider och således verkligen äro i rörelse. Denna upptäckt, som efter hand bekräftades och utsträcktes till allt flere stjernor, blef naturligtvis med tiden af den allra största betydelse för uppfattningen af stjerneverldens natur och fordrade med tvingande nödvändighet uppgifvandet af föreställningen om en fast krystallhimmel. Likväl blef denna afhandling till en början föga beaktad och dess resultat betvifladt. Sålunda förblef stellarastronomien fortfarande en vetenskap, som företrädesvis behandlades från spekulativ ståndpunkt.

Då förhållandet var sådant, skall det icke förvåna oss, att vi finna en filosof omkring medlet af det förflutna århundradet sysselsatt med att på spekulationens väg uppdraga verldsbygnadens grundlinier. Kant, ty på den berömde königsberger-filosofen är det vi nu syfta, nedlade sina tankar härom i ett arbete, hvars första upplaga bär årtalet 1755 men icke författarens namn; dess titel är: *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels.*

Vid en analys af denna märkliga skrift är det framför allt nödvändigt att redogöra för sjelfva utgångspunkten samt för de premisser, hvilka Kant ansåg säkra nog att utgöra grunden för sin spekulation. Vi finna då:

1:o att Kant anslöt sig till Huyghens uppfattning af stjernorna såsom sjelflysande klot, utgörande hvar och en medelpunkten för en planetarisk verld, i hvilken »allt kan vara lika så stort och lika så ordentligt inrättadt som hos oss»; att han vidare, äfven i likhet med Huyghens, ansåg »de oändliga himlarymderna vimla af verldsbygnader, hvilkas antal och förträfflighet har ett förhållande till skaparens omätlighet»;[2]

2:o den newtonska gravitationslagens giltighet af honom utsträckt äfven till stjerneverlden. Häri har han onekligen inlagt en mycket stor förtjenst, som ej allenast bevisar hans intuitiva blick, utan äfven låter honom framstå såsom den, hvilken, sannolikt genom ett lyckligt analogislut, ganska väsentligt bidragit till vår nuvarande uppfattning af materien;

3:o att den empiriska basen för Kants spekulation eller den på grund af iakttagelser vunna nya synpunkten, från hvilken Kant ansåg sig kunna se längre än sina föregångare, hufvudsakligen får sökas i ett numera ytterst sällsynt ar-

[1] Fontenelles bok utkom i många upplagor och äfven i bearbetningar på främmande språk under början af 1700-talet.

[2] Kants *Gesammelte Werke,* Bd. 6, pag. 76.

bete »*The Theory of the Universe*» af Thomas Wright.[1] På grund af egna iakttagelser hade denne uttalat såsom sin åsigt, att stjernorna ej äro regellöst strödda i rymden utan ordnade efter eller på ömse sidor om ett fundamentalplan. I sjelfva detta plan skulle stjernornas ömsesidiga afstånd vara minst, men detta skulle ökas i mån som det vinkelräta afståndet från planet blefve större. Ett sådant förhållande antydes för oss derigenom, att stjernor synas i större antal nära vintergatan än längre bort från densamma. Wright's iakttagelser syntes tala för en sådan hopning af de ljusare, med blotta ögonen skönjbara stjernorna, således ej endast för dem, af hvilka sjelfva vintergatan består; men huruvida detta resultat af iakttagelserna äfven var fullt pålitligt, gör Kant icke till föremål för någon undersökning. Han säger endast: »Hvar och en, som under en klar natt betraktar den stjernprydda himmelen, varseblifver det ljusa band, som, genom mängden af de stjernor, hvilka derstädes äro mer hopade än i andra himmelsdelar, och dessas i följd af den i de stora afstånden minskade tydligheten, företer ett hvitt ljus, hvilket vi kalla vintergatan.» Kort derefter tillägger han, väl på grund af Wright's iakttagelser, att af de 2,000 stjernor, som det obeväpnade ögat kan upptäcka på himmelen, den största delen anträffas i en icke särdeles bred zon, hvars midt intages af vintergatan.

Hufvudsakligen ur dessa förutsättningar söker Kant att härleda sin himmelsteori. — Sina betraktelser inleder han på följande sätt. »Emedan stjernorna icke äro satta på en ihålig himmelssfer, utan förlora sig i himmelens djup, den ena längre aflägsen än den andra från vår synpunkt, så följer af denna företeelse (nämligen att stjernorna äro hopade omkring vintergatan), att deras utspridning i rymden ej är lika i alla riktningar, utan att denna har försiggått efter ett plan, som går genom vår synpunkt. Stjernmängdens beroende af grundplanet är så otvetydigt, att äfven de stjernor, som ej egentligen kunna räknas till vintergatan, likväl äro desto tätare sammanhopade, ju närmare de befinna sig vintergatans cirkel.» Han antager således att alla stjernor bilda ett gemensamt system af den antydda beskaffenheten, nämligen ett sådant der de särskilda kropparna i största mängd förekomma i närheten af ett och samma plan, men om utsträckningen af detsamma i olika riktningar af planet har han ej något förmodande. Emedan vidare vintergatan ter sig såsom en storcirkel, så sluter han att äfven vår sol hör till samma system.

Att stjernorna nödvändigt äro i rörelse följer deraf, att de i annan händelse, i följd af den ömsesidiga attraktionen, skulle störta tillsamman. Att vidare dessa rörelser tillika äro omloppsrörelser, tager han för gifvet, och härpå uppställer han allt flere och flere analogier emellan vårt solsystem i smått och stjernsystemet i stort. Redan vida utöfver gränserna för sin tids positiva vetande drar han ej i betänkande att medelst ytterligare konklusioner fullständiga sin verldsbygnad. »Om» heter det pag. 177 »alla stora verldssystems medel-

[1] Wir wollen den Gedanken, den er (Wright) vorgetragen, zu bessern und ihm diejenige Wendung zu ertheilen suchen, dadurch er an wichtigen Folgen fruchtbar sein kann, deren völlige Bestätigung den künftigen Zeiten aufbehalten ist. — *Nat. gesch. des Himmels.*

punkter äro flammande klot, så är detta så mycket mer att förmoda om centralkroppen i det omätliga system, som omfattar alla fixstjernor.» Men någon stjerna af så utmärkande glans, att vi i densamma skulle kunna förmoda en centralsol, se vi dock icke. Förklaringen härtill söker Kant deri, att denna centralkropp, som i vintergatans system motsvarar solen i vårt planetsystem, är mycket långt aflägsen från oss och dess skenbara glans i följd deraf betydligt förminskad. Vore volymen af denna kropp äfven 100,000 gånger större än vår sols och dess verkliga ljusstyrka följaktligen vore 10,000 gånger större (förutsatt att ljusnaturen är densamma), så behöfde man tänka sig denna centralkropp endast vara 100 gånger längre aflägsen än Sirius antages vara från oss, för att dess skenbara glans skulle vara lika med denna stjernas[1]. — Slutligen säger han sig funnit det ej vara osannolikt, att just Sirius är denna centralkropp, ehuru de grunder, som anföras till stöd för denna förmodan, visserligen äro allt annat än öfvertygande.

Som man ser, beror den kantiska åsigten om verldsbygnaden hufvudsakligen på det antagandet, att de ljusare stjernorna äro sammanhopade i närheten af vintergatan. Detta är emellertid icke händelsen, hvarföre vi måste anse Kants »teori», då det enda empiriska stödet för densamma ej håller streck, ohjelpligen vara fallen. Ej heller resonemanget att stjernorna skulle störta tillsamman, såvida de ej voro i rörelse, är här af någon betydelse; ty hvem säger att så icke kommer att ske? Hvad skulle Kant t. ex. svara, om någon påstode, att en sådan sammanstötning just ligger i skaparens afsigt? Den enorma värmeutveckling, som dervid skulle ega rum, kunde försätta all materia i gasform, hvarefter skapelseprocessen ånyo skulle börja. Nya verldar, nya solar och nya boningsplatser för tänkande varelser skulle i följd häraf efterträda de gamla; nya organismer och en ny odling skulle uppstå, utan att man om den föregående kunde hafva någon den ringaste aning. Ett sådant påstående skola vi nu visserligen icke göra, ty vi hafva empiriska bevis för att stjernorna verkligen äro i rörelse samt att den attraktionskraft, hvarmed de inverka på hvarandra, åtminstone i de oss närmaste himmelsrymderna, är jemförelsevis liten, emedan afstånden äro mycket stora; men det syntes på sin plats att medelst ett drastiskt exempel visa det fåfänga i alla bemödanden att på metafysiska grunder komma till någon positiv kunskap om naturen. Detta oaktadt må man likväl ingalunda förneka möjligheten af att himlakroppar stöta tillsamman. I smått erfara vi sådana sammanstötningar ganska ofta, då meteorstenar nedfalla till jorden, men hvarför skulle ej äfven större massor kunna råka på hvarandra under deras färd genom rymderna? Det är t. ex. ej alldeles otänkbart, att de fenomen af plötsligt upplysande stjernor, man understundom varseblifvit, någon gång berott på sammanstötningen af tvenne stora massor.

Den af oss sedda vintergatan anser Kant ej vara den enda, utan förmodar töckenfläckarna utgöra liknande system, ehuru i följd af deras ofattliga afstånd

[1] Vid detta exempel accepterar Kant uppenbarligen Huyghens hypotes, att solkroppen och Sirius hafva samma storlek och således i lika afstånd lysa med samma glans.

skenbart så små. Han framhåller dervid sannolikheten af att alla dessa vintergatsystem i sin tur kretsa om någon gemensam centralpunkt, och i analogi härmed kan man tänka sig system af än högre ordningar.

Innan vi lemna Kants verldsteori, skola vi framhålla den högst märkvärdiga omständigheten, att han likväl på sätt och vis hade rätt i sitt förmenande, att äfven de ljusare stjernorna förete en sammanhopning eller förtätning i vintergatans plan. Visserligen är detta ej riktigt eller åtminstone ej påfallande riktigt, så länge man betraktar endast de stjernor, som varseblifvas med blotta ögonen, men räknar man med alla dem, som med en tub af ganska måttliga dimensioner kunna upptäckas, så blifver åter den kantiska åsigten den riktiga. Härom visste man dock ingenting säkert förrän långt senare.

Oberoende af Kant kom den berömde matematikern och tänkaren Lambert till ett nära nog liknande föreställningssätt; i ett hänseende afveko dock hans åsigter ganska väsentligt från Kants. Under det att Kant tänker sig alla stjernor, dem vi kunna varseblifva såsom sådana, de må vara synliga för blotta ögonen eller höra till de otaliga i vintergatans skimmer, bilda ett enda system, tänker sig Lambert vintergatan utgöras af flera specialsystem eller partiela stjernhopar. Solen med dess planeter och kometer benämnes af honom ett system af första ordningen; flera solar, en stjernhop eller ett system af andra ordningen. Flera dylika hopar bilda åter ett system af tredje ordningen; såsom ett sådant företer sig för oss vintergatan i sin helhet. — I verldsrymden finnas flera vintergatssystem, hvilka åter bilda ett system af fjerde ordningen, o. s. v. såsom vi sågo hos Kant.

Äfven Lambert anser den newtonska gravitationslagen gälla inom hela universum och sålunda uttrycka en väsentlig materiens grundegenskap. Hans argumentation för densamma lider dock af samma principiela fel som Kants grunder för nödvändigheten af stjernornas rörelser. Lambert känner nämligen redan till, att rörelser hos några stjernor blifvit bemärkta, och sluter häraf, att rörelsen är en allmän egenskap, som tillkommer hvarje materiel punkt, således äfven vår egen sol; men han menar, att just dessa rörelser bevisa nödvändigheten af attraktionslagens allmänna giltighet. Ty, säger han, skulle denna lag icke gälla i verldsrymden, så skulle de olika kropparna förflyttas åt olika håll och hela systemet skulle med tiden upplösas. Ja, visserligen skulle detta inträffa, men hvem säger, att så ej verkligen kommer att ske? Det kunde ju ligga i skapelsens plan och ändamål, att de olika solsystemen skola genomgå det ena stjernsystemet efter det andra, på samma sätt, som en del kometer från främmande solsystem nedstiga till vårt och tvärtom. Vi säga visst icke, att så är förhållandet, och ännu mindre betvifla vi den newtonska lagens allmänna giltighet, men andra, mer positiva skäl måste kunna anföras, för att denna allmänna giltighet skall kunna anses vara bevisad. — Det synes ej heller omöjligt, att Lambert och äfven Kant, bredvid de nedskrifna grunderna haft andra af mer omedveten natur; vi föreställa oss, att de t. ex. ej funnit något skäl vara för handen att antaga ett upphörande af i fråga varande lags giltighet, då alla de kroppar, i hvilkas

rörelser vi kunna märka inflytandet af krafter, utan något undantag bevisa att materien hos dem har samma egenskap. Kant säger äfven uttryckligen, att solens attraktionskraft verkar långt utöfver de trånga gränserna för vårt solsystem, hvilket vi varseblifva af den omständigheten, att kometerna, som dock röra sig vida utom dessa gränser, påverkas af samma kraft.

På grund af analogier antager Lambert, i likhet med Kant, tillvaron af en centralkropp för vårt system af andra ordningen eller den stjernhop, af hvilken vår sol utgör en del. I annan händelse skulle rörelserna inom densamma, lydande de många särskilda attraktionerna, vara mycket komplicerade; ja det synes till och med, som om stabiliteten i ett sådant system ej vore möjlig[1]. Han menar derför äfven att centralkroppen har en mycket betydlig massa, men anser att densamma ej har någon alltför stor egen ljusstyrka; — i annan händelse borde vi ju redan hafva uppmärksammat densamma. Måhända vi en gång skola märka dess tillvaro på grund af de små störingar, som densamma nödvändigt måste förorsaka i planeternas rörelse på samma sätt, som månens rörelse kring jorden afficieras af solens attraherande inverkan. Vi skola då äfven kunna bestämma den riktning, i hvilken denna massa bör sökas. Han framkastar möjligheten af att töcknet i Orion skulle utgöra eller sammanhänga med ifrågavarande centralkropp. — Denna antydan om möjligheten af att ur de mekaniska verkningarna sluta till en osynlig kropps tillvaro framhåller Struve med rätta såsom ett bevis på Lamberts skarpsinnighet.

Skilnaden emellan Kants och Lamberts åsigter beror, såsom vi sett, derpå att Kant antager vintergatan utgöra ett enda stjernsystem under det att Lambert anser densamma bestå af en mängd särskilda stjernhopar. Den förra åsigten är onekligen mer storartad och tilltalande för fantasien, den senare mer nykter, men sannolikt riktigare. Flere af dem, hvilka sysselsatt sig med reflexioner öfver verldsbygnaden, hafva äfven till en början anslutit sig till åsigter, som mer eller mindre varit besläktade med Kants, men ett närmare betraktande och ett djupare studium af vintergatans natur hafva föranledt andra föreställningssätt, hvilka mer likna Lamberts. Den som i detta afseende framför alla andra bör uppmärksammas, emedan hans talrika och trägna arbeten blifvit af den största betydelse för våra nuvarande insigter i stjerneverldens och vintergatans natur, är Sir William Herschel.

Innan vi gå att framställa utvecklingen af de Herschelska åsigterna, som under fortgången af hans arbeten undergingo en fullständig förändring, böra vi med några ord söka att förklara den undersökningsmetod, han använde för att loda stjerneverldens djup i olika riktningar.

[1] I denna punkt är Lamberts resonemang ej fullt bindande. Man kan tänka sig stjernsystem utan någon centralkropp med öfvervägande massa, der rörelserna likväl äro af den beskaffenhet att systemet förblifver stabilt. Om t. ex. de enskilda massorna äro ungefär lika stora och lika långt aflägsna från hvarandra, så kan man anse materien jemt fördelad inom systemet. Ju längre man kommer från systemets midt, desto större blifver, i ett sådant system attraktionskraften till centrum. Naturligtvis måste härvid förutsättas att systemet är begränsadt åt alla sidor samt dess yttre form ej alltför oregelmässig.

Det är en bekant sak, att volyminnehållen af tvenne koner, med cirkelformiga baser och med samma lutning emellan axeln och en sidolinie, förhålla sig såsom tredje potenserna af deras respektive höjder, så att den ena konen t. ex. har 8 ggr. så stort volyminnehåll, om dess höjd är dubbelt så stor som den andre. — De rymder, vi genomskåda, då vi med ett teleskop betrakta någon del af himmelen, äro koniska; deras kubiska innehåll ökas således på samma sätt som tredje potensen af den väg, som den skärpta synförmågan tillåter oss att inträngа i rummet. Betraktas nu himmelen med tvenne teleskop, af hvilka det ena tillåter mig att se dubbelt så långt som det andra, så kan jag förvänta att i det förra teleskopet se 8 ggr så många stjernor som i det andra — såvida nämligen det antagande är riktigt, att stjernorna äro likförmigt fördelade i rymden samt att deras verkliga glans ej är företrädesvis större eller mindre i vissa afstånd än i andra. — Erfarenheten har bekräftat, att detta verkligen i viss mån inträffar. — I stället för att använda olika teleskop, kan man med samma instrument efterse huru många stjernor af olika skenbar glans eller, som man säger, af olika storlek varseblifvas i detsamma. Då nu den apparenta glansen förhåller sig omvändt såsom andra potensen af afståndet från ljuskällan, så böra stjernemängderna förhålla sig omvändt såsom den motsvarande ljusstyrkan, upphöjd till potensen $\frac{2}{3}$; och då man vidare känner förhållandet emellan den apparenta ljusstyrkan hos stjernor af olika storleksklasser, så kan man lätt beräkna förhållandet emellan antalet stjernor, som höra till desamma. Då man klassificerat stjernorna efter deras storlek, har man dervid sökt att följa den regeln, enligt hvilken en stjerna, hvars skenbara glans vore 0, 42 af en annans, skulle räknas till jemt en högre storleksklass. På grund af denna siffra och ofvananförda förhållanden finner man ganska lätt, att förhållandet emellan antalet af de till tvenne på hvarandra följande storleksklasser hörande stjernor bör vara 3, 7. — Genom räkning af stjernor har man funnit, att på norra halfklotet finnas 748 stjernor, som äro ljusare än till och med femte storleken; multipliceras detta tal med 3, 7, så erhålles 2,768 såsom antalet stjernor af till och med 6:te storleken. Det verkliga antalet är 3,002, således ej särdeles mycket större. Multipliceras 3,002 med 3, 7 så befinnes det beräknade antalet stjernor af till och med 7:de storleken vara 11,107 medan det verkliga antalet är 9,951. Man ser emellertid, att stjernornas fördelning i rymden i det stora hela är sådan, som blifvit förutsatt. Likväl gäller detta ej för de allra svagaste stjernorna. Beräknar man antalet af de stjernor, som vintergatan består af, och hvilkas ljusstyrka kan uppskattas på grund af de teleskops storlek, som erfordras för att kunna se desamma, så finner man ett större antal, än som verkligen förefinnes.

Så länge man får antaga, att stjernornas fördelning eller »täthet» öfverallt är densamma, vinner man, genom att räkna antalet stjernor, som synes i ett teleskop, en föreställning om längden af den väg, som detta tillåter oss att genomskåda, eller om teleskopets rymdgenomträngande kraft. Antager man dock denna vara stor nog att genomtränga hela vintergatan, så vinner man,

allt fortfarande under förutsättning att stjernorna äro likformigt fördelade inom detta system, en föreställning om systemets utsträckning i olika riktningar. Härpå grundar sig den berömda metoden af rymdlodningar (»gagings of the heavens»), som ligger till grund för Herschels första undersökningar (1785).

Stödjande sig på de nämda hypoteserna, nämligen om stjernornas likformiga fördelning samt att den rymdgenomträngande kraften hos hans teleskop är stor nog att genomtränga vintergatans aflägsnaste partier, företager han sig en upplodning af densamma och bestämmer systemets yttre form. På grund af dessa iakttagelser och bestämningar finner han, att stjernorna ingalunda äro likformigt kringströdda i alla riktningar, utan att de tvärtom bilda liksom ett linsformigt lager, hvars tjocklek är mycket ringa i förhållande till dess öfriga dimensioner, och inom hvilken vårt solsystem intager sin plats temligen nära midten af tjockleken, samt äfven nära ett ställe, der lagret spaltas i tvenne förgreningar eller armar. Dessa armar, som bilda en mycket liten vinkel med hvarandra, gifva sin tillvaro för oss vid vintergatans omedelbara betraktande tillkänna; de föranleda nämligen fenomenet af vintergatans »bifurkation» från Skorpionens till Svanens stjernbild. »Det är nämligen tydligt, att — om ögat intager en sådan plats inom vintergatan och om stjernorna äro likformigt fördelade inom rymden som de upptaga, — tätheten skall synas vara minst i en riktning, som är vinkelrät mot lagrets hufvudutsträckning. På samma gång bör tätheten tilltaga ganska hastigt i mån som man, öfvergående från den ena riktningen till den andra, närmar sig vintergatans plan, alldeles på samma sätt som vi se en lätt dunst i atmosferen öfver oss förtäta sig till en ogenomtränglig dimma i horizontens närhet, blott i följd af synliniernas hastiga tilltagande i längd[1]. — Stjernlagrets begränsning visade sig för öfrigt ej vara cirkelformig, ja ej ens någorlunda regelmässig, utan formad i åtskilliga bugter och utgreningar. Häraf förklarades äfven vintergatans egendomliga företeelser såsom effekten af den perspektiviska anblicken af mer eller mindre utsträckta stjernlager.

Snart nog modifierade Herschel sina åsigter ganska väsentligen. — Redan 1796 medgifver han, att hypotesen om stjernornas likformiga fördelning inom systemet är mycket för inexakt för att tjena såsom bas för noggrannare undersökningar. Han anser sålunda, att detaljstudium af vintergatans natur visserligen ej låter utföra sig medelst de omnämda stjernlodningarna, men han förkastar dock icke alldeles denna metod, t. ex. för att utforska de allmänna dragen af systemets form. — Ej långt härefter uttalar han sig än bestämdare om stjernornas olika fördelning, d. v. s. att de stjernor, vi omedelbart se, äro på ett annat sätt fördelade än de, hvaraf vintergatan består. Om denna börjar derjemte helt nya åsigter att göra sig gällande. »Stjernorna, som bilda vintergatan äro mycket olika fördelade», säger Herschel 1802, »och visa tydligen spår af krafter, som sträfva att koncentrera dem i flera särskilda hopar. — År

[1] Efter Sir John Herschels *Outlines of astronomy.*

1814 utvecklar han denna föreställning vidare, efter det att trägna och långvariga iakttagelser bragt hans åsigter till mognad. Vi tillåta oss att anföra hans egna ord: »Vintergatan afbildas vanligen i stjernkartor såsom en oregelmässigt lysande zon, hvilken omcirklar himlahvalfvet, och mina stjernlodningar hafva visat, att dess hvitaktiga färgning härrör från sammanhopade stjernor, hvilka äro för små, att kunna urskiljas med blotta ögonen. Den stora svårigheten att åstadkomma en trogen afbildning af dess lopp är en tillräcklig ursäkt för dem, hvilka på en glob eller i en stjernkarta uppdragit en likformig följd af ljusskimmer[1]. Det är för öfrigt tydligt, att om vintergatan någon gång förr bestått af likformigt fördelade stjernor, detta ej mer är händelsen; ty om man en klar natt betraktar dess lopp emellan stjernbilderna Skytten och Perseus, skall man finna aderton olika schatteringar af glimmande ljus, som likna det teleskopiska utseendet af stora, lätt upplösbara töcken. Utom dessa allmänna skiljaktigheter berättiga oss de i det föregående anförda iakttagelserna att förmoda ett sönderbrytande af hela vintergatan i alla dess små delar, beroende på den hopbildande kraft, som uppstår af den öfvervägande attraktionen i dess omkrets. — Emedan stjernorna i vintergatan fortfarande äro underkastade inverkan af en kraft, som oemotståndligt sträfvar att sammanföra dem i grupper, så kunna vi vara säkra på, att desamma ifrån att endast tillnärmelsevis hafva bildat hopar, skola genomgå alla stadier, tills de komma i ett sluttillstånd, då grupperna antagit klotform och äro alldeles isolerade från hvarandra. En vigtig slutsats kunna vi häraf draga. Det tillstånd i hvilket den oafbrutet verkande, hopbildande kraften bragt vintergatan, är ett slags kronometer; likasom vintergatans sönderbrytning bevisar, att hon ej evigt kommer att bestå, likaså intygar samma företeelse, att vintergatan ej sedan evighet varit till.»

På grund af Herschels iakttagelser befinnes att inom vintergatans zon, beräknad att omfatta 10 °, faller ett jemförelsevis mycket stort antal mindre stjerngrupper, under det att den öfriga himmeln företer större fattigdom derpå. Häraf bör man sluta, att vintergatan består af ett mycket stort antal stjerngrupper af en mycket olika kondenseringsgrad. Åtskilliga af dessa hopar kunna dock åter sammanflyta och bilda sålunda de olika nyanserna i vintergatans skimmer.

En af Herschels sista afhandlingar, som utkom 1817, handlar äfven om vintergatans bygnad.

Densamma synes för det obeväpnade ögat bestå af en följd mer eller mindre kondenserade, lysande fläckar, afbrutna af mörkare mellanpartier.

Vintergatans bredd är mycket olika; densamma varierar från 5 ända till 16 grader.

Det gifves ställen af vintergatan, som ej ens hans 40-fots teleskop kan genomtränga.

[1] Professor E. Heis har i en år 1872 utkommen stjern-atlas lemnat särdeles vackra afbildningar af vintergatans lopp.

Vår sol jemte alla de stjernor, vi kunna se med blotta ögonen ligga djupt inne i vintergatan (d. v. s. stå icke på sidan) och utgöra en del af henne.

I en året derpå utkommen afhandling erkänner han uttryckligen, att hans teleskop ej äro mäktiga att fullständigt genomtränga vintergatan. »Om våra stjernlodningar ej mer upplösa vintergatan i stjernor, så beror detta ej derpå, att hennes väsende är tvifvelaktigt, utan emedan hennes djup är outgrundligt.»

Vi hafva nu i största möjliga korthet redogjort för arten af Herschels arbeten med afseende på utrönandet af vintergatans natur samt för de åsigter, hvilka under arbetenas fortgång blifvit omfattade af den store mannen. Till något egentligt resultat har han väl ej kommit och härpå är visserligen icke att undra. Emellertid hafva vi dock hans arbeten att tacka för den första egentliga, på iakttagelser grundade kunskap om detta storartade fenomen, hvars begrundande låter oss ana storleken af den verld, som ter sig för våra blickar, och som kan omfattas af vårt förstånd.

Någon tid efter Herschels död finna vi W. Struve sysselsatt med undersökningar, hvilkas ändamål i det närmaste var detsamma som det, den förstnämde hade afsett med sina sträfvanden. Struve begynner dock sitt arbete på en helt annan väg; i stället att med sina studier åsyfta en direkt undersökning af vintergatans optiska företeelser, begynner han med att närmare utröna frågan om de större stjernornas fördelning i rymden. Med större stjernor mena vi då dem, som kunna ses med ett instrument af måttliga dimensioner (t. ex. en s. k. kometsökare) och af hvilka de svagaste räknas till 9:de eller 10:de storleksklassen. Det materiel, på hvilket han skulle stödja sina undersökningar, var emellertid ingalunda så fullständigt, som det, vi nu förfoga öfver, och först efter bemödanden, under hvilka hela hans skarpsinnighet trädde i dagen, erhöll han siffror, med hvilka den egentliga undersökningen kunde begynna. — Vi kunna här ej närmare redogöra för gången af hans behandling af dessa siffror, men resultatet af denna består först och främst deri, att stjernorna af den ofvannämda kategorien visar en ganska betydlig sammanhopning i de himmelsdelar, genom hvilka vintergatan går fram. Sedan han vunnit detta resultat, går han att kombinera detsamma med dem, som vunnits på grund af detaljstudier öfver vintergatans företeelse, och han finner dervid att kondensationen, som bemärkes hos stjernorna intill 9:de storleken, följer alldeles samma lag, enligt hvilken vintergatans stjernor äro ordnade[1]. På grund häraf tror sig Struve kunna uttala följande sats:

»Det är höjdt öfver alla tvifvel, att fenomenet af den kondensation, vi varseblifva hos stjernorna i en viss riktning af det eqvatoreala bältet[2], på det allra närmaste sammanhänger med vintergatans natur, eller rättare, att denna kondensation och vintergatans företeelse äro identiska fenomen.»

Struve förbiser visserligen icke, att hans undersökningar ej sprida det

[1] De svagaste af Herschel sedda stjernorna räknas till 16:de storleksklassen.

[2] I följd af materialets ofullständighet voro Struves undersökningar inskränkta inom en zon omkring eqvatorn.

ringaste ljus öfver vintergatans bifurkation och än mindre öfver smärre anomalier, men han håller före att hans material är för ofullständigt att låta inflytandet af dessa anomalier blifva märkligt i de större stjernornas kondensation.

Herschel har visat, år 1817, att vintergatan är outgrundlig, äfven för hans teleskop af 40 fots fokallängd. »Häraf följer», säger Struve, »att om vi betrakta alla stjernor, som omgifva vår sol, såsom tillsamman utgörande ett stort system, omfattande hela vintergatan, så äro vi i fullständig okunnighet om dess utsträckning i rymden, och vi hafva ej den ringaste föreställning om detta immensa systems yttre form.»

Struves satser om vintergatans natur närma sig således ganska mycket de åsigter, Kant långt förut, ehuru utan att dervid kunna stödja sig på några egentligen positiva grunder, hade uttalat. Hos Struve är det visserligen lika litet som hos Herschel fråga om någon centralkropp, men i ett annat afseende finna vi ett resultat, till hvilket vi tro oss se en antydning hos Kant. Struve bevisar nämligen, att stjerntätheten är störst i vintergatans plan, men aftager temligen hastigt åt båda sidor om densamma. Enligt hans analys är detta aftagande nästan fullkomligt detsamma hos vintergatans stjernor som hos de ljusare och i denna omständighet ser han ett öfvertygande bevis för riktigheten af sina satser. Något dylikt har Kant visserligen äfven tänkt sig, då han säger: »Det skimrande bältets bredd, som representerar ett slags djurkrets, beror på höjden af de rörliga kropparna öfver fundamentalplanet eller på lutningen af deras banor mot samma plan. Emedan banornas lutning emellertid i allmänhet är ringa, så befinner sig kropparna mera spridda från hvarandra ju större deras afstånd från fundamentalplanet är[1]. — Från Herschels äldre åsigter skilja sig Struves hufvudsakligen i denna punkt. Herschel måste, för att kunna uppdraga konturerna af systemets yttre form, antaga stjerntätheten inom detsamma vara öfverallt lika; Struve kan naturligtvis så mycket mindre godkänna detta antagande, som redan Herschel sjelf frångått detsamma, ehuru visserligen i en annan mening. Struve fasthåller, att stjernorna inom hvarje med fundamental-planet parallelt lager äro likformigt fördelade; Herschel åter anser i sina senare afhandlingar, att vintergatan består af särskilda stjernhopar, samt att gruppbildningen fortfarande försiggår, — Man skulle kunna säga att Herschels föreställningar närma sig Lamberts, men Herschel säger dock icke något bestämdt om att de särskilda hoparna bilda system i mekanisk mening och ännu mindre finnes någon antydan om att dessa system vore stabila, utan snarare tvärtom. Men allra minst kan man hos Herschel märka något spår af en sådan åsigt, att de särskilda hoparna skulle vara genom mycket stora afstånd åtskilda från hvarandra. Herschel säger endast att de särskilda hoparna med tiden komma att bilda globulargrupper, då naturligtvis hvarje

[1] Vi kunna ej underlåta att återigen anmärka det högst märkvärdiga deri, att Kants föreställningar kommit sanningen så nära, oaktadt deras deduktion hvilar på så ytterst lös grund. Om banrörelser veta vi ännu knappast någonting.

grupp är ett särskildt system för sig och antagligen långt aflägsen från hvar och en af de öfriga[1].

Följer man de senaste Herschelska åsigterna, och om man dervid tänker sig den gruppbildande kraften bero på något annat än på den vanliga attraktionen, så skulle man lätt komma derhän, att tänka sig globulargruppen alltmer och mer förtätad tills dess de särskilda stjernorna, den ena efter den andra, skulle störta tillsamman. Dessa våldsamma processer skulle naturligtvis hafva en högst intensiv värmeutveckling till följd, hvilken i sin tur kunde föranleda att alltsamman upplöste sig i gaser och bildade ett töcken, hvarefter verldsbildningsprocessen ånyo skulle begynna. Sannolikheten af att i denna riktning komma till något positivt resultat är visserligen ytterst ringa, då vi ej känna något fenomen, som direkt tvingar oss till antagandet af dylika åsigter, men antydningar om att stora förändringar försiggå inom den nebulösa verlden saknas visst icke. — Vi skola derför här bifoga den anmärkningen, att en sådan kondenserande kraft visserligen kan tänkas oberoende af den allmänna attraktionen. En sådan finna vi nämligen osökt i eterns motstånd, i följd hvaraf den lefvande kraften minskas och omsättes i värme. Inom planetsystemet hafva vi visserligen endast märkt spår af en sådan kraft, men den korta tid, inom hvilken våra iakttagelser äro förlagda, försvinner i jemförelse med tiden för detta systems bestånd såsom sådant, och denna försvinner åter i jemförelse med den tid, som åtgår för vintergatans omvandlingar.

Öfverensstämmelsen emellan de större stjernornas skenbara fördelning och vintergatans formationer är för öfrigt ej så stor, som man på grund af Struves undersökningar skulle vara böjd att förmoda. — På observatorium i Bonn har under Argelanders ledning blifvit utfördt ett särdeles vigtigt arbete, nämligen en kartläggning af alla på norra halfklotet synbara stjernor af till och med 9:de storleksklassen, således af alla dem, som vi i det föregående benämt större stjernor. Härigenom föreligger numer ett vida omfångsrikare och derjemte vida tillförlitligare material, än det Struve förfogat öfver. Argelander har sjelf ej underlåtit att ur detta material draga de vigtigaste och de intressantaste konsekvenserna. Vi skola framhålla endast en enda af dem, den nämligen att stjerntätheten emellan vintergatans båda grenar alldeles icke företer det aftagande, som man vore böjd att vänta på grund af vintergatans anblick på denna del af himmelen. Visserligen är stjerntätheten emellan de båda grenarna något ($^1/_{21}$) mindre än i desamma, men jemföras i fråga varande ställe med andra delar af vintergatan, så finner man att förstnämda hör till de stjernrikaste; och dock förmärker ej ens det skarpaste öga i mellanrummet något spår af det ljusskimmer, som betecknar äfven vintergatans svagaste partier på den dunkla himmelsgrunden. Struves åsigt om att vintergatan helt enkelt är företeelsen af stjernornas kondensation besannar sig således icke i den mening, att lagen för de små stjernornas kondensation vore densamma som för de större.

[1] De tider, som här komma i fråga, äro ojemförligt stora, äfven i förhållandet till de geologiska perioderna.

De små stjernorna äro relativt mer kondenserade i vintergatan än de större. Om denna kondensation emellertid är verklig, eller endast beroende derpå att vårt stjernsystem vid vintergatan sänker sig djupare i himmelsrymderna än vid andra ställen, kan Argelander på grund af sina iakttagelser ej afgöra.

Professor E. Heis i Münster har nyligen utgifvit en stjernkarta, der äfven särdeles vackra afbildningar af vintergatans utseende förefinnes. Om äfven ej andra omständigheter talade derför, så skulle man dock endast på grund af dessa afbildningar svårligen kunna undgå att fatta den åsigt, enligt hvilken vintergatan består af ett stort antal, olika formade och oregelmässiga stjernhopar, samt att äfven vår sol hörer till en sådan. Der vintergatan synes delad, sänka sig tvenne omätliga lager mot vårt stjernsystem, i hvilka en del stjernor äro nog ljusa att kunna räknas till de större antal, hvarigenom den något större stjernrikedomen blifver förklarad, som Argelander fann ega rum i de båda grenarna än emellan desamma.

Upprepa vi nu den frågan, huruvida stellarastronomien är eller har utsigt att blifva en positiv vetenskap, så måste vi formulera henne på ett annat sätt än Comte. För oss är icke planetsystemet »le monde» och stjerneverlden »l'univers», utan vi anse den verld, om hvilken vi kunna vinna sådana kunskaper att på dem en positiv vetenskap kan grundläggas, åtminstone sträcka sig ett godt stycke in i det stjernsystem, till hvilket vår sol hör. Huruvida åter menniskoslägtet skall blifva nog gammalt att kunna vinna någon annan kunskap än en rent deskiptiv om de aflägsnare stjernsystemen, är naturligtvis öfverflödigt att yttra sig om, då hvarje åsigt härom nödvändigt måste bero på osäkra och sväfvande förutsättningar. Om slutligen vårt stjernsystem utgör en begränsad grupp för sig, eller om detsamma medelst stjernbryggor eller mindre täta ställen sammanhänger med andra stjernförtätningar, är en fråga som ej nu kan besvaras. Det finnes dock utsigter, om ock ej så säkra, att denna fråga en gång skall finna sin tillfredsställande lösning.

H. GYLDÉN.

Den högre lärarinnebildningen i Sverige.

(Med anledning af "Förslag till förnyadt reglemente för Högre lärarinneseminarium och den dermed förenade normalskolan för flickor".)

Frågan om det qvinliga slägtets ställning i förhållande till staten och familjen har aldrig varit föremål för så mycket intresse, så mycken eftertanke och så många strider, som den är i våra dagar. Också inställer den sig nästan sjelfmant vid behandlingen af de allra flesta stora och små samhällsangelägenheter, ja man kunde med Ernest Legouvé påstå, att den »länkar sig samman med det nittonde århundradets alla öfriga idéer» och att den »är en af hufvudartiklarna i dess program». Tyvärr har enighet i åsigter ännu ej på långt när kunnat åvägabringas ens i hufvudpunkterna: ännu finner mången det oafgjordt om qvinnans andliga begåfning är qvantitativt eller endast qvalitativt olika mannens, ännu tvistas alltjemt om hvad som månde utgöra gränsen för qvinnans verksamhetsfält, och i samband dermed stå naturligtvis ock frågorna om hennes likställighet med mannen och om hvad som bör göras för de enskilda qvinliga personligheternas utveckling.

Det hörer icke till den uppgift, vi nu förelagt oss, att på något sätt gripa in i striden om detta ämnes grundprinciper; men vi tillåta oss erinra derom, att särskildt i vårt land ganska betydelsefulla resultat föreligga såväl i teoretiskt som i praktiskt hänseende. Att qvinnorna duga till vida mer än hvad man förr trodde dem om, är bevisadt på ett för dem mycket hedrande sätt. Alla veta, att i våra dagar det ena verksamhetsfältet efter det andra, der förut endast män ansågos kunna arbeta med framgång, öppnats jemväl för qvinnor, och det torde vara lika allmänt bekant, att dessa sistnämda icke på något enda område svikit det gifna förtroendet. Vi påminna i förbigående om det häftiga motstånd, som gjordes mot förslaget att låta qvinnor arbeta i post- och telegrafverkens tjenst, och om de kraftiga skäl, som framdrogos för att bevisa orimligheten af detta »påhitt». Ock nu? Man förmår knappast anföra ett enda exempel på bristande trohet och nit och ytterst få sådana på oduglighet, der man nämligen uppstält tillräckliga kompetensvilkor. Den allmänna meningen har ock blott på de sista tio eller tjugu åren undergått en mycket genomgripande förändring. Det hjertlösa och dumma hånet vågar nu nästan aldrig framträda, och jemväl de likgiltigas stora hop har ansenligt minskats. Äfven de farligaste af alla fiender till qvinnans höjande genom bildning och arbete: vi mena de många lyckliga familjemödrar, som, derför att de sjelfva känna sig tillfredsställda af att verka endast i hemmets fridfulla krets och icke veta af brist och nöd, hafva så svårt att fatta, det någon annan verksamhet anstår en qvinna än den, som utföres vid hemmets härd — äfven de synas hafva fått ögonen öppna för att det för en qvinna äfven finnes andra sätt att verka till välsignelse.

Huru denna angelägenhet kommer att utveckla sig under den närmaste framtiden, derom vilja vi ej försöka någon gissning, men vår fasta öfvertygelse är, att

alla skola till slut ena sig om följande enkla grundsatser: gif hvarje mensklig individ tillfälle att fritt upparbeta sin förmåga i hvilken förnuftig riktning som helst och tillåt hvar och en att arbeta i den kallelse, för hvilken han gjort sig duglig och der det finnes arbetsfält för honom! Det är visserligen både möjligt och troligt, att en alltför hastig tillämpning af en så liberal grundsats skulle till en början medföra en eller annan olägenhet. Vi föreställa oss, att t. ex. en eller annan ung qvinna skulle lockas att försöka sina krafter på företag, hvilkas utförande hon icke befunnes vuxen; men det är ej och har ej varit tal om att förhasta sig, utan om att erkänna och förnuftigt tillämpa en rättvis och billig princip, och med iakttagande deraf skulle helt visst utvecklingen reglera sig sjelf och det hela leda till en god utgång.

Men huru olika meningarna än må vara om graden af qvinnornas anlag och arbetsförmåga, så nekar dock numera ingen att de äro »varelser med förnuft och fri vilja», och då lär det väl ock blifva svårt att alldeles förmena dem tillfälle till uppfostran, t. o. m. om detta ord tages i sin högre betydelse. Ehuru statsmakterna i Sverige aldrig velat erkänna sig hafva förbindelser att bekosta flickors undervisning på samma sätt som gossars, hafva de likväl vid många tillfällen i ord och handling lagt i dagen stort deltagande för saken.

Det var 1858, som frågan om den qvinliga bildningens ordnande första gängen gjordes till föremål för riksdagens uppmärksamhet. Då beslöts en skrifvelse, i hvilken Rikets ständer anhöllo, »att Kongl. Maj:t täcktes låta uppgöra och till rikets näst sammanträdande ständer öfverlemna förslag till undervisningens ordnande för den qvinliga ungdomen, med hufvudsakligt afseende fästadt på bildande af lärarinnor.» Vi beklaga, att vi här ej ens i största korthet kunna redogöra för ärendets senare skiften; derom böra vi dock erinra, att 1859 års riksdag beviljade anslag till inrättande af ett seminarium för bildande af lärarinnor, ehuru Kongl. Maj:t icke ansett sig kunna aflåta den af ständerna begärda propositionen, »emedan statsverkets tillgångar redan vore tagna i anspråk af många och vigtiga föremål.» Dåvarande ecklesiastikministern, grefve Henning Hamilton, hade ock inför Kongl. Maj:t uttalat många betänkligheter mot flickors uppfostran utom hemmet och förklarat, att »frågan om lämpligheten af offentliga läroanstalter för den qvinliga ungdomen måste *såsom regel* nekande besvaras.»

Den i fråga varande lärarinnebildningsanstalten kom emellertid till stånd redan 1861 och har sedan dess oafbrutet fortgått, ehuru 1864 väsentliga förändringar skedde i dess organisation.

Det är med denna inrättning — hvilken, tyvärr, ända sedan 1864 varit utsatt för ganska stort misstroende och utgjort föremål för täta och häftiga anfall — som vi ämna sysselsätta oss i återstoden af denna uppsats. Att nu upptaga denna fråga till behandling synes oss lämpligt särskildt derför, att nyligen och ungefär samtidigt hälften (två) af direktionens ledamöter afgått och ersatts med nya krafter, och derför att, innan detta personombyte skedde, direktionen till Kongl. Maj:t öfverlemnade ett »Förslag till förnyadt reglemente för Högre lärarinneseminarium och den dermed förenade normalskolan för flickor.» Till ledning för våra betraktelser hafva vi haft ofvannämda förslag jemte en den 15 September 1876 daterade underd. skrifvelse, som bl. a. innehåller motiver till förslaget, samt följande, fyra tryckta skrifter: *Om Kongl. seminarium för bildande af lärarinnor och den dermed förenade normalskolan för flickor.* Inbjudningsskrift af Ernst G. F. Olbers (Stockholm 1871); *Om Kongl. seminarium för bildande af lärarinnor.* Förslag till ändring i läroverkets organisation, dess styrelse vördsamt understälda af Julius Humble, lektor vid Kongl.

seminarium för bildande af lärarinnor (daterad den 29 April och tryckt samma år); *Förslag till ändringar i Kongl. lärarinneseminariets organisation.* Ödmjuk hemställan till läroverkets styrelse af lektor N. Linder (»en kort promemoria», daterad den 28 Februari 1874 och tryckt i Stockholm s. å.); en skrifvelse *Till Kongl. direktionen öfver seminarium för bildande af lärarinnor,* undertecknad af tio lärarinnor samt inlemnad i Februari 1874 (tryckt s. å.) och slutligen en stor mängd artiklar i åtskilliga tidningar, isynnerhet *Aftonbladet,* under åren 1873—1876.

Tegnér talar på ett ställe om en strid, »der den angripande ej gör annat än slår, och den angripne ej gör annat än faller.» Man är i sanning frestad att tillämpa dessa ord på den »fejd», som för några år sedan utkämpades angående lärarinneseminariet samt med dess direktion och rektor. En kortfattad redogörelse för gången af detta ordskifte, som i så hög grad tog allmänhetens uppmärksamhet i anspråk, skall säkerligen vara af intresse för rätt många af denna tidskrifts läsare.

I tidningen Aftonbladet för den 6 Nov. 1873 lästes en »Vördsam hemställan till direktionen för statens lärarinneseminarium», i hvilken insändaren, som tecknade sig —s—, i ganska fogliga ordalag erinrade om den obehagliga uppmärksamhet seminariet »för några år sedan» hade ådragit sig, och han påpekade dervid särskildt ryktena om öfveransträngning.[1]

Särskildt synes artikelns förf. hafva blifvit upprörd öfver den »häpnadsväckande upplysningen», att, vid undervisningen i pedagogik, »ingen lärobok användes, utan att ämnet skötes och i många år skötts på det sätt att vederbörande lärare ur ett koncept föreläsningsvis (icke genom diktamen) föredrager en mycket utförlig kurs i detta ämne och att eleverna nödgas inhemta sitt vetande genom att under dessa föredrag göra anteckningar, hvilka de sedan naturligtvis måste särskildt redigera, om de skola kunna i tentamina och examina redogöra för deras innehåll». Vidare upplystes, att läraren tidtals *förbjudit* eleverna att göra anteckningar, men i alla fall pretenterat, att de skulle vid följande lektioner och examensprof redogöra för det sålunda meddelade. När man erinrar sig, att pedagogiken är ett för seminarieleverna alldeles nytt ämne och derjemte att ej ens vid universiteten ifrågasättes, att studenterna skola upphemta sina kunskaper endast efter lärarnes muntliga föredrag, så känner man sig sannerligen böjd att instämma med insändaren, då han yttrar, att det ser ut som hade man »tvekat om hvilkendera af två tokigheter vore den minst eller mest tokiga.» — Insändaren slutade med att hemställa om icke direktionen kunde pröfva skäligt att närmare undersöka de i artikeln berörda förhållandena och sedan på lämpligt sätt meddela allmänheten faktiska upplysningar om de resultat, till hvilka dessa upplysningar ledt. Genom en särskild

---

[1] I förbigående må nämnas, att direktionen 1866 i en särskild uppsats helt enkelt förnekade tillvaron af öfveransträngning och desslikes i mycket kraftiga ordalag bestridde riktigheten af flera andra beskyllningar. Hvad särskildt öfveransträngningen angår, finnes dock ett senare yttrande, som förtjenar anföras i detta sammanhang och hvilket bär alla spår af trovärdig nit. I hr lektor Humbles ofvan nämda arbete (sid. 6) heter det om samma fråga: »Att elevernas arbete vore allt för stort, är en anmärkning, som ofta upprepats. *Att dess giltighet så länge från läroverkets sida kunnat bestridas, torde i synnerhet hafva berott derpå, att en noggrann undersökning af den tid, som elevernas hemarbete verkligen upptoge, icke verkställts förr än vårterminen 1870, en undersökning, som ledde till högst betänkliga resultat. Ehuru öfveransträngning sedan denna tid på flere sätt motverkats, ligger, såsom framdeles skall visas, i läroplanens n. v. anordning en ständig anledning till denna fara.*»

artikel fäste Aftonbladsredaktionen uppmärksamhet på den insända interpellationen och erinrade för sin del om klagomålen öfver läseri, hemlighetsfullhet o. s. v.

Detta uppslag var onekligen egnadt att ånyo rikta allmänhetens blickar på seminariet. Direktionen kom i rörelse och lät genom sin sekreterare officielt tillställa Aftonbladets redaktion ett af läroverkets rektor, doktor E. Olbers, till nämda myndighet ingifvet skriftligt anförande (se Aftonbladet för den 19 Nov. 1873), hvari ett försök gjordes att gendrifva de förut nämda artiklarna, hvilka sägas utgöra »en lång rad af ytterst hårda beskyllningar». Tidningen blef emellertid ej svaret skyldig: redan dagen derpå gendref insändaren —s— i mycket energiska ordalag »anförandets» innehåll, och hvar och en, som följde denna strid med uppmärksamhet, kom snart under fund med att, utom i *en* fråga, ingenting var anfördt, som kunde minska anmärkningarnas vigt, och det visade sig att hr O. just i det fallet hade meddelat sina förmän och allmänheten sanningslösa uppgifter rörande sitt eget undervisningssätt. I anförandet fanns en uppgift af följande lydelse: »För att underlätta uppfattningen för lärjungarna har jag — och det förvånar mig i hög grad, att insändaren, som eljest synes vara väl underrättad, icke vet detta — låtit taga ett öfvertryck af det hufvudsakliga uti min framställning och tillställer hvarje lärjunge gratis ett exemplar häraf. Att detta öfvertryck ej är fullt färdigt för 2:a afdelningens kurs, liksom att den 3:e afdelningens under förra läsåret icke fanns i tillräckligt antal exemplar, beror på åtskilliga sammanstötande omständigheter, för hvilka här ej är platsen att redogöra.» Tidningens redaktion betygade sin fägnad öfver att hr O. sjelf, genom nämda åtgärd, »faktiskt underkänt den klandrade undervisningsmetoden»; men redan ett par dagar derefter meddelade hon en upplysning, som på den tiden väckte ett oerhördt uppseende. Redaktionen hade nämligen från seminariet begärt och erhållet bl. a. ett exemplar af det öfvertryck, som skulle innehålla det hufvudsakliga af hr Olbers' framställning af hans undervisningsämne, och deraf funnit, att det ifrågavarande öfvertrycket »endast innehåller *en mindre del* af 2:a afdelningens kurs», hvilken dock skulle vara nära färdig, och *en sida* af den tredjes, hvilken enligt uppgift skulle finnas fullständig, om än »under förra läsåret» antalet *exemplar* var otillräckligt.» Tidningen anser sig kunna påstå, att denna lilla stomme, ej ens med ett pedagogiskt oförsvarligt *uttänjande* af den muntliga utvecklingen och förklaringen, kan räcka till för mer än en obetydlig del af läsåret, och att följaktligen allra största delen af andra afdelningens kurs fortfarande måste grundas på föreläsning, utan någon annan stödjepunkt för lärjungarna än de tidsödande och otillförlitliga anteckningar, som under det muntliga föredraget kunna göras. Den enda sida, som fanns af 3:dje afdelningens kurs, gjorde naturligtvis hvarken till eller från[1].

[1] Äfven innehållet i dessa ömkligt ryktbara anteckningar har fått en belysning, som ingalunda är fördelaktig. I Aftonbladet för den 9 Nov. 1874 underkastas de nämda öfvertrycken en omsorgsfull kritik, som tydligen härleder sig från en mer än vanligt sakkunnig och skarpsinnig granskare. Denna kritik, i hvilken en stor mängd om tanklöshet och den gröfsta okunnighet vitnande prof framdragas och belysas, slutar med följande ord: »Tänker man sig dessa »anteckningar» såsom lärobok för blifvande lärarinnor, så är väl det sannolikast, att eleverna skola stanna vid att lära dem utantill, och sålunda derpå endast förlora tid och möda; liksom sannolikt, att andra verkningar af de samma skola undanrödjas genom den faktiska beskaffenheten af en i seminariet gifven sund undervisning. Ville man deremot föreställa sig något positivt inflytande af denna pedagogik på den blifvande lärarinnan: det blefve att hon skulle tro sig ega kunskaper der hon kunde duka upp ord; att hon skulle skapas till en olidlig småtyrann mot föräldrar och barn; samt att hon skulle ledas till bemödandet

»Det är», heter det vidare, »fullkomligt öfverflödigt att med någon som helst benämning karakterisera hr Olbers' uppgift: dess faktiska och dess moraliska beskaffenhet ligger i öppen dag. Läroverkets direktion har låtit föra sig bakom ljuset och, naturligtvis i god tro, genom offentliggörande af hr Olbers' anförande medverkat till att äfven föra allmänheten bakom ljuset. Detta är redan ledsamt nog, liksom vi väl kunna fatta, med hvilket djupt obehag seminariets aktade lärare, föreståndarinna och lärarinnor skola bevitna ett sådant skådespel. Men det fins i denna sak någonting ännu värre, och hvad det är, kan en hvar säga sig sjelf, som blott besinnar den frågan: hvad skola seminariets *lärjungar* känna och tänka vid ett sådant föredöme från lärarens och läroverkschefens sida?

För egen del kunna vi tillägga, att — enligt meddelande af en person, som då tillhörde seminariet och hvars trovärdighet icke lemnar rum för en skymt af tvifvel — dessa onekligen hårda ord *icke* inom läroverket ansågos öfverdrifna. Stämningen bland både lärare och lärarinnor lär hafva varit så ytterst pinsam, sedan det beryktade »anförandet» blef synligt, att nästan ännu hårdare ord väntades.

Om någonsin en läroverksstyrelse har bjudande anledning att gripa in, så är det väl under sådana förhållanden, då snart sagdt en hel institutions anseende står på spel. Seminariets direktion hade blifvit inför hela landet stämplad såsom minst sagdt försumlig i sina åligganden; dess närmaste styresman var utpekad såsom den der å embetets vägnar farit med falska uppgifter, och det under den försvårande omständigheten, att han sjelf skulle haft gagn, hans elever deremot och det läroverk han tillhörde skada af osanningen, om den ej blifvit vederlagd. Hvad gjorde direktionen under dessa omständigheter? är en fråga, som helt naturligt inställer sig. Hvad den *bort* göra är i sanning lätt att säga; alternativen voro ej många och ej svåra att finna. Voro beskyllningarna sanna, så borde väl nödiga rättelser genast hafva skett; voro åter alla eller blott några af de »hårdaste» icke sanna, så fordrade ju äfven det ljummaste intresse för läroverket, att vederläggning ofördröjligen offentliggjordes. Att hänvisa för saken intresserade personer till »besök i läroverket» är redan i och för sig en löjlighet, och blir det i ännu högre grad, när man besinnar, att seminariet har elever från alla delar af landet.

I början synes direktionen verkligen hafva ämnat att göra någonting åt saken. I medlet af Dec. 1873 ingick nämligen denna myndighet till chefen för ecklesiastikdepartementet med anhållan att han, »med anledning af de anmärkningar som i tidningen Aftonbladet förekommit mot seminarium för bildande af lärarinnor och den i förbindelse dermed stående normalskolan», måtte »åt sakkunnige män uppdraga att om läroverket taga fullständig kännedom och öfver detsamma afgifva det utlåtande, hvartill omständigheterna kunna föranleda.» På denna hemställan gaf ministern det utan tvifvel kloka och riktiga svaret, att en undersökning borde anställas »beträffande sådana läroverket rörande förhållanden, mot hvilka anmärkningar blifvit riktade», samt att resultaten af denna undersökning borde bringas till allmänhetens kännedom, men att direktionen sjelf hade att, med biträde af en eller flera af henne tillkallade sakkunnige

---

att, såsom mål för sin uppfostringsverksamhet, bilda eleverna till lillgamla, pedantiska, osjelfständiga avtomater.»

Vi kunna tillägga, att undervisningen i pedagogik, vid statens högre lärarinneseminarium långt derefter fortgick alldeles som förut och som den fortgått ända sedan 1864: »enligt föreläsningsmetoden», ehuru till en del med ledning af det bekanta öfvertrycket, af hvilket intet ytterligare lär ha blifvit utdeladt.

män, företaga en dylik undersökning samt derefter till chefen för ecklesiastikdepartementet afgifva det utlåtande, som af omständigheterna må finnas påkalladt.»

Och sedan? Jo uti inledningen till den skrifvelse, i hvilken direktionen framlägger motiven för sitt förslag till förnyadt reglemente heter det: »Direktionen omförmälde» (i en föregående skrifvelse) »i underdånighet, hurusom en dylik undersökning ju redan vore för direktionen såsom sådan en pligt, hvilken likväl vid det i fråga varande tillfället af direktionen blifvit satt i fråga att åt andra öfverlemnas endast på den grund, att direktionen kunde anses i frågan jäfvig. *Då emellertid chefen för Eders Kongl. Maj:ts ecklesiastikdepartement icke så uppfattat förhållandet, måste direktionen anse frågan om någon speciel undersökning för tillfället förfallen.*

Ännu i detta ögonblick finnes icke en tillstymmelse till bevisning förebragt mot t. ex. beskyllningarna rörande seminariets rektor.

Huru sådant skall kännas för lärarepersonalen är lätt att inse, när man betänker en föreståndares grannlaga ställning till kamrater och elever. Der om någonstädes äro förtroende och personlig aktning af nöden. Det är ju föreståndaren, som för läroverkets och dess lärares talan inför direktionen i frågor rörande både heder och ekonomisk välfärd; det är han, som bör hafva största inflytandet vid afgifvandet af officiela vitsord om lärarnes nit och skicklighet, och efter honom, mer än efter någon annan, bestämmes det allmänna omdömet om huru läroverket motsvarar statens och enskildas förtroende.

Under de för seminariet allt annat än behagliga ordskiftena 1873—1874 gjordes ofta den frågan: Hvad tänka och säga läroverkets egna lärare och lärarinnor? Något särskildt svar å lärarekårens vägnar afgafs icke då och har oss veterligen ej blifvit afgifvet. Deremot förekom i Aftonbladet för den 14 November 1873 — således ej långt efter det första anfallet — en ganska märklig uppsats, undertecknad »Lärare vid seminarium för bildande af lärarinnor». Artikelförfattarne anse tidningens ordalag kunna tolkas derhän, att alla eller åtminstone flera lärare och lärarinnor, som tjenstgjort eller tjenstgöra vid läroverket alltsedan förändringen 1864, skulle vara underhaltiga; de anmärka, att tidningen direkt angripit en lärare, men för öfrigt lemnat fritt spelrum för gissningar och förmodanden; de medgifva, att det icke ligger utom pressens uppgift att beifra missbruk vid de offentliga läroverken, och de förklara sig villiga att offentligen meddela upplysningar om sitt lärosätt, i fall de skulle personligen angripas. Men de betona starkt att anklageiser af sådan art måste vara »bestämdt formulerade.» Tidningen gick strax denna önskan till mötes, formulerade skarpa och alldeles otvetydiga anklagelser mot ännu en lärare samt upprepade sina äldre påståenden och — sedan hördes ingenting vidare af från insändarne. Längre fram lät redaktionen af *Tidskrift för Hemmet* först i Aftonbladet och sedan i tidskriften införa af kända och ansedda personer afgifna, fördelaktiga omdömen om »undervisningsskickligheten hos åtskilliga från kongl. seminarium utgångna lärarinnor.» Syftet med dessa intygs meddelande — som enligt redaktionens egen uppgift var »att förekomma att en oförtjent skugga kastades på hela den från kongl. seminarium utgående lärarinneverksamheten» — blef utan tvifvel vunnet; någon vederläggning af de mot direktionen och enskilda lärare gjorda anmärkningarne innehöllo intygen likväl icke, och redaktionen gaf sig, så vidt vi kunna se, ej ut för att åsyfta något sådant. Icke heller hr Humbles arbete gendrifver en enda af de svårare anklagelserna.

Sedan vi nu kastat en blick på kongl. direktionens verksamhet såsom styrande, (hvarom äfven i det följande ett och annat skall meddelas) ärna vi tillse huru samma myndighet lyckats i sitt försök att skrifva lagar för den institution, hvars bästa den är skyldig att befrämja.

Nu gällande reglemente, utfärdadt den 6 Augusti 1864, lider af stora brister. Också hafva deri tid efter annan gjorts åtskilliga ändringar och tillägg. Behofvet af en ny stadga gjorde sig likväl gällande på ett alltför känbart sätt för att låta afvisa sig, och den 16 September 1870 fick direktionen befallning att »*under loppet af det då ingångna läsåret*» afgifva förslag till nytt reglemente. Men Kongl. direktionen delade tydligen ej Kongl. Maj:ts åsigt, att brådska var af nöden, och tog sig derför god tid, ehuru detta dröjsmål ej gerna kunde blifva utan obehagliga följder. Så, för att anföra ett enda exempel, fick, till följd af brist på befordringslag, lektorsbefattningen i teologi stå ledig från 1872 och ända till dess Kongl. Maj:t den 5 Mars 1875 kom i tillfälle att stadfästa ett af direktionen ej långt förut inlemnadt förslag till särskild stadga för tillsättning af läraretjenster. Först i September 1876 inkom ett fullständigt förslag med tillhörande motivering. Det är dessa sistnämda handlingar, som vi skulle önskat underkasta en omständligare pröfning. Tyvärr få dock denna tidskrifts utrymme och våra läsares tålamod icke tagas i anspråk för en utförlig granskning, och vi måste derför begränsa vår undersökning till enskilda partier af förslaget. Vi skola emellertid söka hålla oss till de vigtigaste och intresssantaste delarne.

Till en början anse vi oss skyldiga att meddela den ganska märkliga redogörelsen för orsakerna till direktionens långsamhet i detta lagstiftningsarbete. Efter att hafva omnämt den med Kongl. Maj:ts bifall 1870 vidtagna förändring, hvarigenom, »med upphäfvande af studiidirektors-, föreståndarinne- och kamrerarebefattningarna, vid läroverket finge anställas en rektor och två biträdande (!) föreståndarinnor», säger direktionen sig »hafva funnit, att icke oväsendtliga hinder för utarbetandet af ett sådant förslag mötte uti den ovisshet beträffande anordningen af Rikets allmänna elementarläroverk, hvilken då rådde, helst som nya stadganden i afseende å lärares kompetens m. m. kunde öfva ett omedelbart inflytande på de föreskrifter, som uti i fråga varande förslag borde upptagas». Direktionen begärde derför och erhöll genom nådigt bref af den 7 Juli 1871 »tillstånd att få uppskjuta afgifvandet af förslag till nytt reglemente under ännu ett år, eller till medlet af år 1872.» Under sistnämda år fann sig direktionen föranlåten att, närmast med anledning deraf att lektorsbefattningen uti kristendom vid seminarium genom innehafvarens afgång blifvit ledig, uti underdånig skrifvelse anmäla, »hurusom den fortfarande ovissheten om de stadganden för lärares kompetens, hvilka kunde uti en ny allmän skollag komma att ingå, gjorde det för direktionen *nära nog omöjligt* att då inkomma med förslag till förnyadt reglemente för läroverket, hvarför direktionen underdånigst anhöll om uppskof[1] härmed och om rättighet att under tiden uppehålla den lediga lektorsbefattningen genom vikarie.» Den 24 Januari 1873 lemnade Kongl. Maj:t bifall äfven till denna anhållan. Slutligen omnämnes den befordringsstadga, om hvilken vi förut talat och till hvilken vi längre fram återkomma, hvarefter direktionen öfvergå till andra ämnen.

De betraktelser, till hvilka denna resumé gifver anledning, framställa sig sjelfva, och vi behöfva alltså icke tjena med några fingervisningar. Endast derom erinra vi, att de nya stadganden om elementarlärares kompetens, på hvilka direktionen bidade, ännu allt jemt låta vänta på sig.

[1] Således nu på obestämd tid.

Den betydelsefullaste delen af den underdåniga skrifvelsen är naturligtvis den, som innehåller framställningen af de allmänna grunder, som direktionen ansett böra vara bestämmande vid anordnandet af ifrågavarande läroverk. Till en början redogöres för seminariets ändamål. Detta »kan icke vara att bilda lärarinnor för folkskolan eller för småskolan eller för anställning i enskilda familjer, der för flickor en bildning önskas, som endast i mindre mån höjer sig öfver folkskolans»; af seminariet måste fordras något mera, »för hvars bestämmande likväl, då staten icke ordnat läroverk för den qvinliga ungdomen, icke kan finnas annat mått än de kunskaper, hvilka ingen bildad qvinna, efter vår tids föreställningssätt, kan sakna, och hvilka de från seminariet utgångna eleverna således måste kunna meddela blifvande lärjungar.» Direktionen anser denna bestämning tillräcklig, »om det ock medgifves», att den »ännu är och måste vara sväfvande.» Vi för vår del våga tro, att både någonting mera och någonting värre kan sägas om detta resonnemang, isynnerhet när det jemföres med hvad strax derefter yttras. Det heter nämligen, att ett sådant läroverk, om det skall kunna gagna i vidsträcktare kretsar, måste företrädesvis rikta sitt sträfvande på bildandet af lärarinnor för qvinliga elementarläroverk, och vidare att på sådana lärarinnor olika anspråk kunna ställas, »så att af flertalet, undervisande i skolornas lägre klasser, fordras förmåga att undervisa i de första grunderna af alla der förekommande ämnen, hvaremot för de högre klasserna behöfvas lärarinnor med ett högre kunskapsmått om också blott i ett eller några få ämnen.» Direktionen förklarar vidare, att »ett minimum af undervisningsskicklighet och insigter i alla till elementarbildningen hörande ämnen är för alla nödvändigt.» Först och främst skall nu seminariet meddela detta minimum, och dertill fordras en treårig obligatorisk kurs, »om ock under det tredje år(et) valfrihet kan medgifvas i de matematiska och naturvetenskapliga ämnena.» Äfven vissa öfningar anses kunna uppställas såsom valfria, men för öfrigt har direktionen icke kunnat godkänna yrkandet på en mera utsträckt fackbildning, så vidt det afser eleverna i allmänhet. Huru långt det ifrågavarande yrkandet sträckt sig får man icke veta, men direktionen polemiserar skarpt emot detsamma, och som denna polemik är ganska egendomlig, anse vi oss böra meddela det hufvudsakligaste deraf. »Man synes», heter det, »hafva alltför högt uppskattat det inflytande på elevernas studium, som *anordnandet af en i alla fall enligt direktionens uppfattning (?) för tidig fackbildning skulle medföra.* Då man deri sökt bot mot s. k. lexläsning, mot brist på sjelfverksamhet och koncentration m. m., behöfver det knappast påpekas, att dessa senare lika litet äro en nödvändig följd af obligatorisk läsning, som deras upphäfande är det af en införd valfrihet Det beror på sjelfva undervisningen, framför allt inom ett läroverk, som afser bildandet af lärarinnor, att söka väcka elevernas intresse, *icke för det ena eller andra speciella facket, utan för vinnandet af allmän bildning* och sträfvandet efter att tillegna sig förmågan att meddela sådan.»

Någonting som knappast behöfver påpekas är sannerligen ock, att denna framställning är mycket besynnerlig och dessutom ganska oklar. Det nästföljande stycket går emellertid på en helt annan melodi: »Om», heter det der, »elev har för afsigt att söka anställning såsom föreståndarinna eller lärarinna på högre stadier i en flickskola och derföre önskar vinna en större vana vid undervisning och lärjungars behandling, eller en större speciel kunskap i den ena eller andra gruppen af läroämnen, än som kan komma samtliga elever till del», så bör tillfälle att få denna önskan uppfyld vare henne inom läroverket beredt, och derför har direktionen föreslagit en fjerde årskurs, under hvilken elever, sedan de »under den obligatoriska kursen tillegnat sig ett

nöjaktigt mått af allmän bildning», skulle kunna »med verkligt gagn koncentrera sina studier på vissa med hvarandra gemenskap egande ämnen», åt hvilka deras håg och anlag företrädesvis vore riktade, samt genom begränsningen af dessa ämnens antal, hafva tid dels till sjelfstudier, dels att med uppmärksamhet följa undervisningen inom läroverket o. s. v.

Hufvudsumman af direktionens förslag är således, att vid lärarinneseminariet skall under tre års tid nästan uteslutande meddelas obligatorisk undervisning, och att tillfälle till fackbildning skall beredas endast för dem, som hafva lust och råd att uppoffra ännu ett år på sin lärarinnebildning. Och på det denna förmån ej måtte blifva alltför mycket beroende endast af förmögenhetsvilkor, har direktionen hos Kongl. Maj:t anhållit om ett årligt belopp af två tusen kronor »att efter direktionens beprövande användas till stipendier af högst tre hundra kronor åt elever, som genomgå den fjerde årskursen, mot åliggande för stipendiat att, då sådant påfordras, biträda vid undervisningen inom normalskolan.»

Fastän temligen allvarsamma invändningar kunna göras mot det sätt, på hvilket det fjerde året är anordnadt, känna vi oss tacksamma för erkännandet att fackbildning dock är af nöden äfven för lärarinnor. Kommer blott en sådan anordning till stånd, så skola utan tvifvel behöfliga ändringar kunna genomdrifvas, så att denna kurs må förvandlas till hvad den kan och bör blifva. Hvad åter angår längden af den obligatoriska kursen, tro vi fullt och fast, att direktionen begått ett stort och farligt misstag.

De oss tillgängliga skrifterna om lärarinneseminariet visa mer än tillräckligt, att frågorna om lexläsning och ett mera sjelfständigt studiiarbete, om allmänbildning och fackstudium, om tvångsämnen och valfrihet gifvit anledning till allvarsamma meningsbrytningar äfven inom sjelfva läroverket. Under perioden 1861—1864 var undervisningen hufvudsakligen anlagd på att erbjuda ledning vid valfria studier; inom det egentliga seminariet funnos endast fyra obligatoriska ämnen: kristendom, modersmålet, undervisningslära och helsolära, men i stället en hel mängd valfria ämnen. Ehuru vi aldrig hört, att de elever, som då fingo sin bildning vid seminariet, visat sig olämpliga för lärarinnekallet (många finnas, som påstå att *de* visat sig fullt ut lika användbara som de efter den tiden utgångne), så vilja vi gerna instämma i hr Humbles åsigt »att ett allt för stort utrymme lemnades åt valfria studier», och att detta var ett fel, just derför att »elevernas förkunskaper voro mycket svagare, än senare blifvit förhållandet.» Äfven vi äro fullt och fast öfvertygade om nyttan af »allmänbildning» och »harmonisk bildning», så vida nämligen dessa ord tolkas på ett förnuftigt sätt, och således ej i den utsträckning, som den senare lagstiftningen för universitet och skolor inlagt i dessa ord. På senare tider har i sanning — såsom ock blifvit ej allenast påpekadt, utan ock tydligen ådagalagdt, — ifrandet för s. k. allmänbildning med dertill hörande lexläsnings- och examensväsende gått så långt, att man hållit på att, åtminstone hos en alltför stor del af den bildningssökande i ungdomen, döda allt djupare intresse för vetande och studier. Vid lärarinneseminariet vann allmänbildningsteorien en fullständig seger genom den våldsamma omgestaltningen 1864, hvilken inom direktionen hade en motståndare, friherre A. H. Fock, »som», yttrar hr Humble, »i ett utförligt anförande reserverade sig mot densamma på grund af farhågor, hvilka erfarenheten väl ej i allo, men dock i väsentliga punkter synes mig hafva bekräftat.» Redan 1870 framställde lärarekollegiet en anmärkning om att eleverna så starkt upptagas af lexor, att ingen tid för dem blir öfrig till sjelfstudium. Slutligen framlade hr Humble i sitt arbete ett utförligt motiveradt förslag — hvilket,

af flere spridda yttranden att döma, lärarekollegiet i allo eller i väsentliga delar biträdt — af innehåll, att »läroplanen för de bägge första årskurserna må upptaga uteslutande obligatoriska ämnen (med undantag för engelska språket och två talöfningstimmar i veckan); men att deremot den tredje årskursen må upptaga blott tre obligatoriska ämnen (pedagogik, helsolära och modersmålet), men för öfrigt afdelas i tre linier, hvarjemte äfven några valfria läro- och öfningstimmar må förekomma.» Äfven i detta förslag omtalas ett fjerde år, hufvudsakligen afsedt för »bildandet af skickliga guvernanter.»

Ehuru vi icke helt och hållet gilla hr H:s förslag, hvilket synes oss i någon mån lida af ett fel, som hr H. sjelf förebrår anordningarna af år 1864, nämligen att gå för långt i regeltvång, måste vi fullständigt ansluta oss till den åsigten, att åtminstone ej mer än två år af seminariikursen, den må nu i det hela blifva tre- eller fyraårig, bör användas till en hufvudsakligen obligatorisk läsning. Man erinre sig, att här är fråga om unga qvinnor, som redan vid inträdesexamen måste ådagalägga ganska grundliga insigter och som väl i allmänhet torde få anses ovanligt väl rustade med förmåga att inhemta vetande. Månne ej ytterligare två år skulle vara tillräckliga för inhemtande af nog djupgående elementarkunskaper? Trots det långt gående reglementerandet i fråga om förberedande examina vid universiteten, tvingar man dock ej den nyblifne studenten och blifvande tjenstemannen att släpa med sig de flesta skolämnena, och för öfrigt har han ofantligt större frihet i afseende på val af tid för studerandet af de olika vetenskapsgrenarne: han behöfver ej längre dag efter dag jägtas emellan ett halft dussin olika lexor, utan kan egna åtminstone några veckor eller månader åt två eller tre sammanhängande ämnen, och han får derigenom tillfälle att göra sig en föreställning om hvad ett mera sjelfständigt studiiarbete vill säga. Om seminariieleverna hade en liknande förmån, så skulle vana vid egna studier deraf blifva en följd, och denna vana skulle göra det lättare för en seminariielev att sätta sig in äfven i nya vetenskapsgrenar och derigenom göra henne mer skicklig att undervisa på högre stadier t. o. m. i de ämnen, som hon icke studerat under den valfria kursen.

Hos flickor såväl som gossar uppstår helt naturligt, i och med tilltagandet af deras andliga mogmad, ett omotståndligt begär att fördjupa sig i vissa älsklingsämnen. Man kan vid ungdomens uppfostran näppeligen begå något vådligare missgrepp än att söka qväfva denna böjelse. När man dömer strängt om våra fordna gymnasier och om den studiifrihet, som der gafs alumnerna, förbiser man kanske allt för mycket, att denna frihet dock medförde den stora fördelen, att de mera framstående lärarnes arbete och förmåga derigenom kom till heders, i ty att ungdomen fick tid att tillgodogöra sig deras undervisning och ledning. Nu upptager en dålig eller svag lärare lika mycken tid som en förträfflig. Också är det en allmän klagan, att ungdomen i våra skolor ej förmår vidmakthålla intresset för den allmänbildning, som innötes i densamma. — Lärarinnorna yrka i den förut nämda skrifvelsen, att fjerde och femte (de båda högsta) klasserna i normalskolan må bilda en i viss mån särskild afdelning, *der de flesta undervisningsämnena blifva valfria och sins emellan så grupperas, att ett större utrymme lemnas åt lärjungarnes individuela begåfning och på samma gång åt deras sjelfstudium i de af dem valda ämnen,* och vi tro oss veta, att åtgärder i denna syftning verkligen blifvit med framgång vidtagna vid åtskilliga flickskolor, om ock ej vid statens normalskola. Men seminariieleverna, dem unnar direktionen knappast den ringaste lindring i allmänbildningens stränga kraf. Det är en känd sak, att ej blott hundratals unga qvinnor, som genomgått en vanlig flickskola, utan äfven folkskolelärarinneseminariers elever med utmärkelse

bestridt undervisningen på lägre stadier i skolor och i s. k. bättre hem; skulle då ej en elev, som genomgått två afdelningar vid det högre lärarinneseminariet, hafva *kunskaper* nog att öfvertaga en motsvarande undervisning? Nej, icke enligt direktionens åsigt. Lärarekollegiets mening, som dock är resultatet af en mängd personers fleråriga erfarenhet, den betyder intet emot direktionen, af hvars ledamöter säkerligen ingen befattat sig med undervisningen i något lärarinne-seminarium.

Under de första tre åren (1861—1864) var seminariets närmaste ledning anförtrodd åt en föreståndarinna, och det hade naturligtvis då liksom nu en direktion såsom sin högsta myndighet. »I sammanhang med den år 1864 skedda förändringen tillsattes en studii-direktor, som med biträde af en föreståndarinna skulle hafva »närmaste tillsynen öfver undervisningens gång och ordningens upprätthållande inom seminariet; inom normalskolan uppdrogs detta värf åt samma föreståndarinna jemte en af seminariets öfverlärare.» Herr Humble uppräknar åtskilliga olägenheter såsom följder af denna anordning och menar att »den för läroverken nyttig *organisationsförändring*» inträdde genom brefvet d. 19 Sept. 1870, hvilket gaf direktionen rätt att tillsätta en rektor, som skulle bestrida så väl en förut vid läroverken befintlig kamreraretjenst som de med studii-direktors och föreståndarinnans befattningar förenade åligganden. Nämda tjenster indrogos, men såsom rektors-biträden förordnades tvenne föreståndarinnor, en för seminariet och en för normalskolan.

Denna anordning såsom sådan hade icke behöft leda till några för seminariet obehagliga och skadliga följder. Tvärtom synes det fullkomligt i sin ordning — åtminstone under nuvarande förhållanden — att inom ett läroverk, der undervisningen till största delen bestrides af manliga lärare, högsta ledningen är anförtrodd åt en man; men derför hade man icke behöft ställa så till, att läroverket skulle få skada i stället för gagn af den »nyttiga organisationsförändringen», och ej heller så, att t. ex. lärarinnorna, som voro öfverhopade af ansträngande göromål, fingo lida brist på det nödvändigaste, under det ganska mycket gjordes för att se rektorn till godo, ehuru han bevisligen hade vida lättare åligganden än andra rektorer. Man beredde honom 1870 — med hvad rätt lemna vi derhän — på läroverkets bekostnad en mycket god boställsvåning i sjelfva lärobygnaden[1], ehuru denna redan i början visade sig vara för liten för sitt egentliga ändamål, och tillerkände honom dessutom 2,000 kronor utöfver lägsta lektorslönen — således ganska betydligt mer än hans ungefär jemnåriga kamrater, hvilka samtliga befunno sig i någondera af de två första lönegraderna, d. v. s. i allt hade 2,000 eller högst 2,500 kronor, ehuru de saknade vissa ej ovigtiga förmåner, som stå deras vid elementarläroverken anställde kamrater till buds. Lärarne kunde emellertid då ännu trösta sig med att de i ekonomiskt afseende voro åtminstone likställde med flertalet af hufvudstadens öfriga lärare[2]. Ännu betänkligare var det sätt, på hvilket seminariets

[1] Se bygnadsplanerna i den förut nämda inbjudningsskriften.

[2] Egendomligt nog har äfven den nuvarande ecklesiastikministern, som veterligen ej gjort några svårigheter, när det gält att förbättra rektors löneförmåner, visat sig ganska litet tillmötesgående, när det gält de öfriga lärarnes ekonomiska välfärd. I sitt förslag till stat upptager direktionen 3,600 kronor såsom hyreshjelp åt sex lektorer à 600 kr., och i motiverna omtalas, att direktionen »redan förut dristat fästa» K. Maj:ts uppmärksamhet på den synnerliga vigten af att seminariets lärare äfven i fråga om hyreshjelp blefve likställda med lärarne vid hufvudstadens allmänna elementarläroverk, hvilka genom Stockholms stadsfullmäktiges beslut utöfver sin lön åtnjuta hyresersättning, beräknad för lektorer till ett belopp af 600 och för

och normalskolans lärarinnor behandlades. Redan den 27 Januari 1873 ingåfvo ämneslärarinnorna till läroverkets rektor en skrifvelse, i hvilken nödvändigheten af en löneförbättring lifligt framhålles; men denna ledde icke till någon åtgärd. I slutet af den förut nämda skrifvelse, som tio lärarinnor »i Februari 1874» ingåfvo till direktionen, heter det att den prisstegring som året förut föranledde deras framställning sedan ytterligare ökats »och med den samma svårigheten, ja för flera bland oss omöjligheten att utan öfverdrifvet anlitande af tid och krafter vinna vår utkomst.» »De siffror», heter det vidare, »vi då till Kongl. direktionens behjertande framlade, understiga nu beloppet af våra utgifter, och vi våga under dessa omständigheter hoppas, att Kongl. direktionen med snaraste måtte finna en utväg att afhjelpa detta för så väl skolan som oss sjelfva menliga och tryckande förhållande.» Man kan ej neka, att dessa ord i all sin foglighet göra ett starkt intryck. Emellertid har hr Humble — också i valda och ytterst humana ordalag — i sin bok gifvit hela denna sak en ännu mycket skarpare belysning. I hans framställning få vi bl. a. veta, att lärarinnornas arbete har i medeltal utgjort 24 lektionstimmar, att dessutom sedan 1871 varit stadgadt, det lärarinnorna skulle hela förmiddagen (d. v. s. från kl. $^1/_2$9 till kl. 3) vistas i skolan, hvarigenom det endast på eftermiddagar blifvit dem möjligt att genom privat undervisning förtjena en till lefnadskostnaderna erforderlig fyllnad i inkomsten och medel till en förkofran, som de allt jemt i trots af de knappaste vilkor varit måna att vinna; att detta haft till följd en så stor öfveransträngning, att förhållandet väckt uppmärksamhet hos den vid läroverket anställde läkaren; att läroverkets undervisning lidit men af nämda förhållande o. s. v. I sammanhang dermed upplyser hr Humble, att under det nyss utgångna seminarieelever i allmänhet såsom guvernanter erhålla 500—600 kronor i lön och »allting fritt» — hvilket han anser hafva under de senare dyra åren ungefär motsvarat en skollärarinnelön af 15—1600 rdr — och någon gång mera; och under det några privatskolelärarinnor erhålla 1,200 rdr i lön, och många äfven ganska unga sådana erhålla 1,000 rdr, har sistnämda summa varit högsta lärarinnelönen vid ifrågavarande läroverk; den lägsta har varit 600 och 700 rdr, och var 1874 800 rdr. Herr H. meddelar vidare, att några af lärarinnorna hafva — då en bättre lefnadsställning bjudits — måst utstå en inre strid mellan den egna fördelen och pligten att trygga sig mot armodet å ena sidan och å den andra kärleken till de bägge läroverk, hvilka de tacksamt betrakta såsom sin andliga utvecklings *alma mater*. Och hr H. gifver ganska tydligt tillkänna, att »utomordentliga åtgärder bort vidtagas.» Genom en rättvisare fördelning af statsanslaget hade naturligtvis olägenheterna kunnat i betydlig mån afhjelpas. För

---

adjunkt till 400 kronor. Direktionen anser, troligen med all rätt, att seminariet, »såsom icke varande ett för kommunens behof egentligen afsedt läroverk», ej af stadsfullmäktige lärer kunna påräkna det för ändamålet erforderliga belopp. Hvarför, frågas med allt skäl, har ej herr ecklesiastikministern öfvertalat K. Maj:t att hos någondera af de tre riksdagar, som öppnats sedan stadsfullmäktige fattade sitt beslut, framlägga proposition om åstadkommande af likställighet i detta fall. Riksdagen har förut aldrig visat njugghet mot seminariet, och det är knappast tänkbart, att den skulle afslagit ett så billigt samt för både lärarne och läroverket vigtigt förslag. Väl är det troligt, att, i sammanhang med behandlingen af en sådan proposition, hr ecklesiastikministern fått några frågor om tillståndet vid läroverket och att man velat veta hvarför direktionen, trots en föregående ecklesiastikministers uttryckliga »anmodan» ej företagit undersökning med anledning af offentligt framställda anmärkningar mot läroverket; men vi kunna ej tro, att herr ecklesiastikministern velat på fattiga och svagt lönade lärares och lärarinnors bekostnad undslippa det lilla obehag, som kunnat uppstå genom några förfrågningar i detta afseende.

öfrigt lemnade normalskolan under 1872 och 1873 vida större öfverskott, än som torde hafva behöfts för framtida behof.

Vi hafva sett huru det stod till och hvad man tänkte inom läroverket; direktionen tvangs ungefär samtidigt att framkomma med sin mening, och vi torde böra redogöra äfven för den. Som bekant förklarade 1873 års riksdag, att elementarlärarnes anspråk på förbättrade lönevilkor, såsom grundade på billighet, enligt riksdagens mening icke kunde förbises, och anhöll, att K. Maj:t behagade taga under öfvervägande behofvet af lönetillökning för dessa lärare. Då seminariets direktion med anledning deraf på K. Maj:ts befallning inkom med förslag till förbättring af lönerna vid det under hennes ledning stälda läroverket, befans att hon begärt en lönetillökning af 300 rdr åt föreståndarinnorna och 200 åt de öfriga ordinarie lärarinnorna. K. Maj:t fann sig dock föranlåten att göra proposition om 500 riksdalers förhöjning åt hvardera, hvilka belopp af riksdagen anslogos utan att en enda röst höjde sig deremot. Huru det under de närmast följande åren gick med de extra ordinarie lärarinnornas löner, derom kunna vi ej meddela någon upplysning; men i förslaget till nya stadgar äro lärarinnornas anspråk på ett, som oss synes, något så när tillfredsställande sätt tillgodosedda.

Efter denna lilla episod, hvilken är upplysande i många hänseenden och särskildt utgör ett intressant bidrag till rektoratets historia, vilja vi återgå till våra betraktelser om detta embete.

Den nämda anordningen blef snart föremål för ogillande både inom och utom läroverket. Man kunde ej annat än finna det besynnerligt, att seminariet och normalskolan, — hvilkas elevantal tillsamman ej på långt när uppgå till så hög siffra som de större läroverkens och i hvilka särskildt disciplinens upprätthållande, som eljest utgör en af rektorernas svåraste uppgifter, borde vara ojemförligt mycket lättare än i gosskolor — skulle behöfva ett så dyrt föreståndareskap: tre personer, af hvilka den ena icke hade någon undervisning alls och de två andra endast ett mindre timantal. Hvar och en visste dessutom, att ledningen (inclusive kamrerare och sekreterare-göromål), och det utan stöd af en särskild direktion, i en stor mängd af de bästa qvinliga läroverken i vårt land handhafves af en enda eller ett par qvinnor, som dessutom ofta taga betydlig del i undervisningen. Också yttrar hr Linder i sin ofvan nämda promemoria, att det »torde kunna ifrågasättas, huruvida icke rektorsbefattningen samt lektoratet i pedagogik och metodik borde indragas», och han tillägger: »Enligt en, såsom jag tror, inom läroverket ganska allmän åsigt blefve den förra alldeles obehöflig, om i stället erhölles ett studiiinspektorat, till hvars innehafvare kunde väljas direktionsledamot, lärare vid seminariet (ordinarie eller extra-ordinarie) eller ock annan lämplig person. Kamreraregöromålen kunna naturligtvis utan ringaste olägenhet öfverlemnas i andra händer än föreståndarens.»

Hr Humble har i detta fall en något olika mening. Äfven han anser, ett *studii-rektorat* — »en det forna studiedirektoratet liknande syssla», helt visst i sak det samma som hr Linder kallar *studiiinspektorat* — »principielt riktigare och för läroverket nyttigare» samt andrager en, enligt vår tanke, fullkomligt bindande bevisning för denna åsigt. Särskildt påpekar han föreståndarinneplatsernas tillvaro och de med dem förenade åliggandena, förklarar vidare, att föreståndaren vid normalskolan har mera biträde af lärarinnorna för läroverkets öfvervakande än en rektor i elementarläroverken kan hafva af sina dervarande föreståndare och anser otvifvelaktigt, »att de disciplinarfall, som behöfva påkalla uppmärksamhet, äro i en högre flickskola, der en god anda råder och der en god lärarepersonal är anställd, ojemförligt färre än i ett elementar-

läroverk för gossar.» Hr H. anser jemväl troligt, att det vore lättare att få en duglig studiirektor än en rektor i vanlig mening, enär den förre ju vore befriad från en mängd »accidentala» och till rektorstjensten ej nödvändigt hörande sysslor. På det sättet »blefve utan tvifvel de egentliga rektorsgöromålen bättre skötta, eftersom mera tid då kunde deråt egnas.» Emellertid föreslår hr H., alternativt, att direktionen skulle få rätt att för ett visst antal år förordna en af läroverkets ordinarie lärare till rektor »med samma tjensteförmåner som rektors vid de högre elementarläroverken.» Men för att denna befattnings göromål och förmåner måtte komma i motsvarighetsförhållande till hvarandra nödgas hr H. föreslå, ej allenast att sekreterarebefattningen hos direktionen indrages och förenas med rektoratet, utan äfven att bibliotekarietjensten, »med lämplig minskning i andra göromål», med samma ämbete förenas, ja, hr H. går så långt, att han starkt ifrågasätter om icke, i fall sistnämda alternativ skulle väljas, föreståndarinneplatsen vid normalskolan borde helt och hållet indragas och dithörande bestyr öfverlemnas åt rektor, och han afhölls från att föreslå denna indragning endast deraf, att den mening var allmän bland läroverkets lärarinnor, att platsen är af ej ringa vigt, och att stor svårighet skulle möta att få densamma väl besatt, om icke någon ekonomisk fördel vore dermed förenad. Denna föreståndarinnas arfvode vill han dock ej hafva höjdt öfver 200 rdr rmt (naturligtvis utom lärarinnelön), till hvilket belopp det uppgick åren 1868—1873. Med allt detta anser dock hr H. rektors löneförmåner böra bestämmas lika höga som rektorers vid högre elementarläroverk endast under den förutsättning att läroverkets lärare såsom sådana erhålla 500 kr. *mer* än andra lektorer[1].

Dessa förslag äro framstälda af enskilda personer. Återstår att få kännedom om lärarekollegiets och direktionens meningar. Enligt den senares egen uppgift har »*flertalet af lärarepersonalen uti ett i frågan afgifvet utlåtande verkligen tillstyrkt den i fråga satta förändringen.*» Direktionen har likväl en alldeles motsatt öfvertygelse och har »verkligen» föreslagit tjenstens bibehållande uti nästan oförändradt skick.

Ledsamt nog för direktionen sakna dock de anförda skälen snart sagdt all bevisningskraft i fråga om hufvudsaken. Vigten af att i spetsen för ifrågavarande läroverk ställes en person, »hvilken bär närmaste ansvaret för ordningens upprätthållande och arbetets jemna fortgång i öfverensstämmelse med gifna föreskrifter» har ej blifvit förnekad; men då direktionen tillägger, att detta är fullt ut lika nödvändigt som vid de högre elementarläroverken i allmänhet» och strax derefter anser den omständigheten, att jemte rektorer finnas anställda två biträdande föreståndarinnor icke i någon mån förringa betydelsen af denna hans verksamhet, så nödgas vi redan dervid göra en insaga. Skulle det då ej vara af någon betydelse, att t. ex. allt det väsentliga af disciplinen samt »det noggranna och individuella öfvervakande af elevernas andliga utveckling», hvarom hr Humble talar, är och måste vara anförtrodt åt föreståndarinnorna. »Om också den dagliga *disciplinära tillsynen* för honom *underlättas*, måste dock alltid ansvaret för densamma i sista hand falla på honom», heter det. Men hvad hindrar då egentligen att föreståndarinnorna an-

[1] När vid 1874 års riksdag fråga om höjning af seminariilärarnes löner förevar till behandling i Andra kammaren och tvekan yppade sig om lämpligheten att bevilja lönförhöjning åt den af seminariets lektorer, som innehade rektorstjensten, ansåg sig d. v. ecklesiastikministern kunna försäkra kammaren, att dennes tjenstsgöring »ingalunda är ringare än andra jemstälde rektorers, utan måhända större.» Det hade varit intressant att få veta ur hvilken källa denna upplysning var hemtad; den stämmer i sanning mycket illa öfverens med seminarielärarnes åsigt.

svara direkt inför direktionen? Vi söka förgäfves ett tillfredsställande svar på denna enkla fråga. Det förvånar oss ej litet och skall säkerligen förvåna äfven andra, att direktionen just nu så bjert framhåller betydelsen af rektors verksamhet, under det hon ställer föreståndarinnorna i skuggan. Det är dock allmänt bekant, att särskildt seminariet, för det anseende det ännu åtnjuter, ej står i ringaste förbindelse till nuvarande rektorn, utan just till föreståndarinnan samt öfriga lärare och lärarinnor, bland hvilka funnits och finnas goda krafter, ehuru, såsom ock blifvit offentligen påpekadt, ett öfverraskande stort antal just af de fördelaktigast kände lärarne på jemförelsevis kort tid vändt läroverket ryggen. Vi lemna tills vidare derhän, om direktionen får anses vara alldeles utan skuld till detta för läroverket ganska beklagliga förhållande.

När kollegiets flertal »kommer till det slut, att studiedirektorn skulle handhafva rektorsgöromålen, minskade i *antal* genom de åligganden, som tillkomma de bägge föreståndarinnorna, men i öfrigt af *samma art* i fråga om högsta myndighet och ansvarighet i afseende att disciplinens upprätthållande och undervisningens öfvervakande som de hvilka tillkomma en skolföreståndare», så finner direktionen det oegentligt att förändra den benämning, som tillkommer föreståndaren vid öfriga läroverk och hvarigenom hans ställning för hvar de tydligen utmärkes.» Mot detta resonnemang är, såsom man lätt finner, mycket att anmärka. Först och främst kallas icke föreståndarne för alla andra läroverk rektorer: i somliga läroverk utöfvar direktionens ordförande eller en af lärarne (utan särskild titel) den närmaste tillsynen; karolinska institutet har sin inspektor, tekniska högskolan sin föreståndare med titeln öfverdirektör, musikaliska akademiens läroverk sin inspektor, målareakademiens d:o sin direktör o. s. v. För det andra lär ej kunna nekas att orden inspektor, direktor, direktör eller (såsom hr Humble föreslaget) studiirektor lika väl för hvar och en tydligen utmärker titelinnehafvarens ställning. Dock erkänna vi gerna, att det icke är på titeln, som den hufvudsakliga vigten ligger, och vi kunna ej tro att sjelfva titelfrågan såsom sådan spelade någon betydligare rol, när lärarekollegiet fattade sitt beslut; men å andra sidan är det uppenbart, att olika sysslor böra hafva olika namn. Då nu här en verklig och betydande olikhet förefinnes, torde ock vara skäl att gifva denna sanning uttryck äfven i titeln, på det ej genom den oriktiga föreställningar och obefogade anspråk må näras och underhållas. Allra betänkligast är försöket att vilja göra lärarnes flertal medansvarigt. När detta förklarar, att det anser föreståndare- och kamrerarebefattningarna böra i regeln vara skilda, — förmodligen derför att de äro så olikartade och att just derför en person kan vara en utmärkt rektor eller studiidirektor utan att synnerligen väl förstå sig på kamrerarebestyr, och tvärtom mången förträfflig kamrer skulle stå sig mycket slätt som skolföreståndare eller lärare; att just derför svårigheten att fylla rektorsplatsen skulle onödigtvis ökas, i synnerhet om direktionen vore i sitt val begränsad till läroverkets ordinarie lärare; kanske ock derför att en och annan erfarenhet gifvit vid handen, att vid tillsättning att dylika tjenster kamrerareduglighet fått företräde framför styresmannaegenskaper fel i räkenskaperna kunna, som bekant, lätt nog bringa styrelsen i kollision med kammarrätten eller riksdagens revisorer, hvaremot det officielt ej alltid tages så noga med duglighet i ungdomens undervisning och ledning, — så tager direktionen fasta på detta lärarnes medgifvande och finner ett stöd för den åsigten, att de båda tjensterna alltid böra vara förenade.

»Slutligen har direktionen», heter det vidare, »ej kunnat förbise vigten deraf, att läroverkets ekonomi ordentligt handhafves af en på stället befintlig och fullt ansvarig person. Mot det föreslagna återinförandet af en kamererare-

befattning andrager direktionen, att en sådan åtgärd skulle, allra helst med den utsträckning den ekonomiska förvaltningen, särskildt genom förvärfvandet af eget läroverkshus, numera fått, medföra synnerligen stora svårigheter, liksom redan erfarenheten visat, att tyngden af de dagliga göromålen i detta hänseende, äfven med vid läroverket anställd kamererare, faller på vare sig rektor, studiidirektor eller föreståndarinna»; och då dertill kommer, att det flertal af lärarepersonalen, som tillstyrkt rektoratets borttagande, har förutsatt, att det dock kunde finnas lämpligt, att den föreslagne studiidirektorn öfvertoge jemväl kamerala göromålen, så framgår, enligt direktionens mening, deraf, att den förändring, som möjligen kan, om också icke utan olägenhet och föranledande till missförstånd, åstadkommas, hufvudsakligen rörer den benämning, som bör tillkomma läroverkens föreståndare.

Äfven denna bevisföring lemnar rum för ganska allvarsamma anmärkningar. Till en början påminna vi derom, att flere vida större institutioners, bl. a. flera läroverks, ekonomi i alla tider och utan minsta olägenhet handhafts af personer, som icke varit på stället boende, och ofta af sådana, som för öfrigt icke haft någonting alls med institutionen att göra. Men seminariet har ju egen erfarenhet att åberopa! Nåväl, eftersom vi ej för tillfället kunna åstadkomma officiel vederläggning, så taga vi direktionens påstående för godt, men vi kunna ej medgifva, att denna enstaka erfarenhet får anses gälla som bevis för att kamrerare i allmänhet skulle vara böjda för att vältra sina tjenstebördor på andra.

Med boställsvåningar åt embets- och tjenstemän har, särskildt i vårt land, bedrifvits så mycket ofog, att det med allt skäl väckt förargelse. Fastän beviljandet af sådana förmåner obestridligen någon gång kan hafva skäl för sig, så har likväl boställsväsendet, i allmänhet taget, visat sig så skadligt, att man sannolikt snart nog alldeles upphör med att i offentliga bygnader inreda boningsrum. Särskildt förefaller det olämpligt att gifva på viss kort tid förordnade tjenstemän boställen, enär man derigenom endast ökar svårigheten att blifva af med dem, när de befinnas underhaltiga. Gäller det att qvarhålla en duglig person på en plats, der han är oumbärlig, så kan säkerligen genom andra förmåner, t. ex. personliga lönetillägg, lindring i tjenstgöromålen o. s. v., vinnas lika mycket som genom en embetsvåning.

Hvad särskildt beträffar åtgärden att förvandla en stor del af seminariibygnaden till familjebostad, nödgas vi bestämdt påstå, att den var i dubbelt afseende olämplig, för att ej säga någonting värre. Äfven under de gynsammaste förhållanden måste det anses otjenligt, att en sådan bostad finnes i ett qvinligt läroverk. Har familjen mycket små medlemmar, lär det ej kunna alldeles undvikas, att lektionerna störas af barnskrik, och finnes t. ex. en halfvuxen manlig afföda, så kunna ock lätt nog ändå större obehag uppstå. För öfrigt behöfves denna lokal för andra och vigtigare ändamål.

Hr Humble bevisar, såsom oss synes, på ett alldeles afgörande sätt, att normalskolan — på det hon ej må för mycket oroas af seminariielevernas öfningslektioner — måste utvidgas med parallelklasser, och dertill finnes nu icke tillräckligt utrymme. Då under 1874 års riksdag Kongl. Maj:ts proposition om beviljandet af ett lån för inköp af seminariets bygnad förevar till behandling, påstods t. o. m. af d. v. ecklesiastikministern, att lokalerna voro fullt tillräckliga för läroverkets ändamål, och de, som yrkade uppskof med köpet, fingo uppbära ganska hårda förebråelser. Det dröjde emellertid ej längre än till året derpå, förr än riksdagens egna revisorer anmälde, att »inom lärarinne-

seminariet med tillhörande normalskola, *der elevernas utrymme synes vara nog begränsadt,* en våning upptages af rektor och en af föreståndarinnan.»

Lärarinneseminariets direktion har emellertid vid utarbetandet af sitt förslag tydligen ej gjort sig reda för de omständigheter vi här påpekat. Läroverket skall, liksom de högre elementarläroverken, hafva en rektor med 2000 kr. i arfvode samt boställsvåning i läroverkets lokal, utom lektorslön i lägsta lönegraden; de öfriga lektorerna jemställas med sina kamrater vid de båda högre elementarläroverken i Stockholm (vanliga lektorslöner och 600 i hyresmedel); de flesta lärarinnorna ställas i jemnbredd med de qvinliga adjunkterna vid folkskolelärarinneseminarierna; de båda föreståndarinnorna få dessutom 200 kronor hvardera. Om seminariets biträdande föreståndarinna heter det på ett ställe, att hon utom den kontanta lönen »åtnjuter fri bostad, ved och ljus», men på det ställe i motiverna, der de föreslagna lönerna omtalas, nämnes icke dessa förmåner, hvaremot der uttryckligen säges, »att den sjunde å staten uppförde lektorn åtnjuter i egenskap af rektor förmånen af boställe.» Häraf synes, att direktionen äfven i detta fall, troget handlat i öfverensstämmelse med sin öfvertygelse, »att seminariet bör göras så likställdt som möjligt med rikets allmänna elementarläroverk.» Vi för vår del våga hoppas, att Kongl. Maj:t skall, innan han stadfäster detta förslag, låta både denna och öfriga delar af detsamma genomgå en omsorgsfull pröfning. Säkerligen skola båda statsmakterna — ty eftersom här äfven är fråga om en tillökning af nära 20,000 kr. i läroverkets stat, måste äfven riksdagen hafva sitt ord med i laget — se sig före, innan de, under de förhållanden, för hvilka vi ofvan redogjort, gifva stadfästelse och stadga åt direktionens anordning. Vid den penningebesparing, som kunde uppstå genom införandet af ett studiiinspektorat i st. f. rektoratet, anser hr H. intet afseende böra fästas. Enligt hans beräkning skulle vinsten i bästa fall blifva 1,550 kronor (om fri bostad åt rektor beräknas till 1,000 kronor[1]. Äfven vi tillstå gerna, att en sådan summa väger ofantligt litet i rikets stat, om man nämligen ej låter principen betyda någonting i småsaker. Men här gäller det ofantligt mycket vigtiga frågor än några hundra kronor: det gäller, höllo vi på att säga, förnuft eller oförnuft; och t. o. m. den lilla penningefrågan kan få en ganska stor betydelse, när en gång på ett eller annat sätt det qvinliga skolväsendet kommer att bringas i ett bättre skick. För öfrigt torde böra påpekas, att genom den af oss föreslagna anordningen föreståndarens ställning till den öfriga lärarepersonalen blefve ofantligt mycket angenämare, hvarigenom lättheten att fylla platsen skulle ökas. Efter den förklaring kollegiet gifvit, torde de flesta hederliga män tveka att emottaga en sådan befattning som det af direktionen föreslagna rektoratet.

Hvad läroverket behöfver är framför allt en i allo duglig läropersonal. Hela beskaffenheten och ändamålet med denna institution pekar derhän, att framgången af dess verksamhet i främsta rummet är beroende på de särskilda lärarnes och lärarinnornas personligheter: på dessas sedliga karakter och undervisningsskicklighet. Vid ett sådant läroverk, der unga, intelligenta och måhända till största delen medellösa qvinnor skola under tre eller fyra år danas till ett så vigtigt värf som lärarinnekallet, borde icke en enda opröfvad eller svag förmåga upptagas bland läropersonalen. Äfven om denna sida af saken yttrar sig hr H. (s. 42—50) med stor värma och styrka. »Ingen torde neka», säger han bl. a., »att på läroverk, som utbilda alumner för lärokallet, borde de

[1] Genom att användas till väl behöfliga lärosalar torde dock boställsvåningen kunna inbringa betydligt mer än 1,000 kronor.

högsta anspråk ställas. Så väl välsignelsen af en god undervisning som skadan af bristfälliga kunskaper och metoder sträcker sig här vidare än i andra bildningsanstalter och öfvar sin verkan icke endast på individer, utan på hela slägten. Hvad mening man än må hysa om omfånget af eller sättet för statens ingripande i den högre qvinnobildningen, så äro dock alla ense derom, att han bör på bäst möjliga sätt sörja för densammas grund och vilkor: danandet af goda lärarinnor.» Den i en tidning uttalade meningen, att på ett sådant läroverk som lärarinneseminariet borde kunna ställas vida större anspråk än på de vanliga elementarläroverken och deras lärare, finner han derföre fullkomligt riktig. Men han visar tydligt och klart, att seminariets ordinarie lärare äfvensom lärarinnorna haft och fortfarande hade en *sämre* ställning än elementarläroverkens. Det rimliga och naturliga vore onekligen, att förhållandet vore omvändt, och hr H. yrkar för den skull, att de lektorer, som *framdeles* anställas vid läroverket, må få högre aflöning (t. ex. 500 rdr mera) än elementarläroverkens lärare. Först när sådana förmåner komma seminariets blifvande lärarepersonal till godo, kan läroverket hafva grundade anledningar att mötse en verklig konkurrens vid uppstående ledigheter; och »då på lärarebanan för de lektorer, som ej kunna eller vilja blifva rektorer, hvarken befordran eller högre inkomster (utom de af tjenstetid beroende lönestegringarne) stå att vinna, så skulle det, äfven från elementarläroverkets synpunkt betraktadt, vara en fördel, om åtminstone några lektorsplatser i riket voro mera eftersträfvansvärda än de öfriga.»

De anspråk, som borde kunna ställas på seminariets direktor äro ej små — det medgifva vi gerna. Han borde vara en ädel och framstående personlighet, en förträfflig lärare, och framför allt borde han hafva lefvande intresse för den qvinliga bildningen och klar uppfattning af hennes ändamål. Han borde vara en förmåga af högre ordning, kring hvilken andra stora och små krafter kunde gruppera sig och samverka. På chefsämnen brukar ej vara öfverflöd, det är sant, men om läroverket genom nyss nämda eller ännu kraftigare medel vore försäkradt om att städse hafva sina lärareplatser väl fylda, så skulle i regeln inga stora svårigheter uppstå att finna föreståndare med erforderliga egenskaper, utan att man behöfde stadga några utomordentliga åtgärder. Må man gifva föreståndaren lindrigare undervisningsgöromål än hans kamrater, och dymedelst på samma gång gifva honom tillfälle att utöfva nödig tillsyn öfver det hela och åstadkomma jemnare arbetsfördelning, må man vidare anslå ett särskildt, tillräckligt arfvode för direktorsgöromålen och för det med dem förenade ansvaret; men icke, såsom skett vid de högre elementarläroverken, bestämma lönen alldeles oberoende af den lönegrad föreståndaren innehar i egenskap af lärare, hvaraf bl. a. uppstår den olägenheten och den orättvisan, att en ung och oerfaren rektor får för stor lön, under det en äldre och erfaren, i trots af särskilda högre lönegrader för rektorer, får alldeles för liten. Direktorsarfvode såsom tillägg till lärarelönen har äfven den fördelen, att en olämplig rektor kan afgå, utan att för stor rubbning sker i hans ekonomiska ställning. Der icke större anledningar till ombyte förefinnes, kunde afgången ske samtidigt med uppflyttning i högre lönegrad, som inträffar hvart femte år.

Lärarinneseminariets första befordringslag var i hög grad otillfredsställande. Direktionen hade »att förordna och entlediga såväl studiidirektor och föreståndarinna som ordinarie lärare och lärarinnor samt antaga och afskeda extra lärare och lärarinnor.» Såsom vi redan nämt, stadfästes 1875 en ny befordrings-

lag, hvilken direktionen »med få afvikelser» följt i det förslag, som nu föreligger till pröfning hos Kongl. Maj:t. Med ledsnad nödgas vi påstå och söka visa, att äfven denna del af reglementet är mindre tillfredsställande, ja, att deri onödigtvis intagits ett par stadganden, som kunna leda till högst betänkliga följder.

Vid bestämmandet af de allmänna kompetensvilkoren har direktionen temligen troget följt senaste förslag till stadga för rikets allmänna läroverk; men i afseende på sjelfva tillsättningen förekomma ett par från detta förslag afvikande, högst vigtiga bestämmelser. I 109 § heter det, att, då ordinarie lärare- eller lärarinnebefattning är ledig, direktionen må, »om den pröfvar sådant lämpligt, utan tjenstens ledigförklarande, till densamma kalla någon för ifrågavarande tjenst fullt lämplig, af direktionen känd person», som uppfylt alla för sådan tjensts erhållande föreskrifna vilkor, och i 110 §, att, »om direktionen icke vill» begagna den i föregående § medgifna rätt, så skall tjensten anslås ledig och i vanlig ordning tillsättas. I båda fallen utfärdar direktionen fullmakt. Ändtligen heter det i 118 §: »*Öfver tillsättning af ordinarie lärare- eller lärarinnebefattning vid seminarium och normalskolan äfvensom af föreståndarinnebefattningen vid seminarium må besvär icke anföras.*» Dessa förslag motiverar direktionen på följande i sanning både öfverraskande och besynnerliga sätt: »Läroverkets beskaffenhet och de fordringar, denna ställer på dess lärare och lärarinnor, gör det nödvändigt för direktionen att vid tillsättning vara temligen oberoende af s. k. pappersmeriter. En nödvändig förutsättning härför är, ej mindre att direktionen eger rätt att utan ansökan kalla lärare och lärarinnor, än ock att af direktionen gjord utnämning icke må öfverklagas.»

Det som kanske aldra mest förvånar vid läsningen af dessa stycken i befordringslagen är, att Kongl. Maj:t formligen afsagt sig rätten att pröfva en af underordnad myndighet gjord utnämning. Vi för vår del tvifla på att detta stadgande är i fullkomlig öfverensstämmelse med det allmänna rättsmedvetandet och de svenska grundlagarnes anda. En tjenst förklaras ledig, flere kompetenta personer från skilda delar af riket inställa sig för att aflägga prof och göra sig kända af direktionen. Derefter följer en utnämning, som är eller anses orättvis; men den, som är eller tror sig förfördelad, finner sig fullkomligt rättslös inför en väl dock ej alldeles ofelbar direktion. Skulle icke under sådana förhållanden företrädesvis de dugliga och lämpliga lärarne hellre afstå från att ingifva ansökan än utsätta sig för möjligheten af en partisk eller osakkunnig dom och läroverket just derigenom gå miste om många goda krafter, som annars kunde hafva stått till buds? Det har ju flere gånger inträffat just vid befordran till läraretjenster, att under sjelfva klagotiden fullt giltiga anledningar (bl. a. uppenbara falsarier) yppats för upphäfvande af underordnade myndigheters utnämningar. Men för det andra: skall Kongl. Maj:t anses vara så litet intresserad för läroverkets bästa, att han icke lika väl som direktionen fäster afseende på dess sanna fördel och dess egendomliga beskaffenhet? I 66 § af nu gällande skolstadga heter det: »Vid tillsättning af rektorsbefattning vare biskop och konsistorium förbundna att fästa särskildt afseende å de egenskaper, som företrädesvis erfordras hos styresmannen för ett läroverk»; men fastän således biskop och konsistorium i detta fall göras »temligen oberoende af pappersmeriter», så faller det ingen menniska in att anse för »den nödvändig förutsättning», det klagomål icke skola få anföras.

I allt befordringsväsende torde det väl få anses såsom en högst vigtig grundsats, att den utnämnande myndigheten får kännedom om *hvilka*, som önska komma i åtanke till en ledig befattning. Men i detta fall lemnar semi-

nariereglementet icke tillräcklig garanti. Kommer nu dertill, att man nödgas tänka sig möjligheten af en direktion, hvars intressen äro i ganska obetydlig mån förbundna med läroverkets och som kanske helst vill betala ett nådigt förtroendeuppdrag med så litet besvär som möjligt, så torde kallelserättens välsignelse få anses skäligen problematisk. Ett sätt, hvarigenom all nödig säkerhet vunnits, hade varit att föreskrifva, att hvarje ledigblifven ordinarie tjenst skulle kungöras ledig till ansökning, direktionen upprätta förslag och Kongl. Maj:t utnämna. Kongl. Maj:ts dyrbara tid hade derigenom i högst ringa mån tagits i anspråk, men direktionen hade fått en särskild maning till varsamhet, och såväl läroverkets som enskilda personers trygghet och rätt hade blifvit på bästa möjliga sätt skyddade.

En del af de anmärkningar vi nu framstält mot seminariets befordringslag gjordes strax efter det nämda lags innehåll först blef bekant. Mot dessa anmärkningar genmäldes då, att direktionen öfver Nya elementarskolan i Stockholm alltid haft rätt att fylla lediga lärareplatser genom att »kalla» och att denna direktions tillsättningar icke få öfverklagas, hvadan alltså seminariets befordringslag åtminstone icke innehålla någonting nytt eller oerhördt. Underligt nog förbisåg man dervid den ofantliga skilnaden emellan ett förordnande och en utnämning: det förra *kan* upphäfvas när som helst, t. o. m. utan skäl eller utan anförande af sådana; — en vederbörligen utnämd tjensteman, d. v. s. en som har fullmakt, kan ej utan laglig ransakning och dom skiljas från sin befattning. Om nu så olyckligt skulle hända, att Nya elementarskolans direktion alltför illa fullgjorde sina skyldigheter vid läraretjensters tillsättande och ej godvilligt rättade sina misstag, så kunde Kongl. Maj:t afskeda direktionen och tillsätta en ny, som i sin ordning gjorde nödiga rättelser i fråga om tillsättningarna. Detta exempel betyder således i nu förevarande fall platt ingenting.

Flere andra delar af förslaget kunde mer än väl behöfva en närmare pröfning. Särskildt lemna de afdelningar, som handla om ordning och tukt, om lärare och lärarinnor, om direktionens sammansättning och om lektoratet i pedagogik (hvilket direktionen anser böra bibehållas, fastän i något förändradt skick) icke så få berättigade önskningar ouppfylda. Emellertid innehåller förslaget äfven åtskilligt godt och användbart. Af brist på utrymme nödgas vi dock här afbryta våra betraktelser.

Den granskning, hvarmed vi här sysselsatt oss, har icke varit gynnsam för direktionen och ej angenäm för oss sjelfva. Kanhända skall en och annan finna våra anmärkningar för skarpa och våra omdömen för hårda. För den händelse att sådant skulle inträffa bedja vi få upplysa om, att hvad vi i sak anfört stödjer sig på offentliga — till en stor del officiela — uppgifter, som hittills ej blifvit vederlagda, och att våra egna betraktelser städse förekomma i sådant sammanhang, att läsaren sjelf kan afgöra, om de äro rättvisa eller icke. Af innehållet i det föregående torde framgå, att hela detta mål nu står på den punkt, att synnerligen stort undseende ej behöfver, ja ej ens bör iakttagas.

Önskligt vore, att så många som möjligt af dem, som hysa intresse för uppfostringsväsendet i vårt land, ville bidraga till seminariifrågans utredning och dermed till hennes afgörande på ett förnuftigt och tidsenligt sätt. Vår afsigt har varit att, så vidt på oss ankommer, »bringa saken till sin spets», och vi skola ej försumma att lemna ytterligare bidrag, om anledning dertil yppar sig. Ett synnerligen stort nöje skulle det blifva för oss, om vi kunde öfverbevisas att hafva i något afseende gjort seminariet och dess styrelse orätt, och

vi förbinda oss härmed uttryckligen att genast öppet och oförbehållsamt erkänna hvarje misstag, som kan hafva insmugit sig i denna uppsats. Emellertid skola, hoppas vi, alla, som på något sätt hafva med denna fråga att göra, hålla oss räkning för det nya uppslag vi gifvit. Både sakens egen stora vigt och vederbörandes eget intresse gifva stöd åt denna förhoppning. Ej allenast en stor mängd enskilda personer och familjer, utan hela vårt uppfostringsväsende röner direkt eller indirekt inflytande af det abnorma tillstånd, i hvilket seminariet befinner sig. Direktionen kan ej gerna finna sin räkning vid att längre inskränka sitt försvar till en vältalig tystnad, isynnerhet då sjelfva ecklesiastikdepartementet ålagt henne att tala på helt annat sätt. Inom riksdagen finnas, det känna vi med visshet, ej få personer, som varmt intresera sig för seminariet. Slutligen har den nuvarande chefen för ecklesiastikdepartementet ej blott till embetspligt, utan derjemte speciela anledningar att göra sitt till för att ställningen må blifva klar och god. Det är nämligen en allmänt känd sak, att äfven hans namn och person på ett temligen närgånget sätt inblandats i både den enskilda och den offentliga diskussionen, t. o. m. när så förhatliga ord som »likgiltighet», »nepotism» o. s. v. blifvit använda. Vi för vår del äro öfvertygade, att dessa anspelningar sakna giltig grund; men vi tro dock fullt och fast, att de behöfva gendrifvas, isynnerhet som de hafva åtminstone något sken af sannolikhet.

I främsta rummet är dock lärarinneseminariets välfärd beroende af direktionen. I denna tidskrift yttrades redan 1870 (Augusti-häftet), att föga hopp förefans, det »större lif» skulle kunna meddelas denna inrättning, »så länge den nuvarande direktionen kommer att qvarsitta oförändrad.» Erfarenheten bekräftade denna spådom blott allt för väl. — Under de senaste åren hafva litet emellan hörts rykten om att än den ene eller andre direktionsledamoten, än hela direktionen vore sinnad att afgå. Såsom vi i det föregående erfarit hafva t. o. m. i Kongl. Maj:ts sätt att behandla direktionens förslag anledningar ej saknats för dess ledamöter att på sig tillämpa en erinran, som signaturen G. N. för några år sedan gaf en dåvarande statsrådsledamot — nämligen att »tänka på refrängen». Under de senaste månaderna hafva dessa rykten så till vida bekräftats, att tvenne ledamöter, nämligen grefve Henning Hamilton och pastor primarius doktor Fallenius, utträdt samt blifvit ersatta med presidenten Bredberg och kyrkoherden Staaff. Helt säkert dröjer det ej längre tid än hr ecklesiastikministern behöfver för att uppsöka lämpliga efterträdare, förrän äfven de båda qvarvarande af den gamla uppsättningen, professor Lindhagen och lektor Göransson, äfvenledes söka befrielse från sina ledamotskap. Om nämligen verkligen de redan skedda ombytena skall hafva någon betydelse — och vi drista taga för gifvet att så är, ehuru vi känna mycket litet om ecklesiastikministerns och de nya direktörernas åsigter och afsigter i hithörande ämnen — så voro deras qvarstannande en orimlighet. Anledningen för Kongl. Maj:t att bevilja deras afskedsansökningar minskas ej synnerligen mycket deraf, att de båda nya ledamöterna — derigenom att den ene är ordförande — bilda majoritet i direktionen. Denna har emellertid blifvit föremål för nya anspråk och förhoppningar. Må dessas uppfyllande ej för länge låta vänta på sig!

DANIEL.

Anmälningar.

Sveriges traktater med främmande makter jemte andra dithörande handlingar, utgifne af **O. S. Rydberg.** Första delen 822—1335. (P. A. Norstedt & Söner). — Pris: 25 kr.

Till den urkundsamling, som anmäldes i föregående häftet af denna tidskrift, har nu kommit en ny, hvilken länge varit med ganska stor ifver väntad — första delen af hr protokollsekreteraren O. S. Rydbergs samling af de traktater, som under tidernas lopp slutits mellan Sverige och främmande makter. Hans plan är, om man så vill, en utbrytning ur planen för Svenskt Diplomatarium; med uteslutande af all den brokiga mångfald, enskildt och offentligt, som detta innehåller, upptager traktatboken en enda bestämdt afsöndrad grupp. Denna bok är sålunda icke ett arbete, som utträngер Diplomatariet, ty äfven dettas obetydligaste urkunder kunna vara af intresse, men å andra sidan göres det icke heller af Diplomatariet öfverflödigt, ehuruväl ingen af de urkunder, som förekomma i traktatboken, borde saknas i det allmänna Diplomatariet. Det har visat sig af stor praktisk nytta att jemte den stora författningssamlingen utgifva grupper af förordningar behandlande särskilda frågor, på det man må hafva dem lättare tillgängliga. Men det är icke allenast denna praktiska fördel, som gör traktatboken till ett önskvärdt tillägg till våra historiska materialsamlingar: den är, tack vare det sätt, på hvilket hr Rydberg uppfattat sin pligt i förhållande till de af honom utgifna handlingarna, vida mera än en blott materialsamling. Mången af de handlingar, han meddelar, har genom de anmärkningar, han bifogar, förvandlats till en liten historisk monografi, och man kan säga att hela verket har karakteren af en stor monografi genom den noggranna begränsningen af dess område, hvarigenom lemnas forskaren en, så vidt våra kunskaper nu gå, fullständig skildring af en sida af vårt kulturlif.

För våra dagar kan det visserligen icke på något sätt vara tvetydigt hvad en samling af traktater med främmande makter bör innehålla; vårt kansliväsende är alltför utbildadt och förhållandet mellan de olika staterna alltför noga bestämdt i formelt hänseende för att ett misstag eller en tvekan skulle kunna förekomma. Helt annat var det i forna tider, då regerigsmakten icke var så synnerligen noga begränsad, då de personliga förhållandena ofta vägde mera än formelt utbildade regeringsgrundsatser, der sådana funnos i tider, då för öfrigt vårt land väl var i förhållande till utlandet en helhet, men likvisst bestod af en mängd f. d. sjelfständiga delar, hvilka behöfde århundraden för att glömma denna sin sjelfständighet och för att ordna sig under det hela med dess fordringar och rättigheter. Ännu under början af 1500-talet hände det — för att allenast anföra ett par exempel — att några svenska områden invid den danska gränsen afslöto en separatfred med sina grannar, och att en socken i Norrbotten vände sig direkte till den ryske storfursten med anhållan om skadeersättning för i föregående tider lidet öfvervåld. Det bör derföre åtminstone under hela medeltiden förekomma urkunder, hvilka äro halft af enskild, halft af traktatmessig natur. De få naturligtvis icke saknas i ett arbete som detta; annars blefve bilden af våra förhållanden till utländska makter samt af våra tidigare styrelseformer ofullständig. I båda dessa fall är det dock tvenne kontrahenter som sinsemellan uppgöra en sak, men den första delen af traktatboken, som går tillbaka ända till vår historias begynnelse, låter oss göra bekantskap med en del traktater af mera enskild natur, traktater, som i grunden äro förordningar, men för Sverige gifna af en utländsk makt, hvilken man först småningom lärde sig att betrakta som så pass jemgod med statsmakten att man kunde inlåta sig på aftal, som medförde förpligtelser å båda sidor. Denna makten var påfvemakten, hvars förordningar gällde icke allenast hvad vi nu kalla det kyrkliga området, utan äfven en mängd förhållanden, som af den romersk katolska medeltidskyrkan räknades dit, förordningar som rent af göra ingrepp i de enskilda staternas rätt att sjelf gifva sig lagar.

Det är helt naturligt, att de första urkunderna i samlingen skola vara påfliga, från den tid då Sverige skulle upptagas i den kristna verlden, då det ännu icke egde dennas bokskrift; den tidens svenskar egde visserligen sin egen bokstafsrad, men runorna äro genom sjelfva sin form allt annat än en kursivskrift och lämpade sig

derföre föga till längre uppsatser och förhandlingar. Den äldsta urkunden är en bulla af år 822, genom hvilken Paschalis I uppdrager åt erkebiskopen af Rheims Ebo, kejsar Ludvig den frommes dibroder och studerkamrat, legationen hos »de folk i nordens trakter, som ännu icke blifvit i dopets heliga våg pånyttfödda, utan ännu lefva under dödens skugga och mera tjena det skapade än skaparen.» Den tredje af bokens urkunder inför inom vår synkrets Ansgarius, hvilken till en början förordnades att deltaga i Ebos arbete bland svenskar, danskar och slaver. Det var denna fördelning af omvändelseverket, som icke var för erkebiskoparne i Hamburg-Bremen angenäm i en något senare tid, då de med all makt ville åt sig vindicera rätten att herska öfver den nordiska kyrkan. Så litet nogräknad var man då med afseende på medlen, att den ena urkunden efter den andra förfalskades för att man skulle få starkare stöd för sina anspråk. Redan denna första, af Gregorius IV utfärdade fullmakt för Ansgarius har blifvit förfalskad och ligger än i dag det förfalskade (föregifna) originalet, försedt med påfligt blysigill (bulla), i Hannovers statsarkiv. Till och med Ansgarii lefnadsteckning förfalskades i öfverensstämmelse med brefven, hvilka dock äro så groft förfalskade, att man borde för länge sedan hafva upptäckt deras beskaffenhet. Det talas i dem icke allenast om danskar, svenskar och slaver, utan äfven om andra stammar, Norvehorum, Farrie, Gronlondan, Halsingalondan, Islondan och Scridevindum; år 832, då det första af falska brefven skulle vara utgifvet, kände man icke hvarken Island eller Grönland. Till all lycka finnes den äldsta bullan, som nu är förlorad, aftryckt i ett tyskt arbete från 1600-talet, hvilket är ytterst sällsynt; allenast tre exemplar äro kända. Inemot 30 urkunder gälla missionen i Sverige och den svenska kyrkans förhållanden till erkebiskoparne i Bremen och Lund, hvilka täflade om primatet; först under en tid, som tillhör en senare del af traktatverket, ville man i Sverige befria sig från såväl det ena som det andra öfverväldet. Fjorton urkunder tillförsäkra Sveriges furstliga personer och riket påfvens skydd eller gälla Sveriges förhållanden till utlandet, 9 bref uppmana svenskarne att deltaga i striden mot saracenerne och andra kyrkans fiender i långt aflägsna land, 23 mana till korståg mot hedningarne på andra sidan Östersjön, 15 påfliga bref gripa in i lagstiftningen, innehålla bestämmelser om tionde, peterspenningen m. m.

Sveriges närmaste granne, med hvilken traktater kunde afslutas, var Gotland, hvilket under den period, som denna del afhandlar, genom traktater fästes vid Sverige — traktater, som visserligen icke nu finnas i behåll, men som omtalas i den Gotlands historia som åtföljer Gutalagen — och i hvars hufvudstad nedsatte sig främmande köpmän, som begärde och fingo privilegier på handeln med Sverige. Redan under den hedna tiden, allt sedan de dagar, då de arabiska silfverskatterna kommo till Östersjön, var Gotland dennes kommerciela medelpunkt, och öns betydelse i detta hänseende erkändes ock af utländska makter. Redan under 1100-talets andra eller tredje årtionde fingo Gutarne handelsprivilegier af kejsar Lothar II. Åtta senare privilegier, gifna af Danmark, England, Frankrike, Holstein o. s. v. äro upptagna i denna del. Genom sitt lands läge hade svenskarne af gammalt varit hänvisade till Ryssland såsom fältet för krigiska företag och fredliga handelsfärder. Den svenska handeln på detta land kom dock nästan uteslutande i händerna på gotländingarne, hvilka sedermera, när tyska handelsstäder hade uppkommit och börjat blomstra å Östersjöns södra stränder, måste med dem dela denna vinstgifvande handel. Den äldsta traktat som handlar om den ryska handeln, från 1190-talet, talar redan om gotländingar och tyskar. Om denna handel togo sig påfvarne stundom tillfälle att yttra sig, alldenstund ryssarne såsom grekiskt-katolske betraktades som otrogne, hvilka dessutom voro vilda grannar och af den ena eller andra anledningen måste bekämpas. Den ryska handeln ledde ock på annat sätt till förvecklingar; så snart de svenske konungarne för att skydda Finlands gränser eller för att utvidga sitt land lågo i fejd med ryssarne, måste de lägga hinder i vägen för all sådan handel, som kunde bereda deras fiender några fördelar. I början af 1170-talet ingick konung Knut Eriksson en traktat med Henrik Lejonet, till förmån för den af honom grundlagda staden Lübeck, med hvilken, liksom med de andra medlemmarne af det blifvande handelsförbundet, sedermera den ena traktaten afslöts efter hvarandra, till en början under förutsättning af ömsesidig likhet i förmåner. Med sådana vilkor nöjde sig dock icke länge hansestäderna, hvilkas handel för Sverige visserligen var nödig, men slutade med att blifva tryckande. Från medlet af 1200-talet hafva vi i behåll en mängd handlingar rörande förhållandena till Danmark och Norge.

Utgifvaren framhåller, att om det berättigade i vissa handlingars upptagande i samlingen kan tvekan råda, men att han i alla sådana fall följt reglen att hellre upptaga för mycket än för litet. Utan tvifvel är detta välbetänkt och vid granskande af de urkunder, som blifvit upptagna, hafva vi icke funnit en enda, som saklöst kunnat vara borta. Särdeles välbetänkt är ock åtgärden att vid handlingarnas gruppe-

rande den kronologiska anordningen icke blifvit slafviskt följd, utan att sammanhörande handlingar blifvit hopställda.

Det tillkommer facktidskrifterna att i detalj framställa förtjensterna hos hr Rydbergs bok; här skulle det icke vara på sin plats att ingå derpå. Vi tillåta oss endast att fästa uppmärksamheten vid den nya, och såsom vi tro, riktiga utredningen af förhållandena med den nöteborgska freden mellan Sverige och Ryssland af år 1323.

Med det varmaste erkännande få vi således mottaga detta vigtiga bidrag till vår medeltids historia och med uppriktig önskan, att det må förunnas hr Rydberg att ostördt fortsätta sitt maktpåliggande arbete.

H. H—d.

Nya böcker.

Edda. En isländsk samling folkliga forntidsdikter om Nordens gudar och hjältar. På svenska af P. Aug. Gödecke. (Pris 5 kr., inb. 6,50). Med förhoppning om att framdeles kunna meddela en utförligare anmälan af detta betydande och synnerligen i dessa dagar ur mer än en synpunkt tidsenliga verk, anbefalla vi det på det varmaste till våra läsares uppmärksamhet. — *Nordiska Målares Taflor,* tredje häftet (innehåller afbildningar med text efter taflor af I. V. Wallander, Elisabeth Jerichau, A. F. Nordling, Amalia Lindegren jemte porträtt af de båda förstnämda. (P. A. Norstedt & Söner).

Valda Skrifter af H. Taine II (»Om den grekiska konsten», öfvers. af O. A. Stridsberg; »Om idealet i konsten», öfvers. af A. F. Stjernstedt). — *Illustrerad Verldshistoria,* 17:de och 29:de häft. (Centraltryckeriets förlag).

Sören Kierkegaard. Af Georg Brandes. Svensk Original-upplaga under författarens inseende öfversatt af O. A. S. — *Romerska Dagar* af Viktor Rydberg, första och andra häftet. I förläggarens prenumerationsanmälan yttras: »Sällan hafva i vårt land afhandlingar af konsthistorisk och ästetisk art väckt ett så lifligt deltagande, ett så allmänt intresse, som de uppsatser öfver dylika ämnen, hvilka Viktor Rydberg under loppet af de senaste åren på spridda ställen offentliggjort. Den genialiska uppfattningen, de många nya uppslag i hittills gängse betraktelsesätt och ej minst den lifliga och på samma gång plastiskt klara framställningen stå ock så ensamma i vår unga konsthistoriska literatur, att de väl förklara och berättiga ett sådant uppseende.» Det med hänsyn till papper, tryck och illustrationer praktfullt utstyrda verket utgifves i tio häften à 1.50 och skall i dess helhet innehålla: »Romerske kejsare i marmor, den julisk-klaudiske ätten», »Den meliska Afrodite», »Antinous», »Blyertsteckningar från Rom», hvartill möjligen, om utrymmet det medgifver, kommer att fogas »Monte-Cavallo-gruppen». — *Bellmanska Sällskapet.* Humoresker och Silhouetter tecknade af Arvid Ahnfelt. (Jos. Seligmanns förlag).

Dagward Frey. Sorgspel i fem akter af Edvard Bäckström. (Aktiebolaget Nu).

Jorden och dess folk. Allmän geografi af F. von Hellvald. Med illustrationer, kartor och tabeller. Öfversättning och bearbetning af E. Hildebrand. Första—Tredje häft. Utkommer i omkring 20 häften à 1 krona. (C. E. Fritzes bokhandel).

Grundskatterna, deras afskrifning eller aflösning. Studier i finanslära af Wilhelm Bergstrand. Juris utr. kandidat. (F. W. Skoglund).

Om Universitetens Reform. Handlingar rörande Adjunkt- och Docentinstitutionernas ombildning. På uppdrag af lärare vid Upsala universitet utgifna af E. V. Montan.

Om Försvarskraft och kostnad, af G. Björlin. — *Landtförsvaret och dess ombildning,* af O. Lannerstjerna. — *Stam och beväring.* (Skrifter utgifna af föreningen »Värnepligtens Vänner»).

Försvarsfrågan och dess öden sedan år 1860. Aftryck af artiklar i Stockholms Dagblad).

På **Aktiebolagets Nu** förlag hafva utkommit:

En Framtidssaga

af **G. Björlin.** Pris 1 Krona 25 öre.

Carl Svenske

En berättelse från frihetstiden af **G. Björlin.**

2 D:r. Pris 4 Kr. 25 öre.

Bilder ur Sveriges krigshistoria

af **G. Björlin.** 1:a d. Pris 2 Kr. 50 öre.

Turistbref från en resa i Norge

af **Finn.** Pris 2 Kr. 25 öre.

Österuropeiska frågan

af D:r **A. Hedin.** 1:a h. Pris 1 Kr.

Valda berättelser

af **Claës Lundin.** 1:a d. Pris 2 Kr.

Dikter från främmande länder

öfversatta af Prof. **C. R. Nyblom.** Pris 3 Kr. 75 öre.

N U

Månadsskrift för 1876. Pris 6 Kr. Bnd. 7 Kr. 50 öre.

Sånger och Berättelser

af **Edvard Bäckström.** Pris hft. 2 Kr. 50 öre. Bnd. 4 Kr. 25 öre.
Med guldsnitt 4 Kr. 75 öre.

Dagward Frey.

Sorgespel i fem akter af **Edvard Bäckström.** Pris 1 Kr. 50 öre.

INNEHÅLL.

Källor till Svenska Teaterns historia. I. Af **Carl Silfverstolpe** Sid. 127
Frederik Paludan-Müller. Af **G. Brandes** ..... » 148
Åsigterna om vintergatan. Af **H. Gyldén** ..... » 181
Den högre lärarinnebildningen i Sverige. Af **Daniel** ..... » 199
Anmälningar: *Sveriges traktater med främmande makter.* Af H. H—d. » 220
Nya Böcker ..... » 222

ANMÄLAN.

Vid sitt nya uppträdande i vår periodiska literatur skall ***FRAMTIDEN*** åter knyta sin verksamhet till det program, som från åren 1868—71 är bekant för tidskriftens dåvarande läsare. Dess hufvuduppgift skall sålunda blifva att genom afhandlingar, kortare meddelanden från den fria forskningens arbetsfält samt granskningar och öfversigter af såväl inhemska som utländska literaturalster verka för spridandet af kännedom om vårt tidehvarfs ideela sträfvanden och främjandet af den fosterländska odlingens sunda och allsidiga utveckling. Bidrag till tidskriften komma att lemnas af ett betydande antal svenske skriftställare på de politiska och sociala tidsfrågornas områden samt inom olika grenar af kultur- och literaturhistoriskt, naturvetenskapligt, filosofiskt och estetiskt författarskap.

Tidskriften skall årligen utkomma i *tolf* häften uti stor oktav om tillsamman fyratiotvå ark. Prenumerationspriset för hel årgång blir *tolf* kronor. Lösa häften säljas à 1,25. Prenumeration emottages i alla svenska boklådor, vid postkontoren samt i tidskriftens förlagsexpedition: *Stockholm, Karduansmakaregatan 7*, derifrån, mot insändande af prenumerationsafgiften, hvarje häfte skickas under korsband till prenumeranten. I Norge och Danmark emottages prenumeration hos tidskriftens ombudsmän hrr bokhandlare *Alb. Cammermeyer* i *Kristiania* samt *G. E. C. Gad* i *Kjöbenhavn*.

Herrar förläggare i Sverige och våra nordiska grannländer, som önska sina förlagsartiklar anmälda i tidskriften, behagade insända dem till utgifvaren; adress: *Stockholm, Blanches Malmgård.*

CARL von BERGEN.
Tidskriftens utgifvare.

AKTIEBOLAGET NU.
Tidskriftens förläggare.

STOCKHOLM, CENTRAL-TRYCKERIET, 1877.